179505

Szakkönyvtár 1911

A'

BÖLCSELKEDÉS.

- Nem adható el ! -
BUDAPESTI RAKTÁRÁBÓL
ORSZÁGOS KÖZPONT

MÁSODIK DARAB.

Nem tudom én, minemű édesség vonja az embert,
Hogy szülő földjét el ne felejtse soha.

O. N.

PESTEN, 1829.
PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI ISTVÁN
KÖNYVNYOMTATÓ INTÉZETÉBEN.

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

A'

METAPHYSIKA,

AZ AZ

AZ

ÉSZMÉRÉS TUDOMÁNYA.

Non eram nescius, — cum, quae summis ingeniis, exquisitaque doctrina philosophi Graeco sermone tractavissent, ea Latinis litteris mandaremus, fore, ut hic noster labor in varias reprehensiones incurreret; - - - mihi quidem nulli satis eruditi videntur, quibus nostra ignota sunt; - - - et satis mirari nequeo, unde hoc sit tam insolens domesticarum rerum fastidium; - - - quis enim tam inimicus paene nomini Romano est, qui Latinas literas oderit?

Cicero
Lib. I. de Fin. Bon. et Mal.

Bevezetés.

1. §.

A' Metaphysika Eredete, és szóbéli Értelmének.

Aristoteles' számos munkái közűl azon tizennégy Könyvnek, mellyekben az Istenről, a' Lélekről, 's mindenről, a' mi van, vagy lehet, értekezett, a' későbbi Kor ezen czímet adta: „μετα τα φυσικα βιβλια" azt akarván jelenteni, hogy ezen Könyvek a' Római tudósok, nevezetesen Andronicus és Tyrannius által rendbe szedett Aristoteles' munkáiban a' Physika, az az, a' tapasztalható természetről értekező munkája után foglalnak helyet, 's azokat visgálják, mellyek a' tapasztalást felűl múlják; mert ezen szó „μετα" annyi, mint *után*, vagy *felül*, ez pedig „φησις" annyi, mint *Természet*, ezekből származtatott azután öszsze vonva a' μεταφησικα *Metaphysika*.

A' Metaphysika tehát *szónyomozólag* (etymologice) azon Könyveket jelenti, mellyekben a' Stagirai Bölcs a' tapasztalást haladó tárgyakról értekezett, 's mellyek a' Rómaiak által a' Physikához ragasztattak.

2. §.

A' Metaphysikának valódi Értéménye.

A' Metaphysika, valódi szoros értéményben véve, *azon Észfogásoknak, és Okfőknek rendszerök, mellyek minden emberi Észméretek tárgyas vagy szerügyelő igazságának közös allapjai.*

Nem elég t. i. helyesen tudni gondolkodni, mire a' Logika tanít, hanem azt is meg kell a' Bölcselkedőnek határozni, mit, és mennyit tudhat igazán az emberi észmérkedő tehetség? erre pedig részszerént észmérkedő lelkünk, részszerént az észmérhető tárgyak természetiből veendő bizonyos Értémények, és közönséges Okfők szükségesek, mellyeknek mint annyi közönségesen szükséges törvényeknek segedelmével kitudhassuk, hogy képzeleteink nem csak önnön magokkal, hanem tárgyaikkal is eggyezők; az az, hogy a' mint gondolunk valamit, a' magában is valóságosan úgy van.

A' Metaphysikában tehát, mint ezen általjában szükséges észméret-törvényeket fejtegető

Tudományban nincs helye az önkényes feltételnek, a' puszta véleménynek, vagy csupán a' tapasztaláson és tekinteten épült észméretnek, hanem egyedűl az észből kölcsönözött bizonyosságnak. *Lásd a' Philosophiába való bévezetést. III. §.*

3. §.

A' Metaphysika' és más Tudományok között való Különbség.

A' Metaphysika, most adott érteménnyénél fogva, olly mivoltosan különböz minden más Tudománytól, mint az allap a' többi épülettől, nevezetesen különböz

1) a' *Logikától;* mert ez a' gondolkodó erő fő munkáit, és törvényeit fejtegetvén, a' gondolatra, vagy is a' gondolttárgyra semmit sem ügyel, hanem csak azt tanítja, hogyan kellessék sokféle képzeléseinkből észfogásokat, ítéleteket, és okoskodásokat képzeni, és ezeket tudományos alakba öltöztetni, azért *képző Bölcselkedésnek*, vagy *képzeltt igazság Tudománnyának* is neveztetik: ellenben a' Metaphysika a' képzeléseket a' tárgyak' észméretének eszközei gyanánt felfogván, azt visgálja, való e', 's mennyiben való, a' mit képzelünk; ama' tehát a' képzetre, ez a' tárgyra ügyel, ama' tudományosan gondolkodni, ez helyesen észmér-

kedni tanít, azért *tárgy* vagy *szerügyelő Böl-cselkedésnek*, *tárgybéli igazság Tudomá-nyának*, *valóság Észméretének*, *Tudat* vagy *Észmérettudománynak* (Gnoseologia), jelesen pedig és röviden *Tudománynak* mondatik. Különböz

2) *A' tapasztalásbéli Tudományoktól*; mert ezek a' természeti dolgokról értekeznek, a' mennyiben ezek tapasztalhatók: a' Metaphysika pedig nem csak a' tapasztalás allapos értemény-nyeit keresgeti, és csalhatatlanúl valósítja az észnek tagadhatatlan törvényeiből, hanem olly igazságokat is fedez fel, mellyekre támaszkod-ván a' tapasztaláson felül emelkedhetik elménk, 's a' valók eredeti kútfőjéhez juthat; a' mi új bizonyosítása annak, hogy a' Metaphysika min-den más tudománynak szerügyelő allapja.

4. §.

A' Metaphysikának Tárgya.

Mivel a' Metaphysika Észmérettudomány; szükséges, hogy mindenek előtt az emberi ész-méret' természetét, nemeit, eredetét, okfőit, 's igazságának csalhatatlan jeleit visgálja, azu-tán némelly észfogásokat, és legközönségesebb törvényeket állítson elő, 's mutassa meg, ho-gyan kellessék ezeket az észmérhető tárgyakra alkalmaztatni; mert csak így felelhet meg tel-

jesen a' Bölcselkedés eme' legelső kérdésére: „*mit tudhat általjában az emberi ész?*“

5. §.

A' Metaphysika' Részei.

A' Metaphysika tárgyára nézve, vagy *tiszta*, vagy *alkalmaztatott;* amaz az Észméretről, ennek tárgyáról, és legközönségesebb szükséges törvényeiről értekezik általjában, azért régenten *Első Philosophiának*, újabban *szoros értelmű Metaphysikának* is neveztetett: e' pedig a' *Világra*, *Emberre*, és *Istenre*, mint minden észméret-tárgyak' fő nemeire, 's legjelesebb Lényekre, alkalmaztatja az ész törvényeit, 's ezekből mit, és mennyit lehessen rólok tudni, tanítja.

A' *tiszta Metaphysika* vagy csak azt visgálja, mi, hányféle, honnan ered, min épűl, 's miért igaz tárgyára nézve az Észméret? 's ekkor *Elem Eredet* vagy *Allaptudomány* (αρχολογια = scientia fundamentalis, s. principiorum) a' neve: vagy pedig azt tanítja, mit, és mennyit tudhatunk, 's mondhatunk az ész fogásaiból 's törvényeiből általjában akár miről? és ekkor *Lény Mondatok* vagy *Észméret-törvények Tudományának* (οντολόγια = scientia entis, s. praedicatorum entis, vel s. legum cognoscendi) neveztetik.

Az *alkalmaztatott Metaphysika*, midőn a' Világot észmérteti, *Világtudománynak észbéli Természettudománynak*, vagy *Természetről való Bölcselkedésnek* (κοσμολογια = Scientia Mundi, Physica rationalis, vel Philosophia Naturae), midőn az Embert, *Embertudománynak* (ανθρωπολογια = scientia r. de homine), midőn az Istent, *Istentudománynak* (Θεολογια = scientia de Deo) mondatik.

A' *Világtudomány* vagy általjában tekinti a' Világot, mint minden teremtmények tellyes egyetemét (Totum absolutum), vagy annak fő részeit visgálja; az első esetben *közönséges*, a' másikban *különös* Világtudomány. Mivel pedig minden teremtmény vagy *Anyag*, 's ebből öszve tett *Test*, az az *lelketlen Lény*, vagy *Lélek*, az az *anyagtalan Lény*; a' különös Világtudomány is vagy *Test*, és *Anyagtudomány* (σωματολογια), vagy *Lélektudomány* (πνευματολογια.)

Az *Embertudomány* is vagy *Emberi test*, (Somatologia anthropologica), vagy *Emberi lélek* (Psychologia) - *tudomány*, a' mennyire t. i. vagy az ember Testéről, vagy Lelkéről értekezik: azonban, mivel az, a' mit Testünkről a' tiszta ész mutatása után tudhatunk, már a' feljebb említett anyag-lényeket visgáló Világtudományban foglaltatik, és a' többi a' *tapasztalásbéli Embertudományhoz* tartozik (l. meam Metaph. appl. 1821. p. 213—260); én a' Meta-

physikához, mint tapasztalást haladó tudományhoz csupán az *észbéli emberi Lélektudományt* (Psychologia rationalis) számítom; 's hozzája Toldalék gyanánt ragasztom a' *Baromlélektudományt* (ζωολογια), *Hasonlatos Lélektudomány* (Psychologia analogica) név alatt.

Jegyzés.

1. A' Bölcselkedésnek itten előszámláltt részei abban különböznek más ugyan azon tárgyú Tudományoktól, hogy ezek vagy a' tapasztalásra, vagy a' tekintetre, azok pedig az ész törvényeire építettnek.

2. Az Észmérettudományhoz tartozó Embertudomány *elmélkedő* vagy *értelemügyelő* (theoretica) névvel is jegyeztetik, mivel csak azt adja elő, mi az ember természetére nézve, nem pedig azt, mi lehet, és kelletik lennie; a' mi már a' Bölcselkedés *parantsoló részéhez* tartozik, 's azért *Akarat Cselekedet* vagy *Gyakorlásügyelő Embertudománynak* (Anthropologia practica) neveztetik.

3. Az *Archologia* névvel tudtomra a' Németek mai híres tudóssa *Krug Wilhelm* élt legelőször a' Philosophiában; de ő nem a' Tiszta Metaphysikának első részét nevezte így, hanem az *allapos Philosophiát* (Fundamental Philosophie), vagy is a' Philosophiába való *Bevezetést*. Azonban ez nekem azért nem tetszett, mert a' Bevezetésnek mint Bevezetésnek a' következőkre útmutatás gyanánt kell szolgálnia, és így a' kezdők által is érthetőnek lennie, holott Krug Archologiája a' legnehezebb philosophiai kérdésekkel foglalatoskodik; de ezen felül, ha a' Metaphysika *Észmérettudomány* (Gnoseologia), a' mit Krug sem tagad, benne, nem a' Philosophia' kezde-

tén, szükséges értekezni az Észméret mivoltáról, nemeiről, eredetéről, bizonyos vagy bizonytalan voltáról, utolsó okairól, 's tárgyas igazságának csalhatatlan jeleiről, másképʼ még ma is aʼ *kivánatosak* közé (inter desiderata) tartozik azon Tudomány, mellyet már Verulámi nagy Baco olly igen sürgetett, 's pedig aʼ Metaphysikába közönséges allap gyanánt „*Res postulat, ut priusquam Doctrinas de Numine, Natura, et Homine persequamur, constituatur una scientia universalis, Philosophia prima, quae sit mater reliquarum*" (in aug. ss.); és hogy Baco itten nem az *Ontologiát* kívánta, bizonyos, mert már ez akkor meg volt mint különös része aʼ Metaphysikának „*est et alia Philosophiae - pars - - receptaculum axiomatum, - - inquisitio de Ente, et conditionibus Entium transcendentibus*" *Ibid.*

4. Az *Istentudományt*, mint az Észmérettudománynak egy részét, *természeti* Istentudománynak (Theologia naturalis) is nevezem aʼ régiek után, annak jeléül, hogy ez nem *kinyilatkoztatott* (revelata), se nem *természet-haladó* (transcendens), hanem az Istent leginkább teremtményeiből észmértető Tudomány.

6. §.

Aʼ Metaphysikaʼ Haszna.

Noha aʼ Tudományok között, mint ugyan azon egy anyának, az emberi elmének, Leányai között, általjában véve semmi elsőség nincs, aʼ Metaphysika mindazonáltal, mint Észmérettudomány, ezen különös hasznokkal diszeskedik:

1. Ő aʼ tárgybéli allapja minden más tudománynak; mert egy tudomány sints, melly

a' *Lény*', *Állat*', *Természet*', *Test*', *Lélek*', *Szabadság*', *Isten*', 's több e'féléknek helyes előképzeleteik, észfogásaik, és ezekre épített észmérettörvények nélkül valakinek birtoka lehetne: mind ezeket pedig a' Metaphysika nyomozza, fejtegeti, és bizonyosítja, azért helyesen mondák a' régiek „a' hol az Orvos Törvény Kormány és Istentudomány végzi, ottan kezdi a' Természet élő Test és Erkölcstudomány, a' hol pedig ezek végzik, ottan kezdi a' Gondolkodás és Észméréstudomány".

2. Olly észméreteket ád a' Metaphysika, mellyek minden más emberi észméretnek erőt, 's öszvefüggést szereznek; mert azon legközönségesebb okfőket állítja elé, mellyeken szükségképen kezdjük, 's elkerülhetetlenül végezzük elmélkedéseinket; mi a' lehetséges, vagy lehetetlen, mi a' való, vagy valótlan, mi a' szükséges, vagy szükségtelen, 's a' t. meghatározván, egyszer'smind Értelmünknek határait jeleli ki.

3. Felfedezi képzeleteinknek, észfogásainknak, 's akár melly tárgyú itéleteinknek utolsó kútfejöket, és olly felséges igazságokhoz vezeti az Észt, mellyekhez az érzékek soha sem juthatnak.

4. A' legbecsesebb igazságokkal gazdagítja művelőit; ugyan is mi lehet becsesebb az embernek, mint észmérni önnön magát, 's természeti méltóságát, észmérni a' Világot egész kiterje-

désében, ennek eredetét, rendeltetését, természetét és törvényeit, észmérni végre mindenek Teremtőjét, Megtartóját, Kormányozóját, és az emberiség' különös kegyességű gondviselő Atyját? — De

5. Ha semmi más hasznot nem hajtana is a' Metaphysika, nem elég-e csak az is, hogy elvontt visgálódásaival, 's legmélyebb elmélkedéseivel értelmünket élesíti, és mindenütt, a' hol lehetséges, meggyőződést szerezvén, mind a' kétségek' eloszlatására, mind a' haszontalan vetekedések' kikerűlésére alkalmatossá tészi?

7. §.

A' Metaphysikus' Tulajdonságai.

Azonban, hogy valaki a' Metaphysikának most előszámláltt hasznait tapasztalhassa, igen vigyázva tanúlja azt, és a' következendőket állandóan szemei előtt tartsa: 1) kerülje a' haszontalan meddő visgálódásokat, az az, ne vadászsza az emberi ész láthatárán túl vagy kivűl lévőket; 2) ne hitesse el magával, hogy az emberi ész mindent által láthat, és hogy a' puszta képzelődések' országában ne kovalyogjon, a' Tapasztalást is, mint az emberiség eggyik jótévő hív mesterét, és vezérlőjét, gyakran kérdezgesse; 3) mellőzze el a' szójátékot, apróságokat, és a' fellengező szőrszálhasogatásokat; mert a'

Metaphysikának tisztje, csak az értelmes, hasznos, és fontos észbéli igazságokkal való foglalatoskodás.

8. §.

A' Metaphysikának Ellenségei.

Noha tudományos életünkre nézve olly nagy és sokféle hasznai vannak a' Metaphysikának, voltak mégis, vannak is olly gondatlanok, vagy vakmerők, kik ellene, mint valami szörnyeteg ellen, kígyót, 's békát kiáltanak. Nem egyébb ő, így rágalmazzák némellyek, mint a' leghaszontalanabb szószaporításoknak, elmefuttatásoknak, álokoskodásoknak lármás csata-piaczjok, mind az, a' mi az okoskodásokban hiú, semmire való, csábító, a' Metaphysikában koholtatik mint közös mühelyben, ugyan azért, mihelyest valami illyest hallonak, vagy olvasnak valahol, megvető hangon kiáltják „ime a' Metaphysikatió!" Mások pedig azért kárhoztatják a' Metaphysikát, mivel az Isteni Kinyilatkoztatásnak újabb időkori legveszedelmesebb gonosz ellenségei ő tőle kölcsönözték ártalmas fegyvereiket.

Ezeknek ugyan elég volna általjában azt mondani „*csak a' tudatlan gunyolhatja a' tudományt*": de hogy eggyenként megnémuljanak, feleljünk mind a' két rendbélieknek:

— Az előbbenieknek kifogásaik legfeljebb a' régi Oskoláskodóknak, és ezeket majmoló némelly újjabbaknak Metaphysikájokra illenek, nem a' miénkre, melly az oskolai portól, a' hijábanvalóságoktól, és minden idegen kérdésektől kitisztítatván, amazokétól annyira külömböz, mint a' *Csillagvisgálás* a' *Csillagjósolástól.* A' mi pedig az Isteni Kinyilatkoztatásnak a' Metaphysika által okozott panaszos kárait illeti, ezek a' józanúl gondolkozót nem csak el nem ijesztheti annak tanulásától, sőt inkább annál szorgalmatosabb tanúlására buzdíthatják; mert tudja ő, hogy a' viszsza-élést a' helyes éléstől itten is meg kell különböztetni, következőleg a' gonosz csalárdság vagy ostoba tudatlanság míveit nem szabad a' Metaphysikának tulajdonítani, hanem kiváltképen ő róla szükséges Verulami Bacónak ama' szép mondását érteni: „*a' Philosophia nagyából ízelve Istentelenné, egészen kimerítve Istenessé tész*". Azután valamint más, akar miféle ellenség, úgy a' kinyilatkoztatott Vallást ostromló is nemde leghathatósabban 's legsikeresebben verettetik viszsza tulajdon fegyverével? már pedig ő egyedűl az Észt birálván, mást is egyedűl ennek birói székéhez idéz; tehát őtet is csak az Észből, 's az Észnek tagadhatatlan törvényeiből, mellyeket a' Metaphysika fejteget, lehet, és szükséges megtámadni, és így megczáfolni.

Ez az oka, hogy már most nem csak egyebek megengedik a' Metaphysikának nagy hasznosságát, hanem magok a' Francziák is, kik Köztársaságok idejében őtet több más jókkal, mint polgári képzeltt szabadságoknak ellenségét, oskoláikból kiküszöbölték, későbben *Észképtudomány* (Idealogia) név alatt, tartván még a' régi nevektől is, előbbeni rangjába viszsza helyheztették.

9. §.

A' Metaphysikának Lehetsége.

A' most említetteknél sokkal fínomabb fortélyú ellenségei támadtak a' Metaphysikának Kant' követőiben. Ezek, a' mint már a' *Philosophia' Történetének* rövid előadásakor az *első Részben* említém, azt vitatják, hogy az emberi Ész az érzékeket haladóknak tudásával kérkedvén a' Metaphysikában, csalatkozik, mivel tehetségét nem tudván, a' Lélekről, Világról, és Istenről való puszta észképeit (ideas), noha csak alkutlan alkus és szétválasztó okoskodásainak azért készített alkatjait, hogy a' *Függetlenhez* (Absolutum) mint minden törekedésének végpontjához eljuthasson, valóságos Lényeknek tartja. Azért ő nékiek a' Metaphysika nem a' tapasztalhatatlanoknak (entia absoluta ϛ οντως οντα, vel νöȣμενα), hanem csupán a' tapasztalhatóknak

(φαινομενα) észbéli tudománya (Metaphysica Naturae); mivel pedig a' *Lény* általjában véve, az *emberi Lélek* mint *független Személyesség*, vagy *Személyvalóság* (absoluta personalitas, vel subjectum reale absolutum), a' *Világ*, mint *független 's tökélletes Egész*, vagy *Mindenség*, az az, minden teremtmények egyeteme (totum absolutum, s. universum, v. universitas rerum), és az *Isten*, mint *független 's határtalan Főoka* mindeneknek, (causa absoluta, illimitata universorum), nem érezhetők, 's nem tapasztalhatók, ezekről, mint illyenekről, a' Metaphysika által valamit tudni tellyes lehetetlenségnek állítják, és így belőle a' *Lény Lélek Világ* és *Istentudományt* egészen kirekesztvén, csupán az *érezhető Természet észbéli tudományára* szorítják.

Ezeknek minekelőtte valamit feleljünk, azt kell észre venni, hogy Kant a' Metaphysika' lehetségéről támasztott kérdését azon felosztásra építette, melly szerént itéleteink foglalatjokra nézve *feltagolók* (analytica), vagy *összvekötők* (synthetica) lehetnek (lásd Logikámat), és az összvekötők ismét vagy *érzékiek* (empirica), 's *tapasztalásbéliek* (a posteriori), vagy *észbéliek* (rationalia), 's *tapasztalástelőzők* (a priori). *Tapasztalásbélinek* azon itéletet mondja Kant, mellynek mondata a' tapasztalásból adatik allyazatjához, p. o. a' kő nehéz; el-

lenben *tapasztalástelőzőnek* azt tartja, mellyben a' mondatot maga az ész köti az allyazathoz, p. o. minden kő szükségképen nehéz; amaz tehát csak eseti néhányos itélet, és egy az érzéki észmérettel: ez pedig mindenkor szükséges és közönséges, 's ugyan az, a' mi az észbéli észméret.

Már, mivel azt vitatja Kant, hogy minden Metaphysikai észméretnek tapasztalást előzve öszvekötő itéletnek (judicium syntheticum a priori) kell lenni; azon kérdése „*lehetséges-e a' Metaphysika?*" egy értékű ezzel „*lehetnek-e tapasztalástelőzve öszvekötő itéleteink?*" e' megint egy ezzel „*lehetnek-e észbéli észméreteink?* vagy, *tudhatunk-e valamit magából az észből?*"

Ezen kérdésre azt feleli Kant, hogy igen is a' térben és időben lévő, az az érezhető tárgyakról lehetnek tapasztalástelőzve öszvekötő itéleteink, mivel a' Léleknek eredeti tiszta nézetei, észfogásai (originarii puri intuitus, et conceptus, s. categoriae), és okfejei ezekre alkalmaztathatók, következőleg a' Metaphysika is, a' mennyire az érezhető dolgokról értekezik (Metaphysica Naturae), lehetséges, sőt valóságos tudomány, és így Humének minden észbéli tudást kétségesítő vitatása nem helyes: ellenben azon részei a' Metaphysikának, mellyekben a' Lénnyel, (Ontologia), a' Világgal, (Cosmologia),

a' Lélekkel, (Psychologia), és az Istennel, (Theologia), mint tapasztalást haladó tárgyakkal (transcendentalia) foglalatoskodik, lehetetlenek; mivel az illyes tárgyak a' téren és időn kivűl esvén, az észhez sem mérhetők, tehát egészen észmérhetetlenek. Ugy de

1-ször. Valamint ezen mathematikai itélet: „5 + 7 = 12" mellyet Kant példájúl hoz fel, feltagoló, nem tapasztalástelőzve öszvekötő, mivel az 5. és 7. számot eggyütt gondolván, azt is tudom azonnal, hogy 12. gondoltam: úgy azon metaphysikai itéletek is, p. o. „van Isten", mellyeket Kant tapasztalástelőzve öszvekötőknek állít, nem illyenek, hanem a' mint az *alkalmaztatott Metaphysikában* különkülön meg fogom mutatni, feltagoló, az az ollyan itéletek többnyire, mellyeknek mondatjaik magából az allyazatnak értelmyéből eszközetlenül érthetők, úgy hogy p. o. mihelyest helyesen tudom gondolni, mi az Isten? egyszer'smind azt is értem, hogy az Isten nem csupán lehetséges, hanem szükségképen lévő való; mivel tehát Kant a' feltagoló itéleteket lehetségesnek vallja, az illyen tartalmú Metaphysikának lehetségét sem tagadhatja. De

2-szor. Ha tapasztalást előzve öszvekötők volnának is némelly metaphysikai itéletek, (mert Kant sem tartja minnyájokat illyeneknek, lásd *Metz Darstellung d. Hauptm. d. Kantisch.*

System. 40. *l.*) azért lehetséges marad a' Metaphysika; mert vannak a' bölcselkedő Észnek olly eredeti szükséges Okfői, és természeti közönséges Törvényei, (millyenek p. o. az Ellenmondás, Okság, Öszvehangzás, Szükség, Esetiség, Rendesség, Erányzás 's t. m. Törvények, mellyek már a' Logikából is észméretesek többnyire, de bővebben itten a' Lénytudományban lesz rólok szó), mellyek a' tapasztalást haladókra is alkalmaztathatók, az az, mellyek szerént a' nemérezhető Tárgyakról is itélhetünk öszvekötőleg. Ugyan is

a) Az ember, mint eszes állat, az az érzékes és eszes Lény, két Világnak az érzékinek és észbélinek lévén polgárja, hogy végerányzásához juthasson, szükséges, hogy mind ezt, mind amazt, jól észmérje; mert ha az érzéki Világot, az az a' kivűle lévő érezhető dolgokat helyesen nem tudja, 's nem különbözteti, eledelűl követ, italúl mérget vévén, állatosan, vagy is testikép' (physice) nem élhet: ha pedig az észbéli Világot, az az azon igazságokat nem észméri, mellyek lelkét, és eszes természetét illetik, millyenek p. o. az Isten léte, az emberi lélek szabadsága, halhatatlansága, 's t. m. eszesen, vagy is lelkiképen (psychice s. spiritualiter) nem élhet, és az erkölcsi tökélletességre, mint az Ész által alkutlanúl kiszabott fő rendeltetésére törekedvén, a' nélkűl, hogy ehez valaha eljut-

hatna, erkölcsi szörnyeteggé lesz. Valamint tehát az érezhető Világ helyes tudására érzékeket adott a' legkegyesebb Teremtő az embernek, mellyek által mind az, a' mit törvényesen megtud, nem csak gondolatban (subjective), hanem valóban (objective) is igaz: úgy a' nem érezhető lelki Világhoz tartozó tárgyak czéleránvos tudására is kell valamelly tehetségének lenni, mellyel helyesen élvén, soha sem csalatkozzék, ez pedig nem más, mint az Ész; következőleg annak is, a' mit az Ész eredeti törvényeiből, 's közönséges okfőiből akár az érezhető, akár a' nemérezhető Világról tanít, mind gondolatban, mind valóban igaznak kell lenni szükségképen,

b) Az Ész magában egy 's oszolhatatlan tehetség lévén, csupán két foglalatosságára nézve szokott neveztetni már elmélkedőnek, vagy elmeügyelőnek, már akaratügyelőnek, vagy parancsolónak; tehát, a' mit a' parancsoló Ész kíván, annak az elmélkedő Ész eredeti Törvényein kell allapodni, és ezekből bizonyosodni, máskép' esztelenséget kivánván önnön magával ellenkeznék az Ész: ám de Kant azt tanítja, hogy a' parancsoló Ész kéri, 's kivánja az Isten létét, Lelkünk szabadságát, halhatatlanságát, 's több más ezekhez hasonlatos tapasztalásthaladó igazságokat; tehát, hogy kéreménye esztelen ne legyen, az elmélkedő Észnek kell ezen igazsá-

gokról bennünket meggyőzni a' Metaphysikában. Annál inkább

c) Mivel a' parancsoló Észnek, mint ollyan tehetségnek, melly Kant szerént is, nem azt tanítja, mi, vagy hogyan van? hanem csak azt, mit, és mint kell tenni? az igazsághoz semmi szava sincs, hanem csupán csak a' cselekedetekhez, és kötelességekhez; tehát a' nemtapasztalhatókat érdeklő igazságokat is az elmélkedő Észnek kell előbb eredeti Törvényeiből tanítani, és azután a' parancsoló Észnek tisztje azokhoz illő kötelességeket és cselekedeteket, szabni, 's kívánni, és még ezen kívánatjának vagy kéreményének is elegendő okát adni.

d) Kant vélekedése szerént, azért kívánhatja a' parancsoló Ész, hogy hidjük, noha nem tudhatjuk, az Isten létét, lelkünk szabadságát, halhatatlanságát, 's a' t. mert ezen hit nélkül lehetetlen az erkölcsi Törvényt tellyesíteni, az az, Kant azon tetemes igazságokat a' Metaphysikából, mint Észmérettudományból kiküszöbölvén, csupán az erkölcsi Törvény létéből nem annyira következteti, mint koldúlgatja; már pedig az erkölcsi Törvénynek én, mint bölcselkedő, még csak lehetségét, távul légyen valóságát, vagy végrehajtását, sem hihetem előbb, mint sem az Istenről, mint Fő Törvényhozóról 's Bíróról, és Lelkem szabadságáról 's halhatatlanságáról,

mint az erkölcsiség annyi szükséges alkuiról, elmélkedőEszem' Okfőiből teljesen meggyőződjem.

Tehát az elmélkedő Észnek Okfői és eredeti Törvényei az érezhetetlen Tárgyak tudására is alkalmatosak, az az ezekről is itélhetünk a' Metaphysikában megelőző öszvekötéssel.

3-szor. Ha az érezhető Tárgyakról itélhetünk megelőző öszvekötéssel, a' mit Kant nem tagad, sőt Hume ellen derekasan vitat, itélhetünk az érezhetetlenekről is. Mert

a) Az Észnek változhatatlan Törvényei ezekre nézve is ugyan azok, mellyek amazokra, és a' mi amazokról az Ész Törvényeiből bizonyos, ezekről sem lehet bizonytalan; máskép' az Ész megint önnön magával ellenkeznék, és a' ki ennek ellenét akarná megmutatni, az az érezhető Világból kilépvén, és az *érezhetőt* az *észmérhetőtől* különözvén, többé Kant embere nem volna.

b) Kant, noha előbb mindenféle keringésekkel azt vitatná, hogy csak az érezhető dolgokról tudhat valamit az elmélkedő Ész, azután még is így beszél: „azonban a' megérzés előtt is lehet észmérni valamelly dolgot, és ennek létét is mintegy megelőzve tudni, ha az csak néhány megérzéseinkkel van is öszvekötve a' Tapasztalás' allaptörvényei szerént. — — — Igy észmérjük a' minden testeken általható Mágnest a' vasnak magához vonzásából, noha magát a' Mágnest eszközetlenül nem érezhetjük." *L.*

Kritik d. r. V. S. 273. Innen így lehet okoskodni: azon önkényes mozgásokkal, mellyeket a' Barmokban tapasztalunk, a' legszorosabb öszvekötésben van egy munkás minden anyagos öszveségtől ment, érző, és kivánó tehetséggel biró erő; az Embernek érezhető, 's látható cselekedeteivel legbelsőbb öszvefüggésben áll egy a' testtől egészen kölönböző, és a' barom' lelkénél sokkal nemesebb való, t. i. az értelemmel, szabad akarattal, és más legjelesebb tehetségekkel, készségekkel, és erányzásokkal ékeskedő, és ezekre nézve örökké maradandó halhatatlan Lélek; a' Világnak tapasztalható eseti létét, rendét, szépségét, és természetét Teremtő, Megtartó, Igazgató, 's Gondviselő nélkül csak gondolni is annyi volna, mint mágneshuzatot képzelni mágnes nélkül, az az, képtelenség.

Valamint tehát, Kant vallása szerént, a' tapasztaltakból tudom, hogy van a' természetben, noha ezt nem érezhetem, mágnes erő: úgy a' tapasztalástól segítetvén, eszközölve a' Világról, Lélekről, és Istenről is tudhatok némelly igazságokat, és így ezekről is, noha eszközetlenül nem érezhetőkről, elég bizonyossággal értekezhetik a' Metaphysika.

Az Ellenvetésekre ez a' Felelet:

1. Noha minden észméret, még a' metaphysikai is, a' tapasztalással támad, abból azonban Kant sem vitatja,

hogy ered; tehát azt sem vitathatja, hogy a' tapasztalás egyedül minden tudásnak szükséges alkuja, mert így se *tiszta Logikája*, se *Természet* és *Erkölcsmetaphysikája* nem állana, mivel ezek tele vannak tapasztalhatatlan érteményekkel, vitatásokkal, és szabásokkal. Ha tehát lehetnek, és vannak is gondolkodó, és kívánó tehetségünknek olly közönséges szükségű törvényei, mellyek mind az érezhető, mind az érzésthaladó tárgyakra alkalmaztathatók, miért ne lehetnének illyenek észmérkedő tehetségünknek is? nem látom; sőt, hogy vannak is, bizonyos vagyok, mert valamint a' gondolat tudat nélkül üres, úgy a' kivánat és cselekedet előészméret nélkül vak. Mindazonáltal

2. Noha a' tapasztalásthaladókat is tudhatja az elmélkedő Ész, ezen tudása nem tiszta tapasztalástelőző, 's ettől éppen nem függő, mert, a' mint alább fogjuk látni, az illyes tudásnak is, hanem mást, legalább első alkalmatosságot, ingert, és elemeket a' tapasztalás nyújt. De nem is *eszközetlen*, vagy *szemlélő*, és a' parancsoló Ész minden részvétele nélkül, egyedül az elmélkedő Ész által alkatott ezen tudás, hanem csak *eszközös*, *fejtegető*, és a' parancsoló Ész által is támogattatván annyi, mennyi végerányzásunkhoz szükséges. Ugyan is

a) Valamint az érezhető dolgokat nem a' mint magokban vannak egész mivoltok szerént, hanem csak szükségeinkhez képest állítják elő az érzékek; és valamint a' mivnek szemléléséből mivészének ügyességét helyesen következtetjük, a' nélkül, hogy őtet szemlélnők: úgy a' tapasztalhatatlanokat is a' tapasztalhatókból az elmélkedő Észnek allapos törvényei által eszközösen és fejtegetve annyiban tudhatjuk, a' mennyiben ezt erkölcsi szükségeink kivánják.

b) Nem lehet az Észt úgy bonczolni, mint valamelly testtet, sem úgy tekinteni, mint két egymással ellenkező

bíróságot; csak a' használás kettő, az Ész pedig (a' mint már mondám) magában egyetlen egy, 's mindenben egyező; ha tehát törvénye áll, állani kell tételének (Thesis) is; és valamint másban, úgy a' tapasztalhatatlanok tudásában is részt vesz mind az elme, mind az akaratügyelő Ész, amaz elő, ez utánna menvén, és amazt elmélkedéseiben segítvén, okfőinek alkalmaztatásában a' téveledéstől megójjván, következeteit megerősítvén, és így a' kétségeket együtt oszlatván. Tehát

c) Az *Ész elsőségéről* támasztott kérdés e' tekintetben képtelen, mert a' hol egy valami van, nem lehet ottan az elsőségről szó is; más az, ha azon kérdés az Észnek *használását* érinti, így már az *időre* és *gondolhatóságra* nézve elsőbb az elmélkedő Ész, mert előbb kell tudni, mi van, mi történik? 's azután mi lehet, 's minek kell lenni? ha pedig a' *hasznot* és *fontosságot* nézzük, elsőbb az akaratügyelő vagy parancsoló Ész, mert többet ér a' jó cselekedet, mint a' puszta elmélkedés, sőt az elmélkedés üres elmefuttatás, ha az életre 's a' cselekedetekre nem alkalmaztatható. — *L. Krugs' Elementarlehre S.* 190 — 7. *Frint's Religions-Handbuch Th. I. S.* 78—88.

3. Hogy a' tapasztalásthaladó Tárgyakat érdeklő Észigazságoknak tudását tagadták, vagy kétségbe hozták némellyek, az csak arra mutat, hogy ezek nem olly eszközetlenűl bizonyosak, mint a' szemléleteken épűlt ugyan azon képzelésű és képzeletű mathematikai igazságok, (mellyeket ugyan nem tudni lehet, de tudván tagadni okosan nem lehet), hanem csak eszközösen, az az, több észfogások és törvények összevetése által, néha hoszszasabb okoskodásokkal bizonyosíthatók: mivel pedig az e'féle hoszszas okoskodásokba az okoskodónak ügyetlensége miatt hiba, és a' tárgy távúlléte miatt homály csuszhat be; nem csuda, ha ezek miatt a' buta ész, vagy gonosz

akarat magát az igazságot is megtagadja, vagy kétségbe hozza a' helyes gondolkodásnak ellenére. Ugy de, ha e' miatt lehetetlennek tartanók a' tapasztalásthaladó Tárgyak metaphysikai észméretét, úgy minden más eszközösen bizonyos akár természeti akár erkölcsi igazság tudhatóságát is tagadnunk kell, mert ezek közül sincs egy is, mellyet már vagy a' butaság, vagy (a' mi gyakrabban történt), a' gonoszság ne tagadott, vagy kétségbe ne hozott volna.

4. Ha a' közönséges és miveletlen Ész meggyőzésére elegendők, Kant vallása szerént, azon bizonyító okok, mellyekkel a' tapasztalásthaladó Tárgyak valósítatnak a' Metaphysikában, meg kell azokkal elegedni a' legmiveltebb bölcselkedő Észnek is; mert eredeti okfői, és alaptörvényei ezé is ugyan azok, mellyek amazé; és akár mennyire mivelje ki valaki idő folytával elméjét, akár mennyire bővícse Észhatárkörét, ezt csak a' közönséges Észnek eredeti törvényei szerént teheti; nem is más erre nézve a' legnagyobb bölcselkedő, és legmiveletlenebb, de Eszével józanon élni tudó ember között is a' különbség, csak hogy amaz az Észnek ugyan azon okfőit tökélletesebben tudja, belőlök több igazságokat könnyebben következtet, és öszvefüggésöket helyesebben, 's világosabban látja. Olly arányban vannak t. i. a' közönséges Észnek okfői a' bölcselkedőéhez képest, mint a' közönséges Számtudományé (arithmetica vulgaris), a' fellengő Mennyiségtudományéhoz (Mathesis sublimior) képest; mert valamint a' fellengő Mathesisban is igaz ez: 1+1=1, v. 2×2=4", úgy a' közönséges Ész eredeti Törvényeinek is, millyenek p. o. az Ellenmondás, Megeggyezés, Okság, 's t. m. Törvények, állani kell, és bizonyító erővel bírni akár melly mélyen 's finoman bölcselkedő Észre nézve is, úgy hogy, ha ez amannak csak egyetlen egy törvényét tagadná is, már nem bölcselkednék, hanem eszelősködve ábrándozna, és Júno helyett ködöt ölelne, az az, a' valót semmivel cserélné.

10. §.

A' Metaphysikának rövid Története.

A' Metaphysika, noha ugyan azon viszontagságokon ment által a' többi Philosophiával, ezzel támadott, ezzel gyarapodott, ezzel hanyatlott, és csak ugyan ezzel is kapott a' közép korban megint lábra, 's új virágzásra, még végre az Ágazatoskodók, Tapasztalgatók, és Kéteskedők által megrongáltattva olly szoros visgálatra vettetett, hogy egy kisded részen kivűl (a' Természet Észmérete: Metaphysica Naturae) mindenét elvesztené, 's mint lehetetlen Tudomány számkivettetnék: szenvedett mindazonáltal ő más tulajdon változásokat is, mint a' Logika, lássuk röviden, mellyek azok?

I.

A' Régi Metaphysika.

Az emberi Észnek első visgálódásai az érezhető dolgok körül forogtak régenten is, mint ma, mert az ember, mint ember, csak a' tapasztaláson kezdheti minden első munkáját, és csak minekutánna a' magányos tárgyaknak hasonlatosságokot, különségököt, 's viszonyos öszvefüggésöket látta, akkor jutott okoskodva némelly közönséges képzeletekhez, és láthatatlan Okoknak és Erőknek érteményeikhez.

A' legelső Tárgyak, mellyekről így okoskodva főképen értekeztek a' régiek, e' következők:

1. A' *Léleknek* az önérzés viszszaügyelés és hasonlatos következtetés által szerzett *képzelete*, *léte*, és *természete*; mert noha a' régiek a' *Lelket* oliy tisztán, mint már most mi, minden test és anyag nélkül képzelni is alig tudták, és az emberi Lélek halhatatlanságát is máskép' gondolták, és vitatták; annyi még is bizonyos, hogy, a' mint alább fogjuk látni, már némellyek a' régi Görögök közül is különböztették a' Gondolkodót a' Mozgótól, a' Lelket a' Testtől, Lelkünk halhatatlanságát pedig, noha regésen, még a' legvadabb Nemzetek is általjában hitték, 's mint legdrágább elidegenithetetlen kincsöket mindenkor védelmezték.

2. A' *Világnak*, mint teremtménynek 's fő Egésznek *Észképe*; melly, noha csak Sokrates után közelített mai tiszta tökélletességéhez, már Pythágorás, Thales, és Xenophon tanítványainál sem volt észméretlen; mert ezek is, sőt ezek leginkább, visgálák a' külső dolgok természetét, mivoltát, erejét, arányzását, és sokféle öszvefüggését, és így a' sokaságból egységet, a' magányos teremtményekből egy nagy Világot képzelhettek.

3. Mivel az emberi Ész már gyermek-korában sejdíti, mint saját törvényét, ezen igazsá-

got „semmi sem lehet ok nélkül"; a' Világ Eredetét, és fő Okát már az ős időkben is keresgeték, melly keresgetés nem csak képtelen, hibás, 's veszedelmes véleményeket szült, hanem olly sokféléket is, hogy majd minden régi Oskolának egy különösse volt, innen támadtak a' régieknek az Istenek eredetéről (Theogonia), a' Világ alkotásáról (Cosmogonia), az Istenek és Lelkek szövetségéről (Theurgia et Magia) nevetséges tanitásaik. A' Persáknak *Oromasdes* et *Arimán* nevű jó és rosz Világ-Alkotójik, és az Indiai Gymnosophisták kifolyató Rendszerök (Systema Emanationis).

Tehát már ezen ős csecsemős korában is érintette az emberi Ész a' metaphysikai tárgyakat, és Aristoteles meglehetősen készítgette is; de még is a' Philosophiának többi részétől különálló *Metaphysikát* nem észmért a' régiség, hanem csak *Physikát*, mellyet már úgy állított elő, mint a' Philosophiának a' *Logika* és *Ethika* között álló harmadik részét, már pedig, *elme* és *akaratügyelő* Philosophiát különböztetve, az elmeügyelőhöz ragasztott, és benne physikai és metaphysikai kérdéseket elegyesen fejtegetett, úgy hogy a' középkortól úgy neveztetett Aristoteles Metaphysikája sem volt más, mint Physikájának folytatása, noha már itten tovább menvén, és a' tapasztalhatatlanokhoz is felemelkedvén, a' későbben készültt Metaphysika tudomá-

nyos Épületének állapot, és épületszereket adott. *Lásd: Seneca Ep.* 89. *Diogenes Laër. L. V. C.* 29. *Cic. L.* 5. *Fin. C.* 4. *S. Aug. de Civ. D. L.* 8. *C.* 4.

II.

A' Középkori Metaphysika.

A' Görögöket szolgaészszel követő *Rómaiak*, valamint a' többi Philosophiában csak Válogatók voltak, úgy a' Metaphysikában sem ujítottak semmit, hanem egyedűl a' Görög Bölcselkedőknek munkáikból szedegeték öszve a' nékiek tetsző igazakat és jókat. Azonban Cicerónak, Senecának, és más Római Tudósoknak bölcselkedő munkáikat a' mai Metaphysikus is haszonnal olvashatja, mert ezekben találhatja fel a' régi Bölcselkedésnek sok drága kincseit, mellyekről az idő mostohasága miatt máskép, és máshonnan keveset tudna.

Az *első Keresztények* Metaphysikája többnyire titkolódzó volt, 's kijelentett Hitágazatokkal elegyes; mert noha nem kevesen voltak közülök ollyanok, kik a' régi Görög Bölcselkedőknek irásaikat szorgalmatosan olvasgaták, és ezekből az Isteni Mesterök tanításaival egyezőket kiirogaták, 's eleinten ugyan a' tudósabb pogányoknak édesgetésére 's meggyőzésére, azután az eretnekek megczáfolására, 's végre a' Keresztény Hit világositására és erősítésére is,

egyet kettőt kivévén, dicséretes ügyességgel használgaták; mind azt még is, a' mit a' Metaphysikából érintettek, Hitök ágazatai közé egyelítették, úgy hogy az egész Metaphysikájok *Észvitatással* (Rationalismus) elegyes *Természethaladást vitató* (Supernaturalismus) volt, a' mint ezt *Justinus*, *Alexandriai Kelemen*, *Origenes*, *Ágoston*, *Dienes*, *Boëtius*, *Cassiodorus*, 's t. m. munkáikból láthatni. Mások pedig ama' regékből, Plátó jelbeszédeiből, és Pythágorás költeményeiből szőtt *Napkeleti Tudákosok* (γνωστικοι = gnostici) méltatlanúl *Philosophiának* nevezett eszelősködésöket befogadván, eget földet öszve zavartak, és a' nagy vizsgaságtól, 's természethaladók féketlen szeretetétől elragadtatván, minden természetes folyamatot megvetettek, és csak a' titkost és természethaladót vadászván a' Philosophiát úgy tekinték, mint az Embert a' fő Istennek állatjával öszszesítő eszközt. Igy történt, hogy nem csak a' metaphysikai igazságokat meghomályosították, hanem a' Jésus üdvözítő Tanításának tisztaságát is számtalan ábrándozásikkal, 's veszedelmes téveledéseikkel megszeplősítették; a' mint ezt *Basilides*, *Saturninus*, *Cerinthus*, *Marcio*, *Karpokrates*, *Valentin*, 's más Napkeleti Tudákosoknak agyafurt álmodozásaik eléggé bizonyítják, kik a' Keresztény Vallásnak együgyű, könnyenérthető, és a' bölcselkedő Ész

által is jóvá hagyott tanitásaival meg nem elégedvén, az Istenről, Lelkekről, és Világról iszonyatos képtelenségeket koholtak. Ez okozta a' többi körülállások közül, (mellyekről a' Philosophiának rövid történetében máskor szóllottam) leginkább, hogy valamint a' többi Philosophia úgy a' Metaphysika is mind e'kor, mind a' következő századokban igen keveset haladott előre a' Kereszténveknél, és egy két Sz. Atyán kivül alig talált rendes mivelőkre.

Az *Arabsok* és *Oskoláskodók* Metaphysikája tele volt vad üres hangú szókkal, és haszontalan fellengző kérdésekkel, mellyek a'ma tudva lévő lármás oskolai vallásos czivakodásoknak boldogtalan szülői voltak. T. i. az Arabs és Oskoláskodó Tudósok egyedül *Aristoteles* munkáiban keresvén a' Philosophiát, a' metaphysikai kérdésekre is nem azÉsztől, hanem Aristotelestől kértek feleletet, és mivel Aristotelest, leginkább a' metaphysikai kérdések fejtegetésiben, nem mindnyájan érthették, csak azokat méltatták figyelmökre, mellyekről ezen bölcs főképen értekezett, illyen a' *Lény* általjában, a' *Lélek*, az *Isten*, azért három részből állíták öszve az egész Metaphysikát, u. m. *Lénytudományból*, *Lélektudományból*, és *Istentudományból*, de ezekben is Aristotelesnek tanításit különféleképen magyarázgaták, kiki többet akart tudni a' másiknál, egyik a' másikát

kárhoztatá, és ezen meddő szóharczok között annyira eltünt Metaphysikájából a' Görög Stagirita, hogy Aristoteles név alatt minden Oskoláskodó maga Aristotelesét, az az, tulajdon agyszüleményeit tanítana', 's bölcsességével annál inkább dicsekednék, mennél homályosabban 's fellengzőbben írt, vagy szóllott. A' mi még türhető lett volna, ha a' Keresztény Vallásnak még legmélységesebb titkait is Aristotelesök oskola rámáira nem hurzták, 's eredeti együgyű tisztaságát meg nem homályosították volna! De mind ezek mellett is sok érdemet tettek az Arabsok és Oskoláskodók a' Metaphysikában, mert azon felül, hogy sok mai mesterszavainkat nekiek kell köszönnünk, a' *Lényről*, *Állatról*, *Képzetről*, *Szerről*, *Lélekről*, *Világról*, *Istenről*, 's a' t. igen helyes és elmés észfogásokat 's észrevételeket találhat a' figyelmes Olvasó egyéberánt aprólékos és zavaros munkáikban, és hogy többre nem mentek, nem az elme vagy szorgalom fogyatkozása, hanem az időszellem, és az e' koron uralkodó balvélekedések okozták.

III.

Az Újkori Metaphysika.

Haladván a' tudatlanság vad századjai, mivel a' mi az Oskoláskodó Philosophiában kárhoztatott, leginkább a' Metaphysikát illeté,

*

Aristotelesnek eddig majd nem imádva tiszteltt tekintete hanyatlani kezdett, és némellyek ugyan egészen ki akarták a' Metaphysikát tiltani az Oskolákból, mások a' régitől különböző úton kezdették tanítani, egy ketten pedig egészen új köntösbe öltöztetni.

Az útmutató itten is, mint egyéb Tudományok helyreállításában, Verulami nagy Bacó volt, ki ama' nevezetes „Organon Scientiarum" (*Tudományok Gépelyezete*) című munkájában a' Metaphysikának helyrehozására ezeket javasla: *a)* a' haszontalan fellengező elméskedések helyett, a' közelebb lévő köz hasznú tárgyak nyomozását, *b)* az uralkodó vélemények, és *Bálványoknak* (Idola) nevezett előítéletek szorosabb visgálását, *c)* az igazság bizonyítását, nem a' Syllogismusok bájoló erejéből, hanem a' hasonlító példagyüjtésből (analogica inductio), melly a' tapasztalásnak különadatiból közönséges itéletekre emelkedik. És ezen javaslásával újra beállította Bacó az Érzésvitatást (Empirismus) a' Metaphysikában, mellyet azután hazafia *Lócke János* ezen című „*Tentamina de Intellectu humano*" jeles könyvében annyira kifeszített, hogy még a' legelvonttabb észméreteket is a' tapasztalásból származtatná; azért az illy alakú Metaphysika *Locke Érzésvitatásának* neveztetett, és *Gassendi*, *Hobbés*, *Huetius*, és *Voëtius* által leginkább terjesztetett, kik vala-

mint az e'kor emelkedő *Descartes* Philosophiájának, úgy Metaphysikájának is keményen ellene szögezték magokat, 's már *Istentelenségről*, már *Kéteskedésről* vádolták.

Descartes t. i. Franczia Országban az Észnek az Érzésvitatók által megsértett jogjait védelmezni, és az Észvitatást helyre állítani kívánván; *a)* a' Kéteskedést a' szerügyelő Igazságnak egy fő alkujául vette; *b)* a' világosságot és érthetősséget csalhatatlan igazságjelnek, a' belső érzést „gondolkodom, tehát vagyok" első Okfőnek állította; *c)* a' belső érzésből, 's öntudásból következteti az ember lelkének szabadságát, anyagtalanságából halhatatlanságát; de *d)* hogy ezt a' barom lelkének is ne kéntelenítessék tulajdonítani, a' barmokat csak lelketlen élőgépelyeknek (automaton vivum) mondja; *e)* kétféle *állatokat* (substantiae) vitat, *terjedteket*, és *gondolkozókat*, ezen utóbbiak közűl *végetlennek* csak egyet, *végeseknek* számtalanokat tart; *f)* a' legvalóságosabb Lénynek észképét velünk szülötnek, és első tulajdonának a' lételt teszi, azért *Sz. Anselmusnak* a' legvalóságosabb Lénynek észképéből Istenlételt következtetését *lénytudományos* név alatt (argumentum ontologicum) a' Hittudományból behozta a' Metaphysikába. Számos követői közűl ezek a' jelesebbek: *Sylvanus Regis*, *Malebranche*, *Nagy Antal*, *Bayle*, *Arnauld*, *Clauberg*, *Be-*

cker, és Mesterének tanításival istentelenül viszszaélő *Spinóza Benedek.*

Lockének Német Országban ellentállott nagy *Leibnitz*, ki majd nem minden tudományban jártas lévén, az új szabású német Metaphysika' alkotójának is méltán neveztetik, mert noha ő rendszeres Metaphysikát nem írt, mindazonáltal különös értekezéseiben, minő *Monadologiája* (Egységtudomány), *Theodiceája* (Istenmentés, vagy Istenvédelem, azon vádok ellen, mellyek a' világi roszszakból támasztatnak az Isteni Gondviselés ellen), és a' Locke ellen írt „*Nova Tentamina de Intellectu humano*" című könyve, talpköveket tett le valámint az egész Philosophia úgy a' Metaphysika megújjítására is.

Illyen talpállításai a' következendők: 1) vannak szükséges igazságok nem csak a' Mennyiségtudományban, hanem a' Bölcselkedésben is, mellyek nem a' tapasztalásból, hanem magából a' lélek mivoltából bizonyosodnak, ezzel akart segíteni a' Descartes Észvitatásának héjánosságain; 2) a' szükséges igazságok lelkünkkel születnek, nem ugyan tudva (quoad conscientiam s. realiter) hanem csak tudhatva (quoad dispositionem s. virtualiter), úgy hogy idővel magok magokat fejtik ki; 3) a' szükséges igazságokat az Ellenmondás, az esetieket az Okság Törvénye bizonyosítja, és ez az utóbbi az eseti

lények során túl a' közös független Főokhoz vezet; 4) a' homályos képzeletek' az érzékek, a' világosak az értelem által támadnak; 5) a' való kültárgyakat (objecta externa) erintő képzeleteinknek meg kell azokkal egyezniök, máskép' merő csalódások volnának; 6) nem kétneműek, mint *Descartes* állítá, hanem csak egyneműek az állatok (substantiae), de azért nem mindnyájan lelkesek, mint *Berkeley* vitatá; 7) mivel tisztavalóságú Lényt gondolhatni, és létel nélkül nem gondolhatni, van egy szükséges független Lény „Isten", a' többi, a' mi van, esetisen mind az Istentől függ; 8) nemkülönbözőre kettőre se találsz; 9) több állatok is lehetnek összvekötve, p. o. a' testekben, de magában minden állat részetlen (sine partibus = simplex) 's azért *Egység* (μόνας = unitas) a' neve, 's noha négyféle, mind képzelhet, és kivánhat; 10) egy a' Világ, az is legjobb, 's noha nincs, de lehetett volna öröktől fogva is; 11) noha az állatok egymásba valóságosan be nem hatnak, egy sem képzel azonban, se nem kíván mást, mint azt, a' mi részesseinek állapotjaival teljesen megegyez, és az állatoknak ezen csudálandó egyezésök az *előre megállapított Összvehangzás* (Harmonia praestabilita), vagy a' testi állatokban *Fajzsenge* (a' Teremtőtől teremtményeibe zárt magokhoz hasonlót termesztő készség), 's

ennek vitatása a' *Fajzsengevitatás* (Praestabilismus).

Ezen Okfőket, mellyeket Leibnitz csak történetből, élvén az alkalmatossággal, állítgatott elő, legjelesebb tanítványa *Wolf* rendbe szedvén, az eddigvalótól majd nem egészen különböző új szabású Metaphysikát alkotott négy részre osztva; előre bocsátá t. i. allap gyanánt a' *Lénytudományt* mint a' *Lény* közönséges és szükséges Jegyzeteinek tudományos rendszerét, és az ebben fejtegetett Okfőket alkalmaztatá azután a' *Világtudományban* a' *Világra*, a' *Léktudományban* az *emberi Lélekre*, és az *Istentudományban* az *Istenre*, mint az észméretnek annyi fő tárgyaira. Mivel pedig mind azt, a' mit ezen Metaphysikájában vitat Wolf, némelly Okfőkre, mint annyi Hitágazatokra építette, a' nélkül, hogy ezen Okfők eredetét, és igazságát visgálta 's megmutatta volna; *Leibnitzos-Wolf Ágazatvitatásnak* neveztetett, melly, noha eleinten szoros rende, új kérdések 's kétségek fejtegetése, 's mathematikai tanításmódja miatt köz tapsolással fogadtatott egész Német Országban, később olly agyarkodó ellenfelekre akadott, kik üldözésétől addig el nem állottak, míg Szerzőjét, mint a' Hazának és Vallásnak ártalmas emberét, felső rendelések által számkivettették. Melly eset noha még magában a' Wolf becsületén nem nagy csorbát ejtett,

azt okozta még is, hogy némellyek Metaphysikáját szorosabban visgálván, abban sok önkényes bizonytalan és megmutathatatlan állításokat fedeztek fel, és szoros rámájú mathematikai tanításmódját erőltetettnek találták. Így tehát a' levegői magosságból, mellyben Wolf elvontt észképeivel fellengezett, a' tapasztalás száraz földére leszállván Locke vezérlése alatt az Érzésvitatás újra behozatott a' Metaphysikába, és az Észvitatók ellen megint a' Tapasztalás tétetett az észméretek közös kútfőjökké: és mivel ennek határait ezen új Érzésvitatók Locke után még a' tapasztalásthaladó tárgyakra is kiterjeszték mathematikai bizonyossággal, mások, ezt helyben nem hagyván, a' régi Válogatáshoz és Egyeztetéshez ragaszkodtak. Wolfnak mind barátjai, mind ellenségei számosan voltak; barátjai ezek jelesebbek: *Bilfinger*, *Harenberg*, *Cramer*, *Ernesti*, *Winkler*, *Gottsched*, *Baumeister*, *Baumgarten*, *Meier*, *Reimar*, *Lambert*, *Mendelsohn*, *Eberhard*, *Platner*, 's t. m.: fő ellenségei pedig *Lange*, *Strähler*, *Buddeus*, *Valch*, *Rüdiger*, 's mind ezek felett *Crusius*.

Midőn a' Németek az *Ágazatos Észvitatáson* így czivakodának, az Angolyoknál és Franciáknál csupán az *Érzésvitatás* uralkodott, és ennek szüleménye az *Anyagvitatás*, és *Gépelyesség* (Mechanismus Naturae) annyira hatal-

maskodott, hogy a' Léleknek, Szabadságnak, Erányzásnak, Erkölcsnek még neveik is alig említettek, 's így készült ama' később úgy nevezett *Encyclopaedisták* által terjesztetett boldogtalan Felvilágosodásra az út, melly a' gyászos mindent felforgató Franczia zendűlés alatt egy becstelen paráznát, az emberiség iszonyú botránkoztatására, Bölcseség Istenaszszonya gyanánt a' Szentek Szentébe helyheztetvén, imádtatott! *Bonnet*, *Briestley*, *d'Alembert*, *Diderot*, *Büffon*, *Helvetius*, *Voltaire*, *Rousseau* voltak ezen esztelenségnek szerzői, 's több más istentelen rajoskodók dühös terjesztői.

Locke Érzésvitatásának veszedelmes szülötteit, a' *Kéteskedést*, *Istentelenséget*, és *Vallástalanságot*, csak az által gondolta hathatósan gátolni Hyberniának e'kori ajtatos papja *Berkeley György*, ha a' testeknek lelkünkön kivűl valóságok tagadtatnék, 's az *Észképvitatás* mint egyedűl helyes Bölcselkedés a' Metaphysikába befogadtatnék, a' következő allapokra építve: 1) külső érzékeink által a' külső tárgyaknak nem mivoltaikat, és állatékjaikat (substantialitas), hanem csupán külső, némelly tulajdonaikot érezzük meg, tehát a' testi Világot valónak tartani ábrándozás volna; 2) az ember csupán maga képzeleteit tudhatja, és ezeknek is nem ő, hanem a' legtisztább Lélek (Isten) a' Szerzőjök, és csak ez észmérhet, 's

foghat meg tökélletesen mindent, a' mi van; 3) azonban, mivel határtalan szabadsággal bir az ember, maga az oka minden hibáinak, és gonoszságainak.

Az Érzésvitatók, Ágazatosak, Válogatók, és Észképeskedők által ejtett sebeiben alig pihegő Metaphysikát halállal fenyegette Angliában *Hume Dávid* éles újalakú kétkedése által. Ő az Érzésvitatóknak ezen köz sarkállításokot „minden tudás a' tapasztalásból ered" allapúl vévén, ebből öszvefüggőleg azt következtette, hogy az Ész semmi tárgyas igazságot nem tudhat, és ha erre törekednék, csupa látszatokkal csalogatná magát. Ezen mérész következtetésének bizonyosítására az *Oknak* észfogását, mellyen Leibnitz és Wolf Metaphysikájokban az *Okság Főtörvénye* mint allapon nyugszik, szoros visgálatra vetvén, azt kérdezte Hume, hogyan képzi az Ész önmagából az Ok észfogását? 's micsoda joggal használja azt a' tárgyak észmérésében? 's mivel azt találta, hogy az *Okság* által a' különnemű dolgoknak azon általjában szükséges egyesítésök jelentetik, melly szerént ha az egyiket oknak, a' másikat szükségképen okozatnak kell vennünk, a' tapasztalás pedig, melly bár melly nagy légyen, csak esetiséget és többszöriséget taníthatván, azon általjában szükséges öszvekötését az Oknak az Okozattal nem mutatja, nem is mutathatja, és

a' köz vélekedés szerént (Angliában t. i.) a' Tapasztaláson kivűl nincsen más tudáskútfő; az Okság képzelése, mellyet az Ész mint saját szülöttét állít elő, nem valódi Észfogás, a' minőnek eddig köz csalatkozással tartatott, hanem csupán a' képzelődő erőnek üres, hasztalan, 's kábító termesztménye, melly, csupán szokásból (melly személyes szükséggé szokott válni), az együttlévő, vagy egymástkövető dolgokat úgy állítja elő, mintha valóban is Ok és Okozat gyanánt volnának szükségképen egyesítve, holott ez az egész illyes egyességök csupán képzeleteinknek szövetségök, mivel pedig ezen egyesítésre építetik a' tárgyas szerügyelő igazság, ez is csak az Észnek önhasznára koholtt költeménye. Igy kételkedik Hume, és ezen kétkedését az Isten létére gondviselésére Lelkünk halhatatlanságára 's t.m. is kiterjesztvén, mivel ezeket is mind bizonytalanságba dönté; új fortélyú fegyverében kiállott nem csak a' Metaphysika', hanem minden más észbéli tudomány mezőjére a' Kétségvitatás, és pedig mind addig győzhetetlenűl, míg Locke amaz állitása „*minden tudás a' tapasztalásból ered*" vagy ez a' Hume-é, „*minden észfogásaink, mint gyengébb képzelések, csupán az érzéki benyomásoknak, mint erősebb képzeléseknek, másolásaik*" bizonyos allapok gyanánt vétetnek, és az Észnek nem engedtetnek némelly általjában szükséges Okfők és Tör-

vények, mellyekre támaszkodván a' tapasztalást meghaladhassa, és még bizonyosabb igazságokat taníthasson mint a' tapasztalás, melly esetin és mindennapin túl nem mehetvén általjában szükségest akár elménkre akár akaratunkra nézve soha sem mutathat. Ez az oka, hogy noha *Beattie*, *Oswald*, *Pristley* vezérkedésök alatt seregesen támadták meg Hume' Kétségvitatását, ez még is mozdúlhatatlan maradt, mert a' megtámadó félnek is ugyan a' lévén allapja (t. i. a' Tapasztalás) a' mi Hume-é, és csupán vitatásának veszedelmes következéseit vetvén ellene, a' mit Hume nem tagadott, sőt az Okság megfogásának általjában szükséges voltát is, mellyet amazok a' közérzésből mutogattak, megengedte, hanem csupán tovább sürgetve kérdezte, hogyan szerzi magának az Ész az Okság megfogását? 's micsoda joggal gondolhatja általa a' különnemű tárgyaknak általjában szükséges öszveköttetésöket? és mivel ezen kérdésére kielégítő feleletet nem kapott, az ellenfelet annak saját fegyverével verte viszsza.

IV.

A' Mostani Metaphysika.

Valamint régenten Heraklitus Plátót, úgy a' legújabb időkben *Kantot*, saját vallása szerént, Hume ébreszté fel az igazság nyomozására.

Hoszszas olvasás mély elmélkedés 's minden előbbi bölcselkedő Rendszereknek szoros megvisgálások után azt fedezte fel ezen éles elméjü nagy tudós, hogy a' Hume Kétségvitatása mind addig helyt áll, míg az Érzésvitatókkal minden észméret egyedűl a' tapasztalásból származtatik, és minden tapasztalást előző, 's ettől egészen független tiszta tudás az Észtől megtagadtatik; mert ha a' tapasztalás, melly a' különnemű tárgyaknak szükséges tárgybéli öszveköttetésöket soha sem mutathatja, egyedűlvaló kútfője minden tudásnak, minden ollyas itélet, melly azon öszveköttetést határozza meg, bizonytalan, önkényes, 's magával ellenkező, és így nem csak az értelmi, hanem az érzéki tárgyakról értekező Metaphysika is képtelen tudomány; mivel azon nehezítő kétség, mellyet Hume az Ok és Okság törvénye ellen támasztott, minden más metaphysikai általjában szükséges észfogás és törvény ellen is fordítható.

Ezekre nézve Humenek az Érzésvitatóktól allapúl kölcsönözött ezen állítását „minden tudás egyedűl a' tapasztalásból ered", kétségbe hozta Kant, és a' tapasztaláson kivűl egy más tudáskútfőt is állított, t. i. az Észt, vagy is az észmérkedő tehetséget, mint minden tapasztalást előző észmérésnek tulajdon tiszta kútfőjét. Megengedte ugyan Humenek, hogy minden tudás a' tapasztalással kezdődik, de tagadta, hogy

abból is ered egyedül, sőt lehetségesnek mondja, hogy még tapasztalásbéli tudásaink is kettőből álljanak öszve, abból t. i. a' mit érzékeink által a' külső tárgyaktól veszünk, és abból, a' mit amahoz az Ész, a' külső benyomások által csupán felébresztetvén, mintegy tulajdon vagyonából ád, melly hozzá vagy reáadást, mintegy pótolékot, az érzékek által adott szertől előbb nem tudjuk különböztetni, csak midőn a' hoszszas gyakorlás ezen különözésre alkalmasakká tesz. Azt vitatja tehát Kant, hogy Humenek ezen kérdését: „*hogyan lehetséges az Oknak és Okozatnak általjában szükséges öszveköttetésök?*" így kellessék megbővíteni: „*lehet-e, és hogyan, akár melly különböző képzeleteket és megfogásokat közönségesen, és szükségesen öszvekötni?* az az, *lehetnek-e, 's hogyan megelőzve öszvekötő itéleteink? (lásd az előbbeni §.)* vagy, *lehetnek-é, 's mi módon tapasztalást előző, 's tőle egészen független észméreteink?* vagy legrövidebb világossággal, *tudhatunk-e valamit magából az Észből, 's mi módon?*"

Ezen kérdésre Kant így felel meg:

Hogy tapasztalástelőző észméreteink nem csak lehetnek, sőt vannak is nagy számmal, mutatja a' Mennyiség és Természettudomány, mellyeknek állításaik, mivel általjában szükségesek, mindnyájan tapasztalást előzők. Hogyan

lehetségesek pedig az e'féle észméretek? mind addig lehetetlen megfejteni, míg a' régi Ágazatoskodóknak ezen előítéletök „*az Észnek kell magát a' tárgyhoz mérni*" állapúl vétetik, mert így csak akkor lész lehetséges valamelly tárgynak észmérése, midőn ez a' tapasztalás által adatik *utólag*, nem hamarább *előleg;* így kell tehát azon állapot megfordítani, „*a' tárgyaknak kell magokat az Észhez mérniök*"; 's azt mondja, hogy ő e' pontban Copernicust utánozta, ki a' csillagos természet tüneményeinek fejtegetéseiben a' régi vélekedés szerént nyugvó földdel és forgó nappal nem boldogúlhatván, a' napot nyugvásba, 's a' földet mozgásba tévén, boldogúlt.

Ezt megállapítván, az elmélkedő Észt, (melly alatt tágas jelentésben az egész észmérkedő tehetséget érti) szoros visgálatra vette, 's úgy találta, hogy ennek eredeti mivoltán, és természetén, az az természeti alkatásán és a' tapasztalást alku gyanánt előző törvényein (Formalismus = Észmódvitatás) allapodik a' tapasztalástelőző tiszta észméreteknek lehetségök. Mivel pedig az észmérkedő tehetséget Érzékiségre és Értelemre osztotta, ennek is, amannak is különös tulajdon alakokat, mint annyi befoglaló rámákat, fedezett fel; az Érzékiségnek, t. i. a' Térnek, és Időnek két tiszta szemléletét, mert csak azt érezhetjük, a' mi a' Térben, vagy Idő-

ben van, az értelemnek négynemű tizenkét tiszta Érteményt, mellyeket Aristoteles után Kategoriáknak nevez, 's ezeknek a' Térnek és Időnek szemléleteivel szövetkeztetésökből származtatja az Észrajzolatokat (σχημα, figura, habitus, ornatus), vagy is a' tiszta és közönséges megéreztetéseket, mellyek által az értelem tiszta értelményei az érezhető rideg tárgyak által megfoghatókká tétetnek; ezen Észrajzolatokra építi végre az észméretnek legfőbb törvényeit, úgy hogy a' mi ezen érzéki és értelmi természetes alakokból képzett Észrajzolatokkal nem egyez, a' reánk, mint érzékes és eszes lényekre, nézve észmérhetetlen; az az, közéleti rövid szókkal, azt vitatja Kant, hogy a' mit nem tapasztalhatunk, 's tapasztalva nem érthetünk, azt eszünkkel sem tudhatjuk, sőt a' tapasztalható tárgyakat sem tudhatja az ész, a' mint magokban állanak értelmünkön kivűl (noümena), hanem csak úgy, a' mint az érzékek által állíttatnak előnkbe (phaenomena), és az értelem törvényei által meghatároztatnak. És

Ez az a' nagy hirű szövevényes elmélkedés, mellyet Kant *tapasztalásthaladó Észképvitatásnak* (Idealismus transcendentalis) nevezett, én pedig már a' *Bölcselkedésre vezető Értekezésemben Észmódvitatásnak* (Formalismus) mondottam; 's melly után Kant az egész Metaphysikát csupán az érezhető Természet-

tudására szorítja (Metaphysica Naturae, s. Somatologia rationalis), a' Világnak Léleknek és Istennek, mint annyi független Lényeknek (Entia absoluta), észméreteiktől pedig egészen megfosztja; mivel u. m. noha a' függetlenségre törekedő Ész mivoltosan kénszerítetik ezen Függetleneknek Észképeiket magának megszerzeni, 's velek mint észméretét könnyítő 's bővítő képzetekkel 's törvényekkel élni, de ha ugyan azon Észképeket alkotólag (constitutive) akarná használni, az az azt bizonyosítani, hogy tárgyaik is valóságosak, csalatkoznék, 's maga magának ellent mondana.

Ezen gondolatit két könyvbe foglalván Kant, (mellyeknek egyike: „*Tiszta Ész Bírálás*", másika „*Minden jövendő Metaphysikába, mint Tudományba Bevezetés*" czímet visel), hiú kérkedéssel azt állítja ugyan, hogy általok mind az Észnek megadta, a' mi az Észé, mind az Érzékeknek, a' mi az Érzékeké, és az Ágazat Érzés Észkép és Kétség Vitatásokat együtt megfojtotta; de épen ellenkezőt mivelt, mert mind az Ágazat mind az Észkép mind a' Kétség 's több más éretlen Észvitatásoknak új alkalmat okot szert és élesztőt nyújtott.

Sok hív követőkre talált ugyan Kant, leginkább a' Németeknél, kik őtet metaphysikai munkáikban olly pontosan utánozzák, hogy noha némelly apróságokban más úton látszatnak is

járni, de a' Világról Istenről és Ember Lelkéről épen úgy vélekednek, mint ő; láthatni ezt Krugnak Friesnek Gerlachnak 's ezek legújabb majmolóiknak könyveikben, mellyekből Kant Bírálása többet vagy kevesebbet egyenesen vagy mellesleg úgy kiüti magát, mint a' szög a' zsákból; mindazonáltal mások ezen biráló vagy becsmérő Bölcselkedést, mint félszegest, hijányost, és csonkát, méltán gúnyolják; mert 1) tömve lévén új szokatlan római és görög németesített szókkal, és érthetetlen fellengező értelmenyekkel, az oskolai perlekedéseknek, 's haszontalan vetekedéseknek magvas kertök, 's tenyésztőjök; 2) tüneményei és észményei (phaenomena et nöumena) által már Észkép már Kétségvitatásra mutatván, a' közjózan Észt botránkoztatja; 3) a' valóban egyet szétbonczolja, a' nélkül, hogy újra egyesítené, vagy magában egynek mondaná; 4) az észméret Okfőit egymás mellé rendeli ugyan, de egy közös kútfőből nem származtatja; 5) minden észmérhetőket semmit nem alkotó alakokba nyalábol, és semmit nem szemléltető tiszta szemléletekbe elegyít, és pedig rendszeresen, a' mit Hume csak csoportozva tett; 6) megtagadván a' bölcselkedő Észtől az Istennek Szabadságnak és Halhatatlanságnak tudhatását, és ezeket csak annyi ajtatos kivánatok és észkérelmények gyanánt koldúlgatván, több tudományokat allap-

jaiktól, a' szenvedő emberiséget pedig észbéli vigasztalásának legtisztább kútfőitől fosztja meg.

Ezek, 's több más észrevételek okozták, hogy a' Német Tudósok megint új visgálódásokhoz fogtak; némellyek Kantnak Észalakositását (Észmódvitatás = Formalismus) egészen megvetvén majd az Ágazatvitatást, majd a' Válogatást hozák viszsza a' Metaphysikába; mások pedig azt allap és útmutatás gyanánt vévén a' tudhatásnak legfelsőbb pontjára emelni és végző független tudománnyá (scientia absolute finiens, v. cum absoluto concludens) kivánták tenni, hogy így a' Függetlenen, mellyben a' lét egygyé válván a' tudással, a' viszsza ügyelésnek minden ellenei (opposita reflexionis) elenyésznek, az az, semmi további okkeresésnek helye nincs, mint a' bölcsesség legfőbb lépcsőjén, valahára megnyugodhassék a' tudakozó ész.

Igy ama' bíráskodó szellem, már eleinten eléggé ágazatoskodván, tökélletes ágazatvitatóvá korcsosodott; és mivel a' *Függetlent*, mint *Végvalót*, már a' szemléletben, már a' gondolatban, már a' tudásban, már a' hivésben, már a' kéteskedésben kereste, különféle fellengező új rendszereket szűlt, mellyeket itten előszámlálni feleslegség volna, mivel már máskor említettem, (Lásd az 1-*ső Darabban az* 53—55. *lev.*), 's úgy is Szerzőik a' Metaphysikát, nevét is elhallgatván, vagy a' Logikába keverik,

mint p. o. *Bardili* és *Reinhold*, vagy pedig más új czímek alatt fejtegetik kérdéseit olly homályosan, hogy kétes, ha vallyon magok magokat is értették-e, azért eleinten is kevésre, ma alig találnak egy két tisztelőre. Igy jártak *Thorild*, *Berg*, *Abicht*, sőt minden más hasonlók is legújabb elmefuttatásaikkal, mellyekben a' mi igaz, óság, a' mi újság, nem igaz, vagy rejtett szó. *Lásd Tennemans' Grundriss der Geschichte der Philosophie, Metaphysik von Dr. Troxler.*

Azonban, noha ezen újszabású szokatlan nyomozgatások az igaz Bölcselkedés természetének és erányzatának tökélletesen meg nem felelnek is, azt a' jót szülték mégis (főképen a' Kant-é, és Krug-é), hogy a' Metaphysikát sok sepredéktől, meddő kérdésektől, 's idegen szerektől megtisztítgaták, tartalmát és határait kijelelvén, a' többi tudományoktól különözék, 's nem kevés megfogásait, vitatásait, és tárgyait felvilágosíták, 's helyesen elrendelék, és így a' bölcselkedő Észnek útat mutattak arra, hogy magát szorosabban visgálja, és tudja, hogy mivoltos határain túl ne lépjen, hogy helyesebb rendszerről 's tanítás módról gondoskodjék, és azon szirteket, mellyeken eddig vigyáztalanúl felakadott, saját veszedelméből tanúlván, ezután kikerűlni tudja; a' miért részemről, bár melly csekély is, a' mit a' Metaphysikában, sőt az

egész Philosophiában jobbitgattam, 's jobbitgatok, Verulami Bacó után, örökös hálá Kantnak, és Krugnak! —

A' többi Nemzetek ezen legújabb időkben nem bajlódtak annyira a' Metaphysikával, mint a' Németek. Az *Angolyoknál* még ma is *Bacó* és *Locke* a' Mester, 's tudtomra csak a' nem rég állított Londoni Anyaoskolájokban kezdették használni *Stewart* után Kantnak metaphysikai szabásait: a' *Francziák* előbb *Condillacot* követvén majd nem egyedül, csak a' mostan újra rendeltt tudományos intézeteikből mutogatnak egy két ujszabású Metaphysikát. A' *Belgáknál Olaszoknál Dánusoknál* és *Svékusoknál* csak annyi van új a' Metaphysikában, mennyi a' hozzájok távúlabb vagy közelebb lévő Németektől, vagy ezeknél tanúlt honnfiaiktól által szivaroghatott; nálunk Magyaroknál elég számos a' metaphysikai újizlésű értekezés, de az egész rendszerű Metaphysika még eddig igen ritka.

A'

TISZTA ÉSZMÉRETTUDOMÁNYNAK

ELSŐ RÉSZE

AZ

ARCHOLOGIA,

VAGY

ALLAPTUDOMÁNY.

Minekelőtte az Istenről, Természetről, és Emberről tudományosan értekeznénk, szükséges, hogy egy közönséges Tudomány alkottassék „Első Bölcselkedés" melly amazoknak Anyjok legyen.

Ver. Bacó.

ELSŐ ÉRTEKEZÉS.

Az Észméretről Általában.

1. §.

Az Észméret Misége.

Értelmünknek akár melly foglalatossága tárgyától különözve *Képzelésnek* vagy *Gondolkodásnak* mondatik általában, tárgyával egyesítve pedig *Észméretnek;* és így a' közszólás szerént nem más volna az *Észméret*, mint valamelly tárgyról való Gondolkodás. De

Mivel csak képzelvén 's gondolván valamelly tárgyat, azonnal nem észmérünk, hanem csak akkor, ha jegyeit észbe vévén, vele, mint tulajdonait, valóban egyesítjük; azért *észmérni*, vagy *észhezmérni* annyi, mint valamelly gondolatot meghatározott (létes) tárgyához hasonlítván vele egygyé tenni, és így az *Észméret* is a' gondolatnak meghatározott lételű tárgyhoz hasonlítása, 's vele lelkünkben

egyesítése, vagy máskép', annak meghatározása az *Észméret*, ha vallyon ollyan-e valóban a' tárgy, a' minőnek gondoljuk. És így látnivaló, hogy az emberi Lélek ezen munkálkodásának kijelelésére a' Magyar Nyelv sokkal alkalmasabb, 's kimeritőbb szót állít, mint akármelly más Európai. De látni való az is, hogy a' képzelés és gondolás szükséges ugyan minden Észméretre mint előző alku, mindazonáltal valamelly tárgynak csupán képzelése 's gondolása még annak nem Észmérése; p. o. észre veszem az *arany hegyet*, senki sem tagadja, hogy képzelem, de nem is vitatja ám, hogy azonnal észmérem is: ellenben ha a' *Budai Sz. Gellért-hegyét* veszem észre különös jegyeivel, azt egyszer'smind észmérem is; miért Észmérés is tehát azonnal ezen képzelés, nem pedig amaz, az az oka, mert amaz üres, és tárgya nem való, ennek a' tárgya pedig való, 's meghatározott létű.

2. §.

Az Észméretnek Elemei.

1. Mivel minden Észméret egyszer'smind képzelet is, és a' képzeletnek a' tárgyhoz mérése, 's ezzel a' lélekben egyesítése; valamint minden képzeletnek *allyazatja* van, és *tárgya* (*l. az I-sső D. a' Bev.*), úgy az Észméretnek is

ezek Elemei 's alkotó Részei. Mert képzelni, és a' képzeletet a' tárgyhoz mérni nem lehet, ha nincs képzelő, és képzeletét valamelly tőle különböző tárgyhoz mérő, és ha nincs valami, mellyhez a' képzelő képzeletét mérhesse. A' képzelő 's képzeletét tárgyához mérő az *Észmérő* (subjectum cognitionis), a' képzeltt és képzelethez mértt tárgy, az *Észmérettárgy* (objectum cognitionis), vagy szorosan 's tárgyűgyelve (stricte et objective) *Észméret*.

2. Mivel minden Észmérésnek tárgya van, és e' különféleképen jelenhet meg az észmérő előtt; minden Észmérésnek *szere* is van, és *alakja* (materia et forma c.). Az *Észméretszer* azon tárgy, mellyet észmérünk, az *Észméretalak* pedig a' mód (mintség), mellyel a' tárgyat észmérjük. P. o.

Én észmérem Hazámat; én (lelkem) vagyok az Észmérő, *Hazám* az Észmérettárgy, *tulajdonai*, p. o. *kormánya törvénye javai szükségei 's a' t.* együtt az Észméretszer, *azon mód* pedig, mellyel Hazámat észmérem, az az, a' mint tulajdonit törvényeit, 's a' t. *homályosan* vagy *világosan*, *egészen*, vagy csak *félig meddig* képzelem, az Észméretalak, mivel e' mutatja mint észmérem Hazámat.

3. §.

Az Észméretnek Nemei, és Szövetségei.

Mivel minden Észmérés, mint a' képzeletnek a' tárgygyal való egygyesitése, 's ezek kölcsönös képestségeinek (mutua relatio) meghatározása, Itélést 's Itélettételt foglal magában; *alakját* 's *képzését* tekintvén *mennyiségére*, *millyenségére*, *belső* 's *külső képestségére*, és *mintségére* vagy *módosúlására* nézve annyi féle lehet, mennyi féle az Itélet, úgy hogy, ha az „*Itélet*" helyett „*Észméret*" szóval élünk, a' mit a' *Logikában* az Itéletek *felosztásiról* mondottam, ide is alkalmazhatni. Azonban,

Mivel a' Metaphysika, mint *szerügyelő* tudomány, az Észméreteknek *alakjaikat* nem tekintvén, csak *szereiket* visgálja, és határozza meg; itten csupán azt kereshetjük, hány féle lehet az Észméret *szerére* 's *tárgyára* nézve?

1. Ha azt észmérjük, mi van, mi történik? *elmeügyelő* (c. theoretica), ha pedig azt, mit lehet, vagy mit kell cselekedni? *gyakorlás* vagy *akarat* vagy *cselekedetügyelő* (c. practica) Észméretünk; p. o. „*Van Isten*" ez elmeügyelő, e' pedig „*imádd az Istent*" akaratügyelő Észméret.

2. Ha csak azt tudom, mi van, mi történik, vagy mit lehet, 's mit kell tenni? a' nélkül, hogy okát tudnám adni, miért? *oktalan*

(irrationata) *gyermekes*, *köznépes*, vagy tágas jelentésben *történetes*, ha pedig annak, a' mi van, történik, meg lehet, vagy meg kell lennie, okát is tudom adni, *okos*, *tömött*, *bölcs*, *tudós*, vagy egy szóval *Tudás* az Észméretem; p. o. a' gyermek is észméri látásból, hogy a' nap kel, és nyugszik, de okát nem tudja, a' természetvisgáló pedig ezt is tudja, azért amazt tudatlannak, ezt tudósnak mondja a' közbeszéd is.

3. Ha Észmérésem szerét érzékeim által a' tapasztalásból nyerem, *érzéki* vagy *tapasztalásbéli* vagy *utóbbi*, ha az Észből, *észbéli* v. *előbbi* Észméretem; p. o. „*a' kő nehéz*" ez érzéki, e' pedig „*minden kő szükségképen nehéz*", észbéli Észméret.

4. Ha tulajdon tapasztalásomból észmérek valamit, *eredeti*, ha másokéból, *származtatott*, vagy *kölcsönözött*, *szoros jelentésben történetes*, vagy *tekintetbéli* (c. auctoritati innixa), 's *tanúságos* (testimonio superstructa c.) érzéki Észméretem; mivel pedig vagy belső, vagy külső érzékiségemből észmérhetek valamit, *eredetiképp' érzéki* Észméretem vagy *belső* vagy *külsőképen* lehet illyes (Lásd Log. 112. §.). P. o. eredetiképp' észmérem Ferencz első Austriai Császárt, történetesen Napoleont, belsőképen saját létemet, barátomét külsőképen.

5. Az *észbéli* Észméret is különféle lehet, t. i.

a) Ha az Ész több előbbeni tapasztalásokból viszsza ügyelés öszvehasonlítás különözés vagy egyeztetés által eszközölve fejteget, 's következtet valamit, *értelmi*, *értelembéli*, *eszközös*, *fejtegetős*, vagy *tapasztalásthaladó* az Észméret; p. o. semmi sincs ok nélkül.

b) Ha az Ész, mint fő tudakozó erő, a' tapasztalás által felébresztetvén önnön magából, az az mivoltos törvényeiből szükségképen tud ki valamit, ez *szorosan észbéli* Észméret; p. o. van Isten: 's mivel az e'féle Észméreteket önnön magából, és saját birtokából *látszatik* venni az Ész a' tapasztalásnak minden köze, 's részvétele nélkül, *tisztáknak* és *előbbieknek* is lehet nevezni őket, de nem olly szorosan véve, mintha, a' mint Kant vitatá, csak ugyan semmi részt nem venne bennek a' tapasztalás, mint tőle épen függetlenekben, vagy mint ha csupán a' tapasztalható tárgyakra terjednének; mert alább fogjuk látni, hogy minden emberi Észméretnek, még a' legtisztábbnak is, a' Tapasztalás nyujt, ha nem szert és bizonyosságot, legalább első alkalmat, ingert, jelentő szókat 's elemképzeleteket; úgy hogy így értve, nem olly vastagon, mint a' régi *Érzésvitatók*, csak ugyan igaz ez a' közmondás: *semmi sincs az értelemben, a' mi előbb nem volt volna az érzékben*"; hogy pedig a' tapasztalhatásnak ha-

tárai nem minden észmérhetésnek határai, már csak abból is elég világos, a' mit a' *Metaphysika lehetsége* mellett a' *Bévezetésnek* 9. §-ban szólottam.

c) Ha tiszta Észméretemet Észfogásokból, Észképekből, 's eredeti Okfőkből eszközölve merítem, *bölcselkedéses*, vagy *bölcselkedésbeli* (c. philosophica), ha pedig szemléletekből következtetem, *mennyiséges*, vagy *mennyiségtudományos* (c. mathematica); 's ezt az előbbenihez képest, melly *fejtegetős*, *szemlélősnek* vagy *szemléletesnek* (c. intuitiva) is nevezik némellyek, noha szorosan véve csak az érzek által egyenesen nyertt Észméret a' szemlélős Észméret; p. o. mennyiségesen észmérem, hogy a' háromszegletnek szegletei együtt két egyenest tesznek, bölcselkedve, hogy lelkem halhatatlan. Általjában tehát, mint bölcselkedő azt észmérgetem, mi van, 's miért van? mint mennyiségmérő pedig azt mennyi, 's hanyadik valami?

Törvények.

1. *A' tárgyára nézve észbéli Észméret az Észmérőre nézve is illyes lehet.*

Mert a' mondatik *tárgyára nézve*, *tárgyasan*, vagy *tárgyügyelőleg* (objective) *észbéli* észméretnek, mellynek szere az észből me-

rítetik mint kútfőből, az *Észmérőre nézve* pedig, vagy *személyügyelőleg* (subjective) *észbéli* Észméret az, melly Észszel, 's Észokfők szerént szereztetik: már pedig meg lehet, 's gyakran meg is esik, hogy azon Észméretet, mellynek kútfője az Ész, mi is saját Eszünkből 's ennek Okfőiből értsük; tehát a' tárgyasan észbéli Észméret reánk, mint Észmérőkre nézve is illyen lehet, P. o. ezen Észméret „van Isten", reám nézve észbéli lehet, 's az is, ha igazságáról az Ész törvényeiből okoskodva győzöm meg magamat.

2. *A' tárgyára nézve észbéli Észméret az Észmérőre nézve történetes lehet.*

Mert az *Észmérőre nézve* akkor *történetes* az Észméret, ha igazságát egyedűl mások tekintete miatt hiszi: de hihetünk 's befogadhatunk valamelly igazságot, noha a' magában észbéli, és észből tudható, minden észvisgálat nélkűl csupán más szavából, vagy irásából, p. o. ha a' gyermek egyedűl azért hiszi, hogy van Isten, mivel szülői mondják, vagy ha a' Bölcselkedést hallgató tulajdon Eszével nem élvén csupán Tanítójának szavaira esküszik; tehát a' mi magában észbéli, az az Észmérőre nézve történetes Észméret lehet.

3. *A' tapasztalásbéli Észméreteket jól kell különböztetni az észbéliektől, de egészen elválasztani soha sem.*

Jól kell különböztetni; mert

a) Az észbéli észméretnek az a' bélege, hogy okfőkből, tehát közönségesen és szükségesen tanít, a' tapasztalásbéli pedig nem okfőkből, hanem csak egyszeres tettekből vagy esetekből, tehát csak néhányosan és esetisen, vagy legfeljebb többszeresen és alkus szükségességgel ád mindent elő; p. o. hogy a' felhajított kő leesik, a' tapasztalásból, hogy minden felhajított 's felhajítandó kő szükségképen leesik, az észből tudom.

b) Az érzékiségnek tárgya és mivoltos hivatala, a' térben vagy időben lévő rideg dolgoknak tapasztalható hasonlatosságokat, öszvefüggésöket, rendöket, 's külső néhányos eseti különeiket, az észnek pedig a' nemeket, fajakat, a' közönségesen szükséges tulajdonokat, okokat, törvényeket, erányokat, 's öszvekötéseket tanítani; a' ki tehát a' tapasztalásbéli észméreteket az észbéliektől nem különböztetné, két lelki tehetségünk különböző tárgyait, tiszteit, 's munkálkodásait egybezavarván, érzékeivel akarna érteni, és eszével érzeni: a' mi, mint hogy nevetséges, sőt képtelen, látni való, hogy a' tapasztalásbéli Észméreteket különböztetni kell az észbéliektől. De

Egészen elválasztani soha sem; mert

a) Lelkünknek különnevű erői 's tehetségei, mivel magokban egyek, egymásbahatók, egyre

erányzók, káros tévedés nélkül soha sem szakasztathatnak egészen külön; tehát az Érzékiséget sem lehet káros tévedés nélkül egészen külön választani az Észtől, következőleg az érzéki, vagy tapasztalásbéli Észméreteket sem az észbéliektől; mert valamint a' megérzések valódi tudományos tapasztalássá nem válhatnak közönséges észtörvények nélkül, és ha csak ezek szerént nem alkalmaztatnak az érezhető tárgyakra, többnyire csalatkoznak: úgy ellenben az Ész közönséges törvényeit és okfőit megérzések nélkül se ki nem fejtheti, se nem használhatja, hanem vagy csupa tündér képeket, 's gondolom világokat teremt, vagy a' valóságos lényeket ollyanokká változtatja, millyenek a' természetben nincsenek, nem is lehetnek.

b) Valamint lehetetlen az Észnek okkereső tisztét pontosan 's foganatosan teljesíteni, ha előbb nem tudja, mi van, mi történik a' tapasztalható természetben: úgy ellenben haszontalan aprólékosság egyenként tapasztalgatni mi van, mi történik, vagy hányféle, ha ezeknek általjában szükséges erőiket, okaikat, törvényeiket, erányaikat, tulajdonaikat, és öszvefüggéseiket nem tudjuk az Észből.

c) Míg Lelkünk csupán érzékeit használja értelem és ész nélkül, csak tűkrözi, az az csak úgy adja elő a' felvett tárgyakat, a' mint érzékei előtt együtt, vagy egymás után megjelennek:

de mik legyenek azok külön külön, melly nembéliek, miért vannak épen e'ben a' térben vagy időben, minő tehetségekkel 's belső sajátokkal birnak, micsoda köz czélra rendeltettek, millyen okok és törvények alatt vannak? ezekre csak az ész felelhet. A' tapasztalás, 's a' tapasztalásnak helytartója, a' történet, csak azt mutatják, mit szenvedett az emberi természet, 's mit, hol, 's mikor tett a' szabad akarat, haszonnal-e vagy kárral? de miért tett valamit így és nem máskép, az erőszak indította-e vagy az önkény, a' szeretet-e vagy a' félelem, a' törvény-e vagy az illendőség, mit és mint tehetett volna még? ezekre is megint csak az ész adhat kielégítő feleletet.

Soha sem tanácsos tehát, valamint a' tapasztalást az észtől, ugy ennek észméreteit amazétól egészen elszakasztani.

4. *Az elmeügyelő Észméreteket gyakorlásügyelők kövessék.* Mert

a) Sok igazság van mind a' tapasztalásban, mind azon felül, mellyet a' magára hagyott elmeügyelő ész vagy nehezen, vagy könnyen téveledve észmérhet; hogy tehát e'kor ne hibázzon az elmeügyelő ész, a' gyakorlásügyelőnél keressen segedelmet.

b) Nem elmeügyelés, hanem meddő elmefárasztás minden olly észbéli Észméret, melly a' gyakorlásra semmit sem ügyelvén haszonvehe-

tetlen, mert ugyan az a' szükség, mellyből az Ész tudakozza, mi van, mi történik? azt is, sőt még inkább tudakoztatja, amazokhoz képest mit lehet, 's mit kell tenni; és mivel az ész magával nem ellenkezhetik, egy igaz elmeügyelő Észméret sem ellenkezhetik a' világos 's váltig megbizonyosított gyakorlásügyelő Észmérettel; hogy ha tehát olly valamelly Észméretre tenne szert az elmeügyelő ész, mellynek vagy semmi gyakorlásügyelő Észméret nem felel meg, vagy melly a' már tudva lévő gyakorlásügyelő igazságoknak ellent mond, a' gyakorlásügyelő Észhez tartozik, őtet tévedésére, vagy haszontalan eszeskedésére figyelmeztetni.

c) Gyakran megtörténik, hogy az elmeügyelő ész gondolhat ugyan valamelly tárgyat magának, sőt ennek létét 's némelly tulajdonait is észmérheti, és ezen Észméretének igazságát is megmutathatja a' tapasztalás segedelmével, de ezt olly világossággal 's meggyőzéssel, melly minden okos kétséget eloszlasson, a' gyakorlás ügyelő ész segedelme nélkül végbe nem viheti, leginkább ha elmélkedésének tárgya nem szemlélhető, hanem tapasztalásthaladó tárgy, p. o. az Isten léte; hogy tehát az illyen esetekben is, és pedig főképen, tökéletes lehessen meggyőződésem, a' mit elmeügyelő eszem tanít, azt gyakorlásügyelő eszemnek is helyben kell hagynia, 's megmutatnia, hogy a' nélkül az erkölcsi tör-

vény sem állana, és az ember utolsó czéljához nem juthatna, pedig míg az Ész Ész marad, amannak állania, 's ennek csalhatatlanúl kell valósodnia.

Mindég reá szorúl tehát az elmeügyelő ész a' gyakorlásügyelőre, az az, az elmeügyelő Észméreteket gyakorlásügyelőknek kell mindenkor követni. De kölcsönösen

5.) *A' gyakorlásügyelő Észméreteket elmeügyelőknek kell megelőzni.* Ugyan is

a) A' gyakorlásügyelő ész arra tanít bennünket, mit lehet és kell cselekednünk? hogy, mint eszes szabad valók, természeti méltóságunknak pontosan megfeleljünk: már pedig ezt előbb nem taníthatja, hanem csak akkor, midőn az elmeügyelő észből tudjuk, kik, és mik vagyunk, kik, és mik mások is hozzánk képest? p. o. minekelőtte tudnám, hogy jóltévőmnek hálával tartozom, észmérnem kell, ki az, 's mi jót tett velem; előbb, hogy sem gyermeki kötelességeimet tudnám, észmérnem kell, hogy nem fán terem, hanem anya szűli az embert, és a' sokak közűl, ez, nem más, apám és anyám; míg nem tudom, hogy van Isten, 's ő a' Világ Teremtője, Feltartója, Kormányozója, nékem pedig, mint legjelesebb földi teremtményének, különös Gondviselő Atyám, nem észmérhetem a' vallásos kötelezteteést, és az illendő Istenimádást; így van ez más gyakorlásügyelő igazságokkal is.

Olly szoros egyességben van tehát a' gyakorlásügyelő ész az elmeügyelővel, hogy ennek vezérlése nélkül vagy mást, vagy másképʼ, vagy másnak parancsolna, hogy sem tiszte engedné, 's így önnön magával ellenkezvén, többé ész nem volna.

b) A' gyakorlásügyelő ész ollyast parancsol sokszor az embernek, a' mi érzékességének egyenesen ellenére van, p. o „halj meg inkább, mint sem igazat tagadj"; tehát az e'féle észparancsolatokat és kivánatokat vagy egészen viszsza kell vetnünk, mint érzékes természetünkkel ellenkezőket, 's e'kor jaj néked erkölcsiség, jaj emberi méltóság! vagy pedig az elmeügyelő észnek kötelessége megmutatni, hogy ezek helyes, okos, emberhez illő, 's teljesithető kívánatok és parantsolatok.

c) Valamint minden elmeügyelő Észméretnek, hogy üres elmefuttatás ne legyen, gyakorlásra kell ügyelnie, az az cselekedet 's élettörvényeket szülnie (a' mint előbb mondám): úgy minden gyakorlásügyelő Észméretet, hogy káros vakoskodássá ne váljék, elmeügyelőnek szükséges megelőzni; mert a' gyakorlásügyelés nem más, mint az elmeügyelésnek alkalmaztatása és haszonvétele, úgy hogy, ha az elmeügyelés hibás, a' gyakorlásügyelés se lehet hibátlan. Számtalan gyászos példáját adja ennek az emberi Nemzetnek régi és mostani története; le-

gyen elég egy kettő, p. o. honnan vette a' régi bálványozó hamis Isteneit, 's ezeknek nevetséges, 's illetlen kicsapongású tiszteleteiket? miért panaszkodott, 's panaszkodik, hol sírva, hol káromkodva sorsa ellen a' nyomorúlt? miért áldozta nem csak ellenségét, hanem szeretett kisdedét is idomtalan bálványának a' pogány? hát a' koholtt isteniszózatok, ezerféle jósolások, a' mértékletlen evések ivások és fajtalanságok az öngyilkosságnak ezer nemeivel, a' rút gyermekeken aggöregeken a' fegyvertelen ellenségen rabszolgákon 's más erőtleneken elkövetett borzasztó kegyetlenségek az ős és új időkben honnan eredének? — kétség kivűl onnan, hogy az Istent az Embert a' Világot elmeügyelőleg felűletesen vagy hibásan észmérte a' buta, vagy a' restelkedő emberiség; mivel ma is ottan lehet nagyobb számmal találni ezen vétkeket, a' hol az említett tárgyakról csekély, vagy hibás az elmeügyelő Észméret. Tehát, hogy a' gyakorlás vagy cselekedetbéli tévedéseket kikerűlhessük, a' gyakorlásügyelő Észt az elmeügyelőnek kell segítenie, az akarat törvényeinek az elme törvényein épűlniök, az az, a' gyakorlásügyelő Észméreteket elmeügyelőknek szükséges megelőzniök.

A' Kétségek Oszlatása.

1. Noha az elmeügyelő és gyakorlásügyelő Észméretek között szoros és kölcsönös összefüggést vitatunk, azért keringőst nem járunk; mert *a)* az egyesített erők mindenkor kölcsönösen szokták egymást segíteni, 's egyre munkálkodni, így p. o. segíti az értelem az emlékezetet a' képzeletek megtartásában, és viszont az emlékezet megtartott képzeleteivel az értelmet itéleteiben; *b)* az elmeügyelő és gyakorlásügyelő Észméretek nem azon képen segítik egymást, hanem különbözőn, az elmeügyelő ész t. i. már a' tapasztaláson kezdve is sokat észmér saját közönséges törvényeiből elegendő bizonysággal, ezekből következtet azután a' parancsoló ész hasonló bizonyosságú gyakorlásügyelő Észméreteket, vagy is cselekedettörvényeket, mellyek megóják ugyan az elmelügyelő észt a' hibáktól, de nem azért, hogy az ő Észméreteiből származtattak, hanem azért, mivel belőlük megint új hozzájok illő elmeügyelő Észméreteket hozhat ki. A' gyakorlásügyelő észnek e'féle segedelmére akkor szorúl leginkább az elmeügyelő ész, midőn a' tapasztalásthaladókról, vagy valamelly nehezebb igazságról elmélkedik, mert ekkor szokott leginkább (a' mint előbb mondám) magára hagyattván eltévedni.

2. Ámbár a' gyakorlásügyelő Észméreteknek allapjaik az elmeügyelők, lehet még is elmeügyelő Észméretet is következtetni valamelly tagadhatatlan erkölcsi szükségből, az az, az elmeügyelő igazságok gyakorlásügyelő vagy erkölcsi okokkal is helyesen támogattatnak; mert vannak ollyan észméretek és igazságok, mellyeket az elmeügyelő ész egyedűl, a' gyakorlásügyelő ész segítése nélkűl, kielégítőleg be nem bizonyíthat, és még is nálok nélkűl a' gyakorlásügyelő észnek törvényei meg nem állanak, de nem

is teljesíthetnek, a' minek azonban az ész világos és szoros parancsolata miatt meg kell lenni; illyenkor tehát igaza támad a' gyakorlásügyelő észnek azon igazságoknak, noha az elmeügyelő észből kielégítőleg be nem bizonyítottaknak, de nékie elkerülhetetlenül szükségeseknek, teljes megészmérését kívánni és sürgetni.

3. Mivel az Isten létét Lelkünk szabadságát és halhatatlanságát tárgyazó nagy fontosságú igazságokat, mellyeket az elmeügyelő ész egyedül nem bizonyosíthat *teljes meggyőzéssel*, a' gyakorlásügyelő észnek is kell egyre munkálkodva erősíteni, helyesen lehet azokat a' *gyakorlásügyelő ész kéréményeinek*, vagy *kívánatainak* (postulata rationis practicae) is nevezni, de nem úgy mint *Kant* vette; mert noha ezen igazságokat magából az elmeügyelő észből a' gyakorlásügyelő észnek segedelme nélkül *teljes meggyőződéssel* nem tudhatjuk, korán sem következik, hogy mint merő kérdésalattlévőket (ver. problematicae), épen nem bizonyosíthatjuk, hanem, mint kívánatosakat, csupán hihetjük; mert látni fogjuk a' *Lélek* és *Istentudományban*, de már csak azokból is látható, a' miket a' *Metaphysika* védelmére mondottam a' *Bevezetésben*, hogy ezen fő 's hozzájok hasonló igazságokat az elmeügyelő ész is mutathatja, és csak ezen előmutatás után kívánhatja azokat okosan a' gyakorlásügyelő ész: egyébberánt nékem úgy látszik, hogy szorosan visgálva az a' Kant *észbéli erkölcshite* (fides rationali-moralis), mellynek egyedülvaló tárgyává teszi az Isten létét, 's a't. nem más, mint az e'féle tapasztalásthaladó igazságoknak eszközös 's fejtegetős (c. mediata, et discursiva) észmérése, és így valóságos megmutatás, nem puszta hit, vagy csupa kéremény.

4. Hogy az ember nem él mindenkor egyezőleg akár elme akár gyakorlásbeli törvényeivel, nem arra mutat, mintha elmebéli hibázásai mellett is helyes gyakorlás-

ügyelő törvényekre találhatna, és ezek szerént intézhetné cselekedeteit, hanem csak arra, hogy, mint érzékes és eszes szabad való, az ész törvényeit, ha akarja, meg, ha nem akarja, nem tartja, és ha érzékiségének 's testiségének nem tetszik az ész által bár melly szorosan parancsolt jó, ezt megvetvén a' tiltott roszat választhatja; p. o. hogy, noha valaki bizonyosan tudja, mi az ember fő és végeránya, t. i. az igazzal és jóval arányos boldogság, még is ezen elmeügyelő észméretének ellenére az erkölcsiségtől elállván a' kecsegtető testiségnek hódúl, ez mindennapi 's könnyen magyarázható észfonák 's balgatagság (inconsequentia): de hogy valaki elmeügyelő csalatkozással csupán a' testi gyönyört tartván emberi végeránynak, ezt még is, noha ezen feltétel alatt az elmeügyelő ész által is jóvá hagyottat, minden kecseivel az erkölcsnek feláldozza, e' már, hogy emberikép' lehetetlen 's magyarázhatatlan volna, mind magából, mind a' tapasztalásból és történetből látható. *O. Frint Handbuch der Religionswiss. I. Th. I. B.* §. 106.

5. Azért, hogy e' tapasztalásbéli Észméreteket az észbéliekkel, az elmeügyelőket a' gyakorlásügyelőkkel belső kölcsönös viszonyban lenni állítom, a' tudományokat öszve nem zavarom, hanem azon veszedelmes károkat akadályoztatom már előre, mellyeket az *Érzés Tiszta ész Észkép Észalkat Boldogság* és *Tiszta erkölcs Vitatások* okozni szoktak az emberiségnek. Jól tudom én, és felebb ki is mondottam meghatározva, hogy más a' tapasztalás, más az ész tiszte és foglalatossága, más az elmeügyelő más a' gyakorlásügyelő Észméretnek tárgya és erányzása, és így mellesleg a' *tapasztalás* és *észbéli*, az *elme* és *gyakorlásügyelő Tudományoknak* határaikat is kijeleltem.

Következet

1. A' *tapasztalás* és *észbéli* Észméreteknek miségökből érthető, hogy *amazok közé* tartoznak nem csak a' rideg érzéki Észméretek, hanem azok is, mellyek ezekből, mint annyi egyes tapasztalásokból, eszközetlenül következnek, ha mindjárt képestségesen közönségesek, 's alkusan szükségesek is, mert ezek csak amazoknak egészeik, 's összeségeik, az egésznek pedig nem más lehet mivolta, mint egyes részeinek; p. o. ez az Észméret is „minden test nehézkedik" bár melly közönségest jadzék, csak tapasztalásbéli Észméret, mert csak annyit jelent, hogy minden eddig tapasztaltt test nehézkedik: a' tulajdon észbéli Észméretekhez ellenben csupán a' közönséges, szükséges, kitünő allapészméreteket, az az Okfőket, mint sarkigazságokat, és az ezekből helyes következtetéssel folyó állításokat lehet számítani, már azután akár a' tapasztalható, akár a' tapasztalásmúló tárgyakat érintsék.

2. Az *észbéli* Észmérettől különböz az *okos* és *okosságos* Észméret (c. rationata, inde prudens et c. rationabilis); mert *okos* és *okosságos* lehet akár honnan vett Észméretünk, csak az ész törvényeivel ne ellenkezzék, és állításainknak okát tudjuk adni.

3. Ezen Értekezés új védokokat nyújt *Kant* ellen a' Metaphysikának, mert ha a' tapasztalást soha se tanácsos az észtől egészen elszakasztani, még a' tapasztalástmúlók Észméréséből se szabad őtet kirekeszteni, hanem az észhez intő biztató 's védő utitársúl rendelni; és ha az elmeügyelő Észméretek mivolti kölcsönös öszvefüggésben vannak, úgy hogy az elmeügyelő észnek mindenkori vezér gyanánt kell a' gyakorlásügyelő észt megelőznie, ennek kérelmei, vagy kéreményei, igazságosak 's törvényesek

soha se lehetnek, ha amannak Észméreteire, mint annyi allapokra, nem építettnek; pedig ezek a' kérelmek a' Metaphysikának legjelesebb tárgyai.

4. §.

Az Észmérésnek Lépcsői.

Az emberi Észmérésnek ezek a' rendes Lépcsői: *Érzés*, *Megérzés* vagy *Észrevevés*, *Megértés*, *Tudás*, *Entudás*, és *Átlátás*.

1. *Érzek* (sentio), midőn valami változást szenved lelkem, nem képzelvén világosan, hanem csak homályosan, minőt, és kitől? ezen a' lépcsőn áll a' csöcsömős, szunnyadozó, ébredező, és aggöreg.

2. *Megérzek* (percipio, animadverto), midőn *észre veszek* valamit, az az, midőn magamat, mint képzelőt, képzeleteimtől különböztetem; ezen lépcsőre akkor hág a' gyermek, mikor magát „Én" szóval kezdi nevezni.

3. *Értek* (intelligo, nosco), midőn Énem, az az Lelkem, a' képzeltt tárgyaktól nem csak magát, hanem azokat is egymástól képzeleteinek különségeik, vagy azonságaik, az az jegyeik által különbözteti; és mivel ez nem puszta érzéki szemlélés, hanem hasonlítás viszszaügyelés különözés és öszszesítés által történhetik meg, már nem az érzékiségnek, hanem az értelemnek munkája; ezen a' lépcsőn akkor áll az

észmérkedő, midőn elvontt képzeleteket, megfogásokat, vagy értelmenyeket kezd alkotni.

4. *Tudok* (scio, perspicio), midőn okát is adom Észméretemnek (per causas cognosco), és midőn valamelly tárgynak nem csak külső, hanem belső képestségeit is észmérem, 's róla feltagolólag 's öszvekötőleg világos megfogásom van, mivel pedig ez a' *szorosan vett ész* munkája, a' *Tudás* a' *tulajdonképen való Észmérés;* ezen lépcsőre már ritkábban juthat el az emberi elme, mint az előbbeniekre, mivoltos határai miatt, hanem hol többet, hol kevesebbet közelíthet hozzája.

5. *Enemet*, az az *önnön magamat tudom*, (conscio, meipsum scio s. conscientiam meiipsius habeo), midőn Lelkem maga magát visgálja, magára, mint tárgyra, viszszaügyelve tudja, hogy különvaló, hogy személy, 's állandóan ugyan azon allyazatja minden gondolatinak, észméreteinek, kívánatainak, cselekedeteinek, 's minden egyébb változásainak; azért az *Éntudás*, vagy *Önnöntudás* a' *tulajdonkép' való Lélekészmérés*, 's ő szüli a' *Lélekészméretet*, (nem *Lelkiészméretet*, mert *lelki*, az az lélekben alkotott minden más tárgynak Észmérete is). Mondjuk tehát a' *Lelkiészméretet általjában* (Conscientia rerum in genere) *Észrevételnek*, vagy még helyesebben *Észbevételnek* (Animadversio-assumtio objecti in mentem), az *Én* vagy *Ön-*

nöntudatot (Conscientia sui) pedig *Lélekészméretnek*; melly (a' mint alább fogjuk látni) vagy *elmeügyelő* (conscientia theoretica)), vagy *gyakorlásügyelő* 's *erkölcsi* (conscientia practica s. moralis) a' mennyire t. i. vagy létünket és belső természetünket tudatja, vagy szabad cselekedeteinket becsméri.

6. *Általlátok* (perspicio), *megfogok* (comprehendo = plene concipio), vagy *megfognék*, 's egészen *általlátnék* valami tárgyat, ha annak belső valóságos mivoltát (essentia realis) tökélletesen tudhatnám, de mivel ezt az emberi észnek mivoltos határozotsága nem engedi, szorosan véve 's tulajdonkép' az ember semmi valóságos tárgyat nem foghat meg, és, a' mint alább fogjuk látni, ezen jelentésben csak a' Mindentudó foghat meg valamit, a' mi megfogásaink pedig (kivévén tulajdon gondolatinkat) a' valóságos tárgyakra nézve csak képestségesek és egyoldalúak, az az részszeréntvalók többnyire.

MÁSODIK ÉRTEKEZÉS.

Az Észméreteknek utolsó Okfőikről.

5. §.

Értelmenyei, és Nemei ezen Okfőknek.

Azon okok, és eszközetlen bizonyosságú első Észméretek, mellyeken, mint annyi allapokon,

áll, 's mellyektől, mint annyi legfőbb alkuktól, függ mind az, a' mit az ember észmér, vagy észmérhet, az *Észméretek utolsó Okfőinek* (principia cognitionum ultima), vagy *legfőbb Okainak* (supremae causae) neveztetnek.

Ezen Okfők vagy *valóságosak*, vagy *észképesek* 's *gondolatbéliek*, (pp. realia v. idealia). A' *valóságos* vagy *valósító Okfő* az, melly az Észméreteket szűli, termeszti, az az, mellynek ereje által létre jut az Észméret, azért *Észméret' Létoka* (princ. essendi cognitionis), *Észmérő Ok* (causa efficiens cognitionis), vagy *Észmérő* (cognoscens) a' neve: az *észképes Okfők* pedig azok, mellyek által valamelly meghatározott Észméretnek más valamelly Észméretből származtatása eszközöltetik, 's mellyek a' köz vagy alrendű, az az a' tudományos Észméreteknek szükséges fő alkujaik; azért *észmértető Okfőknek* (principia cognoscendi) vagy *Észméretek fő Törvényeinek* (leges supremae cognoscendi) is mondatnak, mert már ezek annyi gondolatok és itéletek, mellyeket szókkal jelelhetünk, 's előadásokba foglalva ki is mondhatunk: holott a' való Okfő nem itélet, nem Előadás (noha ezt is lehet szókkal kijelelni és megészmértetni), hanem itélője, előadója, és termesztője minden Észméretnek, még annak is, mellyből mások, mint köz Okfőből, származtatnak, ezektől tehát úgy különböz, mint a' ter-

mesztő termesztményeitől (producens a suis productis). A' miből már előre látható, hogy minden Észméreteket egy utolsó Okfőből, mint közös Kútfőből, származtatni, helytelenség.

Az észképes Okfők vagy *szeradók* (pp. materialia), vagy *alakadók* (pp. formalia); a' *szeradó Okfők* szert 's tárgyat adnak az Észméreteknek, azért *észméreti Okszereknek* (causae materiales cognitionum) neveztetnek helyesebben: az *alakadó* Okfők tudományos alakba öltöztetik Észméreteinket, azért *szerkeztető* vagy *rendelő Okfőknek* (pp. redactiva, v. regulativa), vagy *észméreti Okalakoknak* is mondatnak.

Mind ezek, mind amazok vagy *legfőbbek*, 's *legelsők* (absolute suprema s. omnium prima), vagy más nézetben *legutolsók* (absolute ultima), vagy pedig *alárendelttek*, *alrendűek* (subalternata), *származottak* (derivativa) és *képestségesen elsők*, vagy *utolsók* (relative prima v. ultima) lehetnek; amazok minden Észméreteknek és Tudományoknak közös szert vagy alakot, ezek csak egy vagy másnemű Észméreteknek, ennek vagy amannak a' Tudománynak adnak tulajdon szert vagy alakot; amazok semmi feljebbvalótól nem, ezek amazoktól származnak, és annyi félék, mint az Észméretek, és Tudományok; más p. o. a' *Természettudománynak*, más a' *Történettudománynak* utolsó Okfője. Itten nem ezeket, hanem a' legfőbbeket, az az

minden Észméreteknek és Tudományoknak közös Okfőiket nyomozzuk.

6. §.

A' legutolsó Okfőknek szükséges voltok.

Az emberi ész mivoltára nézve mindenben a' legfőbbet és legutolsót, az az a' Fő és Végső-okot keresi, és még ezt fel nem találja, nyughatatlan, így p. o. általfutván a' természeti termesztő Okoknak egész soraikat, csak a' Teremtőben (α et ω) leli nyugvópontját; tehát akár mennyi és minemű Észméreteivel sem elégedhetik meg mind addig, míg ollyanokhoz nem jut, mellyeken, mint bátorságos allapokon 's fenéktalpakon, végképen megnyugodhatik: már pedig ha nincsennek legutolsó Okfők, haszontalanúl törekednék az ész ezen nyugvó pontjaira, mert akár melly nagy számú Észméretei közűl bár mellyiket venné fel okfőűl, ez még csak képestségesen első vagy utolsó volna legfeljebb, és így fenmaradna a' kérdés „hát ez honnan származó?". Tehát vagy lehetetlenre törekedik az ész, 's így önnönmagával ellenkezik; vagy mivolta kivánja, hogy Észméreteiben örökké fel és alá kerengjen Fő és Vég nélkűl; vagy kell csak ugyan legutolsó Okfőinek lenni: az *elsőt* vitatni annyi, mint az észt esztelenségnek tartani; a' *másikat* meg kellene mutatni,

de honnan, ha nincsen legutolsó Okfő? áll tehát a' *harmadik*, az az kell lenni legutolsó Észméretokfőknek.

Köz vélemény volt ez mindenkori Bölcselkedőknél; mert a' rendszeres Bölcselkedésnek elejétől fogva máig (mint története bizonyítja) minden valamirevaló Bölcselkedő hol így, hol a'múgy, hol azon, hol más szókkal, hol nagyobb, hol kevesebb sikerrel ezen kérdést fejtegeté leginkább, „*mi az, a' mitől az emberi Észméreteknek igazságok függ végképen?* nem is tagadja az e'féle Okfőknek szükséges voltokat még a' legnagyobb kéteskedő is, mert ő is Okfő gyanánt veszi, hogy „*mindenről kéteskedni kell*" Hogy tehát kell lenni legutolsó Okfőknek, ez a' *bölcselkedő észnek elmulaszhatatlan Kéreménye.* Lássuk, mellyek azok? —

7. §.

Az Észmérő Okfő.

„Minden Észméreteinknek termesztő vagy valósító fő oka Lelkünk."

Mert az az Észméreteknek termesztő Okfőjök és valósító fő okok, melly nékiek létet ád, mint okozatoknak, e' pedig a' Lélek; mert az Észméret a' gondolatnak meghatározott lételű tárgyra való alkalmaztatása, 's ezzel egye-

sítése (1. §.), már pedig ezen alkalmaztatást és egyesítést a' gondolkodó Lélek teszi, tehát ő, és nem más a' termesztő Okfő, vagy is az Észmérő. Azonban

1. Noha a' Lélek az Észméreteknek közös egyedűl való Okfőjök, korántsem következik ám, hogy kivűle semmi létesvaló sincs, hogy mind az, a' mit képzelünk, csupán csak az ő teremtménye, úgy hogy ő maga legyen mind az Észmérő mind az Észmérettárgy; mert noha ez a' belső tapasztalásbéli Észmérésekben, mellyekkel a' Lélek maga magát szemlélgeti, úgy vagyon is, de nem úgy van ám, midőn a' külső tárgyakat észmérgeti, a' mint ezt alább fogjuk látni. Szinte úgy

2. Fő Okugyan a' Lélek, mint minden Észméret termesztője (c. producens), 's e' tekintetben független való, de azért nem Isten; mert ő is, mint más véges eseti való, az Istentől van, és függ; azután más a' *Teremtő* (Causa creans, et efficiens rerum), más a' *Termesztő* (c. procreans, s. producens), más az *Észméret* más a' *Tárgytermesztő* (causa procreans cognitiones et c. procreans res) *Ok*.

8. §.

Az Eszméretek legutolsó Okszere.

Valamint a' Lélek minden Észméretek termesztő Okfője: úgy „a' Lelkiészméret,

az az, az Észbevétel (6. §.) azoknak legfőbb Okszerök."

Mert az az Észméreteknek legfőbb közös Okszerök, a' mi minden Észméretnek szerét, 's azt, a' mit tudhatunk, általában meghatározza: ez pedig az Észbevétel; mert hogy én valamit észmérhessek, nem elég hogy lelkem előtt megjelenjen, hanem eszembe is kell azt vennem, az az a' lételt a' tudással kölcsönösen öszvefoglalnom, a' mit az Észbevétel mível és eszközöl, ő tehát a' közös Észméretokszer.

Ezen szembetünő igazságot mindenkor gyaníták a' Bölcselkedők, 's vele minden nyomozásainkban, legalább homályosan, éltek, noha már így, már amúgy fejezék ki, most ezt, most amazt következtették belőle. Ugyan is

1. Midőn a' *régiek* a' *Tapasztalást* és *Észt* vették *Észméret-kútfőknek*, a' *Szembetünést*, *Köztermészeti Érzést*, a' *külső Érzékek Bizonyságát*, és a' *Tekintetet Igazságjeleknek*, nem az Észbevételt értették-e homályosan, mint Lelkünknek eredeti közönséges munkálkodását? vagy más-e akár a' Tapasztalás, akár az Okoskodás, akár a' természeti köz Érzés, vagy a' Hitel, mint annyi Észbevétel, és lelki munka? valóban se az észből, se a' saját vagy idegen tapasztalásból nem tudnánk soha semmit, ha ezeknek adományait eszünkbe nem vennénk.

2. *Descartes*, midőn Bölcselkedését ezen allapra építette „*Gondolkodom, tehát vagyok*" mit jelentett mást, mint Lelkünknek egy eredeti közönséges eszközetlenűl bizonyos tagadhatatlan tettét? ez pedig nem más, mint a' Lelkiészméret vagy az Észbevétel; mert honnét tudnám, hogy gondolkodom, érzek, kívánok, akarok, 's a' t.? ha ezeket Lelkem, mint saját munkálkodásait, észbe nem venné?

3. *Kant*, a' mindent ledöntő és semmit nem építő, noha tagadja, hogy a' tárgybéli igazságnak közönséges Okfője lehessen, még is a' tiszta Észt visgálgató munkájában a' képzeletet úgy állítja elő, mint bizonyos lelki tettet, és tagadhatatlan történetet: kérdés „honnan tudta Kant, hogy nagy lelke képzelt, ha ezt észbe nem vette?"

4. *Reinhold* már közelebb járt az igazhoz, mert ezen kifejezéssel él „Lelkiészméretében, és Lelkiészmérete által, különbözteti Lelkem képzelését Énétől (magától), és Neménétől (a' tárgytól), 's mind Énére, mind Neménére alkalmaztatja" az az, „észbeveszem, hogy én tudok valamit, és az nem én vagyok, mint tudó, se nem képzelésem, hanem valami tőlem 's képzelésemtől különböző". Kár! hogy határozottabban nem szólott, és hogy csupán a' Bölcselkedés utolsó Okfőjéről gondoskodott, sőt erről se különböztetve, egy-e vagy több, való-e vagy észképes (észbéli), szerző-e vagy alkotó? —

5. *Fichte* is, noha fellengezve, azt vitatja, a' mit én; mert nagy tudományossággal még a' Lelkiészméretnek mivoltát, és valóságát is meg akarván mutatni, ennek tettéhez 's munkálkodásához folyamodik; mi pedig e' más, mint az Észbevétel?

Mivel pedig az Észbevétel, mint Lelkünk közönséges munkálkodása, tárgyára és kútfőjére nézve, a' mint már a' *Gondolkodástudományból* is tudjuk, és a' *Lélektudományból* még bővebben fogjuk tudni, sok és különféle, és így a' lelki észméretek is sokak és különfélék, (p. o. én látom ezt a' képet, én érzem a' hideget, én megitélem a' jót, és a' t.); azért az Észméretek szeradó Okfőik is sok és különfélék lehetnek; mivel minden több magános lelkitetteket az az apróbb Észbevételeket magában foglaló közönséges Észbevétel, itéletbe véve, és szókkal kimondva egy illyes Okfő: p. o. ezek „én gondolkodom" a' *Gondolkodástudománynak*, „én érzek" az *Érzéstudománynak*, „én hiszek" a' *Tekintetbéli Tudományoknak* annyi különös Okfőik. És így ezen nézetben igaz, hogy szerökre tekíntve nem lehet az Észméreteknek egy közönséges utolsó Okfőjök, hanem annyi, a' mennyifélék és szerűek. De

Mivel minden magános Észbevétel a' Lelkiészméretnek, mint eredeti közönséges Észbevételnek, egy ágazatja; és mivel még azon képest-

ségesen közönséges Észbevételeket is, mellyek a' különnemű Észméreteknek szeradó Okfőik, egy itéletbe fogva egy olly kimondással lehet előadni, melly Lelkünknek azon eredeti közönséges Észbevételét jelenti, melly minden egyes Észbevételben benn van, 's mellyben ugyan nincs, de alatta áll minden Észbevétel; azért ezen kimondás jelentheti az Észméretek legelső Okszerét:

„*A' Lélek észbevéve munkálkodó.*"

Mert a' Bölcselkedők köz itélete szerént az a' kimondás adja elő helyesen az Észméretek legelső Okszerét, melly *szerügyelő*, minden kimondások között *legelső*, olly *közönséges*, hogy belőle minden más Észméreteket képestséges Okfőikkel együtt könnyen lehessen származtatni, *szembetünő* 's magából érthető, és *megmutathatatlan*: már pedig ez a' kimondás „A' Lélek észbevéve munkálkodó" 1) *szerügyelő*, mert azt mondja ki, mi van, mi történik; 2) *legelső*, mert olly lelki tettet állít elő, melly a' lelki-észméretnek minden más tetteiben benn vagyon, 's mellyet Értelmünkben semmi más meg nem előz, mint maga a' Lélek, a' Lélek pedig nem valami tett, hanem a' lelki tetteknek az az, az Észbevételeknek termesztőjök tevőjök, nem allapos kimondás, hanem a' mint mondám (7. §.), egyetlen egy való Okfője minden Észméretnek;

3) *közönséges*, mivel arra, hogy ezen kimondásból a' homályosan már benne lévő más kimondások világosságra és különlétre jussanak, 's belőle származtathassanak, nem más szükséges, mint az egyes lelki tetteknek különözésök, és az azokra való ügyelés, mellyek minden más lelki tettekben és munkálkodásokban közösen feltaláltatnak; mert midőn általában mondom „a' Lélek észbe vesz" homályosan 's alattomban azt akarom jelenteni, „a' Lélek szemlélve, érezve, értve, gondolkodva, okoskodva, kívánva, 's a' t. munkálkodik, és midőn Lelkem valamelly meghatározott munkáját, p. o. gondolatját tudja, azt is tudja általában, hogy észbevéve munkálkodik, mert a' gondolat az Észbevételhez az, a' mi a' faj a' nemhez; 4) *szembetünő*, és eszközetlenül bizonyos, mert semmiről sem lehet eszközetlenül bizonyosabb az ember, mint a' mit minden szempillantásban belsőképen érez, már pedig hogy lelkünk észbevéve munkálkodik, azt minden perczentésben érzük, másképp' élnénk is, nem is; 5) *megmutathatatlan*, mert a' mi szembetünő, nem kell, és a' mi legelső, nem lehet megmutatni, illyen pedig a' fenállított kimondás; valóban annak, a' ki még észbevételeit is tagadná, 's látván, hallván, ítélvén, akárván, még is azt vitatná, hogy nem lát, nem hall, nem ítél, nem akar, nem intőre vagy vezetőre, hanem őrre volna szüksége,

mivel „az okfő tagadó nem oktatható" (contra principia negantem disputari nequit).

Mivel tehát ez a' kimondás „a' Lélek észbevéve munkálkodó" ollyan, a' millyennek kell lenni a' köz megegyezés szerént annak, melly az Észméretek közös okszerét adja elő; ő lehet ez, nem más.

A' Kétségek Oszlatása.

1. Ezen Kimondás „A' Lélek észbevéve munkálkodik" csak annyiban legutolsó Szerokfője minden Észméretnek, a' mennyiben minden más szerügyelő Kimondások alája rendelhetők, 's mindnyájoknak köz nemük, nem pedig annyiban, mintha ő benne volnának együtt foglalva, mint a' díjóhajban, minden mások, mert az Észbevétel általában ezt vagy amazt az Észbevételt különösen nem foglalja magában, noha már minden magános Észbevételben meg van közönségesen az Észbevétel.

2. Valamint hogy tudhassam, közös észigazság-e valamelly itélet, vagy nem? nem szükség minden embert kérdeznem, vagy kinek kinek belső érzeményeit tökéletesen tudnom, a' mit csupán a' Mindentudó tehet, hanem elég az, hogy más minden ember olly eszes állat, mint én: úgy annak megtudására is, ha vallyon mások azt veszik-e, vagy akarják-e venni eszekbe, a' mit én? elég csak azt tudnom, hogy más akár melly embernek is ugyan azon tehetségű erejű törvényű lelke van, minő nékem, azonnal tudhatom, hogy az emberi léleknek eredeti munkálkodása, és Észméretének allapszere általában az Észbevétel.

3. Noha a' lelkiészméretnek tettei az Észbevételek, mellyek Észméreteinknek, mint szembetűnő kimondások, al-

lapokúl szolgálnak, sokfélék; szorosan öszve vannak mindazonáltal kötve, mert mindnyájan azon egy Léleknek, mint termesztő Okfőnek, szüleményei, és ugyan azon lelkiészméretnek, mint lelki gyökérerőnek, tettei. Ezen belső szoros egyezést adja elő ezen legutolsó Szerokfő „a' Lélek észbevéve munkálkodó" melly egyszer'smind a' termesztő Észméretokfőhöz is viszsza idéz; noha tehát ezekre nézve különféle Szerokfőkön épűlnek a' Tudományok, nem kell félteni szükséges végső megegyezésöket 's öszvehangzásokat, mert a' legutolsó közös Szerokfő által egyeznek szerökre, és a' legutolsó közös Alakokfő által, mellyről azonnal szólunk, egyeznek alakjokra nézve.

9. §.

Az Észméretek legutolsó Okalakja.

„Az Észméreteknek közönséges alakjok, az az legutolsó Okalakjok a' Lélek minden munkálkodásának tökéletes Öszvehangzása (harmonia absoluta)."

Mert az az Észméretek legutolsó Okalakja, a' mi nekiek, akár mineműek legyenek, rendszeres alakot ád általában, e' pedig nem más, mint Lelkünk minden munkálkodásának tökéletes Öszvehangzása. Ugyan is

Hogy Lelkiészméretünk' sok és különféle tettei és észbevételei, mint minden Észméreteknek szereik, egy egészet, az az tudományos rendszert tegyenek, minden különösségeik mellett is bizonyos egyenlőségbe és rendbe szükséges őket hozni valamelly fő 's lelkünknek ere-

deti mivoltán épűlt törvény szerént, tehát lelkünk eredeti mivoltán épűltt legfőbb valamelly törvény az Észméreteknek közönséges Okalakjok: ez pedig azon tökéletes Öszvehangzás.

Mert magunkra ügyelvén azt tapasztaljuk, hogy ki ki többet vagy kevesebbet azon iparkodik, hogy Lelkének sokféle munkálkodásait tudván, azt is megtudhassa, ha vallyon, 's mennyire egyesűlnek, vagy egyesűlhetnek azok egymással? az az minden, ha csak kevessé miveltt, ember is, mint eszes való, ugyan azon természetétől, mellyel az igazat és jót szereti, annak visgálására is ösztönöztetik, ha valljon elméje akaratjával, gondolati kívánatival, észméretei cselekedeteivel, vagy is lelkének akármelly munkálkodásai egymással egyeznek-e általában, vagy egyezhetnek-e? ha nem egyeznek, hanem ellenkeznek, kedvetlenek 's nyughatatlanok vagyunk, az igaz pedig és jó üres szóvá válik. — Tehát lelki tehetségeinknek 's munkálkodásainknak közönséges egységéköt mindnyájan keressük, 's erre, mint végeránynunkra, törekedünk, vagy legalább eszes természetünknél fogva törekednünk kellenék: már pedig ezen közönséges megegyezésben áll ama' tökéletes Öszvehangzás; tehát ez minden Észméretünknek legfőbb alakja és képző rendelő vagy rendszerző Okfője.

Ezt tapogatták minden időbéli Bölcselkedők; mert a' Bölcselkedés' Történetének bi-

zonysága szerént, a' Lélek munkálkodásainak természetén épült közönséges és szükséges Törvényeket keresgették mindenkor, 's ezeket, mint annyi képző 's alkotó Okſőket, használták Észméreteik tudományosításában; csak hogy már így, már amúgy határozák meg azokat, 's már ezen, már más szókkal mondák ki, most ebben, máskor más arányban éltek velek, a' mint t. i. vagy ebből vagy a'mabból az Észbevételből, mint Okszerből, indúltak ki, 's többnyire csak szóban, nem valóban távoztak egymástól. P. o. amaz észméretes *Ellenmondás-Okfője*, melly a' *Gondolkodásnak Főtörvénye*, vagy az úgy nevezett *Erkölcsokfő*, melly szabad akaratunknak (a' mint maga helyén fogjuk látni) *Főigazgatója*, mik mások, mint annyi képestséges első Okfők, mellyek segítségével elme és akaratügyelő Észméreteinknek tudományos alakot 's rendszert adunk? és hogyan lehetett volna ezeket feltalálni, ha nem azon lelki tettekre viszsza ügyelve, mellyek minden gondolkodásnál és akaratnál állandóan észbevehetők?

Mivel pedig Lelkünknek minden tehetsége 's munkálkodása saját törvények, mint annyi közönséges és szükséges szabások, alá van vetve természetére nézve, 's ezektől függnek azután, és származnak különféle lelki munkáink, és ezek által egyesítetnek különböző magános Észbevételeink, ők pedig magok megint más

főbb Törvények alatt állanak, míg végre mindnyájan egy legfőbb 's legközönségesebb alatt egyesülnek; érthető, hogy minden magános Tudományoknak, mint annyi különböző Észméretnemeknek, saját meghatározott alkotó Okfőik, 's a' mennyin vannak, annyi más más rendszerző Törvényeik vannak.

De, mivel minden rideg Tudomány által lelki munkálkodásainknak 's Észbevételeinknek egyeségök 's Öszvehangzások arányoztatik 's eszközöltetik egy részben; ez a' közönséges legfőbb Törvénye 's Rendszerzője minden Tudománynak.

Hogy ha tehát ezen akár melly nemű Észméreteknek természeti közönséges szükségű Törvényeiket 's képestséges Okfőiket ama' legfőbb alatt együttgondoljuk; egy olly Kimondást nyerünk, melly az Észméretek legfőbb Okalakját helyesen jeleli; ez a' következő:

„A' *Lélek Munkálkodásainak tökéletes Öszvehangzását keresi.*"

Mert azon Kimondással jeleltetik helyesen az Észméretek legfőbb Okalakja, melly azoknak közös tudományalakjokat, 's végső arányzásokat adja elő; illyen pedig ama' Kimondás.

T. i. 1) Ez nem azt mondja ki, hogy valami van 's történik? hanem csak azt, hogyan van 's történik közönségesen? tehát nem érinti az Észméreteknek szereit, hanem csupán közönsé-

ges alakjokot; 2) csak azt állítja, hogy Lelkünk, akár minémű munkáival, végképen tehetségeinek 's munkálkodásainak tökéletes Öszvehangzásokat erányozza.

A' Kétségek Oszlatása.

1. Az Okalak nem arra való, hogy belőle, mint közönséges kútfőből, minden Észméretek merítessenek, a' mi a' termesztő és szeradó Okfőknek tulajdonok, hanem csak arra, hogy benne, mint középpontban, a' szoros tudományoság végett egyesitessenek. De

2. Nem is egyedűlvaló legfőbb oka ő minden Észméretnek, hanem csak az Észméretalaknak; úgy hogy ha az Észméretek egyetemét, hasonlítva, Épületnek veszszük, ennek Építőmestere a' termesztő Okfő, az az a' Lélek, Allapja a' legelső Okszer, az az, az Észbevétel, Szögletköve a' legelső Okalak vagy is Észbevételeinknek tökéletes Öszvehangzások, az ezekből származó többi Észméretokfők pedig ugyan azon Épületnek egyébb építő szerei, erősítő 's rendszerző eszközei. Valamint tehát

3. Ugyan a' nem lehet Építőmester Allap és Szögletkő: úgy ugyan azon egy Okfő sem lehet Termesztő Szerző és Alkató is egyszer'smind; ha csak Fichteként Lelkünket, az Ész legnagyobb botránkoztatására, nem istenesítenénk! Azonban

4. Ha mindazonáltal ez különböző három Észméretokfőt egy Kimondásba foglalva szeretné előadni valaki; tegye, de különösen se Termesztőnek, se Szerzőnek, vagy Alkotónak ne nevezze. Illyes Kimondás e' lehetne: „*A' Lélek észbevéve keresi minden munkálkodásának tökéletes Öszvehangzását.*"

Jegyzés.

Ez az a' fellengős Tárgy, mellynek fejtegetésével eleitől fogva máig annyit bajlódtak a' Bölcselkedők! holott látnivaló, hogy az egész dolog nem olly mélységes titok, mint első színnel látszik, csak a' közbejövő értemények helyesen vétessenek, 's jól meghatározott szókkal adassanak elő. Én hálátadva megvallom, hogy e' pontban *Krug* útmutatását követtem: de hogy, annyi szót nem szaporítva, nála tovább mentem, és ezt nem ok és erány nélkül tettem, itélje meg a' részre nem hajló, és hozzáértő Olvasó! finom szaglású Zoilus uram pedig, ha talán némelly szókon vagy a' tárgy értékén felakadna; emlékezzék meg, hogy jeget török, és hogy ez szoros philosophiai, nem vásári, portéka lévén, piaczi szóval és mértékkel nem eladó.

HARMADIK ÉRTEKEZÉS.

Az Észméretek Eredetéről.

10. §.

Ezen Értekezésnek Tartalma.

Nincs ugyan Észméret *előképzelet* nélkül, de a' képzelet még nem Észméret *észbevétel* nélkül (1. §.); ha tehát az Észméretek Eredetét akarjuk általában meghatározni, előbb a' *Képzeletek*, azután az *Észbevételek eredetét* szükséges különösen visgálni, az az tudakozni kell: honnét veszi az ember akár melly nemű Képzeleteit? és hogyan támad lelkünkben akár melly tárgynak Észbevétele? —

11. §.

A' Képzelet és Képzeletek.

Képzelni általában annyi, mint valamelly tárgyat Lelkünk elejébe állítani; az illyes lelki foglalatosság a' *Képzelés*, szüleménye a' *Képzelet (Lásd az 1só D. Bev.)*, az, a' mit képzelünk, *Szere*, a' mód, melly szerént képzelünk, *Alakja* vagy *Képzete* a' Képzeletnek.

Alakjokra nézve hányfélék lehetnek Képzeleteink, már a' *Gondolkodástudományból* tudjuk; lássuk tehát itten, mineműek lehetnek *szerökre nézve?*

Ha a' szert vagy képzeltt tárgyakat tekintjük, minden Képzelet

1) Vagy *rideg* vagy *közönséges*, vagy *egyjegyű* vagy *többjegyű*, 's *öszvetett*. T. i. ha a' mit képzelünk, rideg oszolhatatlan (individuum), képzeletünk is *rideg*, vagy mivel érzékeinkből szokott eredni eszközetlenül, *eszközetlen*, *érzéki*, *Szemlélet:* ellenben ha közönséges a' képzeltt tárgy, p. o. Nem, Faj, a' Képzelet is *közönséges*, vagy mivel amazokból elvonva 's eszközölve képzi értelmünk, *elvontt*, *eszközöltt*, *fejtegetős*, 's *Megfogás*. Ha csupán egy jegygyel különbözteti tárgyát, p. o. szín, szag 's a' t. *egyjegyű*, ha többel, *többjegyű* vagy *öszvetett* a' Képzelet.

2. A' Megfogások vagy *tapasztalás* vagy *észbéliek*; amazok egyenesen a' szemléletekből alkottatván a' tapasztalható rideg tárgyaknak közös jegyeiket, az az nemeiket állítják elő, p. o. ember, állat, 's a' t. és *tulajdonak*, vagy *hasonlatosak* lehetnek, a' mint t. i. vagy magokból, vagy más hozzájok hasonlókból alkotjuk az erezhető tárgyaknak megfogásaikat; azok pedig, mellyek ezekből további elvonás és szerkeztetés által származnak, *észbéli* megfogások, p. o. a' természet megfogása.

3. Az észbéli megfogás vagy *Értemény*, vagy *Észkép*; az *Értemény szorosan véve* olly megfogás, mellyel minden gondolható 's észmérhető tárgyaknak közös jegyeiket, vagy is az úgy nevezett *Kategoriákat* képzeljük; p. o. lehetség, szükség, ok, okozat 's a' t.: az *Észkép* pedig *tulajdon szoros jelentésben* olly képzelet, mellyel a' tárgyak legfőbb nemeiket, 's allapokaikat képzeljük, p. o. az Istennek képzelete; és mivel ezek az Észnek, mint legfőbb észmérkedő tehetségnek, szüleményei, amazok pedig az Értelemnek, ezek *szoros észbélieknek*, amazok *szoros értelembélieknek* is neveztetnek. *Lásd Logikámat.*

4. A' Plátó után ma már szorosabban vett Észképek vagy *tiszták* és *eredetiek*, vagy *alkalmaztatottak* és *származtatottak*; amazok eszes értő tehetségünknek természetére, és okoskodá-

sának eredeti alakjaira építettnek, ezek pedig belőlök következtettnek.

5. Az eredeti Észképek *haszonvételökre nézve* három ágra szakadnak; t. i. némellyek *lélektudományosak* vagy *lélekügyelők* (i. psychologicae) az az, a' lélekről, mint mindenkép' együgyű állatról, való Észképek; némellyek *világtudományosak*, vagy *világügyelők* (i. cosmologicae), az az, a' világról, mint tökélletes egészről, való Észképek; némellyek pedig *Istenügyelők*, vagy *Istentudományosak* (i. theologicae), az az Észképek ollyan Lényről, melly mindenkép' független létű, mindenkép' valóságos, 's minden más valónak fő oka.

6. Az alkalmaztatott Észképek is háromfélék, u. m. *elmeügyelők*, p. o. az igazság vagy szépség Észképe; *gyakorlásügyelők*, p. o. az erkölcs, vagy a' legtökélletesebb polgári kormány; és az *elegyesek* vagy *vegyesek*, p. o. az erkölcsi világ.

Jegyzés.

Az Észképekkel szoros összeköttésben vannak az Észnek *Képzeményei* vagy *Előképei*, és *Zsengeképzeletei* (Idealia seu Prototypa rationis); mert ezek annyi egybefoglalt Észképek, mellyek, mint valamelly ridegségek (individualitates), az Észképekkel tökéletesen megegyezőknek gondoltatnak. Azért ezek is vagy *tiszták*, vagy *elegyesek*, vagy *elmélkedés* vagy *gyakorlásügyelők*. A' *tiszta* Ész *Zsengeképe* az, melly semmi érzeményt nem

foglal magában; és ha ez minden gondolhatónak létszereit (materialia) magában foglalja, *elmélkedésügyelő*, ez az Isten mint legtökéletesebb való; ha pedig a' szabad cselekedetek közös erányzását állítja elő, *gyakorlásügyelő*, 's ez a' legfőbb Jó. Az *elegyes* vagy *érzeményes* Ész *Zsengeképei* azok, mellyeknek alkotó részei nem csupa Észképekből, hanem érzéki képzeletekből is állanak, azért az *Érzékiség Zsengeképeinek* is neveztetnek, illyen p. o. a' tökéletes szépség, és a' tellyes boldogság. A' gyakorlásügyelő Zsengeképeket, mint a' legfőbb jónak annyi mivoltos részeit, nem valósíthatja ugyan soha az ember (látni fogjuk az *Erkölcstudományban*), de azért cselekedeteinek tökéletesítésükre helyesen használhatja; p. o. a' tökéletes szentséghez soha sem juthatunk ugyan, de ezt, mint Zsengeképet, vezér gyanánt vévén, jók 's erkölcs szeretők lehetünk; vagy tökéletes nemzeti boldogságunk ugyan soha sem lesz, de azért hozzá jutni iparkodhatunk, 's iparkodva közelíteni tartozunk.

2. Az itten előszámláltt Megfogásokon kivűl mások, leginkább Kant hivei, többeket is neveznek még, p. o. *fejtegető* (c. discursivus), *egybefoglaló* (c. concretus), *elegyes* (c. mixtus), *mérőtudományos* (c. mathematicus), *eredeti* (c. originarius s. categoria), *származék* (c. derivativus s. categorema v. praedicabile), *viszszaügyelő* (c. reflexus), *rajzolat* (schema), *üres* (c. vacuus), *létes* (c. realis), *feltagolólag közönséges* (c. analytice universalis), *öszvekötőleg közönséges* (c. synthetice universalis), *gyakorlatos* (c. practicus), 's t. m. Megfogásokat. (*O. a' Tudom. Mesterszó-Könyvet. Bud.* 1826. 83—36. *l.*). De ezek vagy az említettekből érthetők, vagy máshová tartozók, vagy kevés hasznúk.

3. A' Megfogásoknak bizonyos lépcsőik vannak: — 1.) Mikor a' Megfogás valamelly tapasztalásbéli valót tárgyaz; *érzékisen valóságos* (c. empirice realis), p. o. a' napnak

vagy holdnak Megfogása. 2.) Mikor a' Megfogás, mint észalak, a' tapasztalásnak lehetséges tárgyát érdekli, *tisztán valóságos* (c. pure realis), p. o. az oknak észfogása; annyi tehát az Észfogást *valósítani* (realisare), mint azt valamelly valóságos tárgyra alkalmaztatni. 3.) Ha eszes akarásunknak valamellyik tárgyát ügyeli, *gyakorlólag valóságos* (c. prachice realis), p. o. a' szabadság észfogása. 4. Ha az elmélkedő észnek valamelly fontos inségén segít, *feltételesen valóságos* (c. hypothetice realis), p. o. a' világ eredete. 5.) Ha valami ollyasra ügyel, mellynek sem lehetséget, sem lehetetlenséget nem tudhatjuk, de ha tudhatnók is, nincs reá szükségünk; akkor *üres* és *kérdékeny* (c. problematicus) az Észfogás, p. o. a' valóságos Mivoltnak tökéletes megfogása. 6.) Mikor az Észfogásnak tárgyát se a' tapasztalásban, sem az észben nem találjuk, *bitanglott Észfogásnak* (c. usurpatus) mondatik, p. o. a' szerencse, a' sors. 7.) Ha valamelly Megfogás az érzéki szemlélettel ellenkezik, p. o. a' két egyenes hosszal bezárt tér, *öszvekötőleg lehetetlen* (c. synthetice impossibilis), ha pedig magával belsőképén ellenkezik, p. o. eszetlen ember, *feltagolólag lehetetlen* (analytice impossibilis c.) a' Megfogás.

12. §.

Különféle Vélekedések a' Képzeletek Eredetéről.

A' ki az emberi Észnek tehetségét, természetét, okfőit, törvényeit, és mivoltos határait visgálja, és kijelelni akarja, ezen kérdést „honnan származnak Képzeleteink?" el nem mellőzheti; ez az oka, hogy minden időbéli Bölcsel-

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

kedők fáradoztak annak fejtegetésében, 's ez így, amaz másképʼ felelt reá. De mind ezen különségeik mellett is két fő felekezethez lehet őket számolni: t. i. sokan minden Képzeleteket egyenesen 's eszközetlenül az érzékiségből származtatnak, azért *Érzésvitatóknak* vagy *Tapasztalgatóknak* neveztetnek: mások ellenben azt vitatják, hogy vagy minden Képzeleteink, vagy legalább aʼ tapasztalásthaladók, lelkünkkel teremnek és születnek, vagy minden tapasztalás előtt magából az észből, mint aʼ nyövevény aʼ magból, fejtődnek ki, azért ezen utóbbiak *Észvitatóknak* vagy *Eszeskedőknek* (Noologistae) mondattnak. Lássuk Vezéreiket:

1. *Pythágorás* és *Plátó* azt taníták, hogy aʼ Léleknek minden tapasztalást haladó Képzeletei előbbeni életéből vannak, és földi testesülésétől meghomályosítatván, azutáni érzései által csupán újra felvilágosítatnak, és emlékezetébe viszsza térnek; mert u. m. alkalmas kérdésekkel még aʼ gyermekekből és legbutábbakból is gyakran aʼ nehezebb igazságokat is kitudhatjuk: *Aristoteles* ellenben azt vitatá, hogy *sima tábla* gyanánt jelen meg Lelkünk eʼ földön, és azután magok aʼ tárgyak irják fel reá magokat.

2. *Descartes* és *Malebranche* ha aʼ többieket nem is, legalább az *Isten* az *Igazság* és *Anyag* Képzeleteit, aʼ Teremtő által öntetik egye-

nesen Lelkeinkbe. (*Lásd Cartesii Med.* 3.): *Locke* szögezte magát legkeményebben ellenök, ki a' velünk született Képzeleteket, mint a' Lélekbe teremtésekor bemetszett képeket, kereken tagadta. Ellene

3. *Leibnitz* a' velünk született Képzeleteket ismét védelmezte, de nem mintha, Plátóként, velünk születnének (noha Locketól így sincs u. m. mit félniök), hanem csak foganhatósan 's készségesen vagy erőnyösen (virtualiter), úgy hogy a' Lélek valamint a' szükségesszerő igazságokat, úgy az ezekkel rokon képzeleteket is minden külsegedelem nélkül vele született saját erejéből képes alkotni, mert a' kültárgyaknak *képnyomaik* (typi rerum rudes et obscuri) már természetében vannak; *l. Nouv. Essais sur l'Entend. Ch. II.* Ez a' vélekedés a' velünk született Képzeletekről Leibnitz után majd nem közönségessé lett, mert többnyire minden Bölcselkedő nem a' kész észméreteket 's képzeleteket, hanem csak az ezek alkotására való természetes lelki képességeket és erőnyöket értette azok alatt.

4. *Kant* itten is mást látott, mint egyebek; azt vitatja t. i. ő, hogy a' tapasztalásból szerzett Képzeleteken kivűl vannak a' Léleknek néhány *tiszta*, az az a' tapasztalástól épen nem függő, sőt ezt szükséges alkuk, 's eredeti alakok gyanánt megelőző Képzeletei is, u. m. az *Érzékiségnek* kettő „*a' Tér és Idő tiszta Szem-*

léletei", az *Értelemnek*, mint itélő erőnek, tizenkettő „a' *Mennyiség Miség Képestség* és *Mintség* három három *Kategoriai*", az *Észnek* pedig három végső tiszta Képei (ideae trium absolutorum) „az *Isten*' mint *Főok*', a' *Lélek*' mint *Főallyazat*', a' *Világ*' mint *Főegesz* (*L. a' Bevez.*) tiszta Képzeletei."

13. §.

Az én Vélekedésem.

A' Képzeletek Eredetét nyomozó kérdés kettőt foglal magában, t. i. a' természettől veszi-e Lelkünk minden Képzeleteit, legalább a' szükségesebbeket, vagy maga szerzi azokat magának? és ha maga szerzi, önnön magából szerzi-e minden külbefolyás nélkül eredetiképp' mind szeröket, mind alakjokat, vagy pedig külső és belső szemléleteiből, mint annyi elemszerekből, különféle ügyelései hasonlításai különözései 's egyesítései által származtatja eszközösen? 's ezt az utolsót vélem én; és véleményemet ezekkel támogatom:

1. *Nincsen Lelkünkkel termett Képzelet.*

a) Mert vagy minden Képzeleteink illyesek volnának, vagy csak némellyek. Minden Képzeleteink nem termenek Lelkünkkel, mert így nem csak képzelő lelki tehetségünk szükségtelen volna, hanem a' soha nem tapasztaltt dolgokat is képzelhetnők, ugyan azon tárgyat azon

körülállásokban, mindnyájan egyenlően képzelnök, és új valamit bár mennyire nevekedő tapasztalásaink és tudományoságunk mellett sem képzelhetnők, holott a' mindennapi számtalan példák épen ellenkezőt bizonyítnak: de némelly Képzeletek sem születnek Lelkünkkel; mert e'képen a' többieknek is mind velünk születteknek kellene lenniök, nem lévén semmi elegendő ok Lelkünknek olly korlátozására, hogy csak némelly, nem minden Képzeletei, szülessenek vele.

b) Szerére nézve, a' mint előbb láttuk, minden Képzelet vagy egyjegyű, vagy többjegyű, vagy rideg, vagy közönséges, vagy tapasztalásbéli, vagy észbéli; ámde ezek közűl egyik sem született velünk. *Nem az egyjegyű;* mert maga nem tapasztalván előbb, senki sem képzelheti mi a' szin, íz, szag, meleg, hideg 's a' t. *Nem a' többjegyű;* mivel ezt az egyjegyüek összesítésével szerezzük, p. o. szines szagos meleg víz. *Nem a' rideg;* mivel ezt érzékeink által termesztjük eszköztelenűl szemlélve, p. o. Péter, Pál. *Nem a' közönséges;* mert ez ridegekből származtatik elvonás által, és azokban, mint fő vagy alnemök, foglaltatik. A' mi végre a' *tapasztalás* és *észbéli* Képzeleteket illeti, már nevök mutatja, hogy nem velünk születtek, hanem vagy az érzékek, vagy az ész által különféle útakon szereztetnek.

Nincsen tehát egy velünk született Képzelet is, hanem mind saját szerzeményünk. És pedig

2. *Minden Képzeleteinknek közös eredeti Kútfőjök a' külső Érzékiség.*

Mert ott kell keresni a' Képzeleteknek közös eredeti Kútfőjöket, a' honnan legelső zsenge szeröket és alkotásokat veszik; e' pedig a' külső Érzékiség. Ugyan is míg Lelkünkbe a' kültárgyak nem hatnak, és ő ezen béhatást meg nem érzi, semmi képzelete sincs: úgy de a' kültárgyak behatásait a' látás, hallás, szaglás, izlés, és tapintás, az az a' külső Érzékiségek által vészi eszébe legelőször a' Lélek; tehát ezek minden Képzeleteinknek eredeti Kútfőjök.

Ezt mutatja a' tapasztalás is; mert 1) a' ki valamelly külső érzék nélkül szűkölködik, semmi ollyast nem képzelhet, a' mi annak körébe tartozik, így p. o. nem képzelheti a' született vak a' színt, a' született siket a' hangot: tegyük tehát hogy valakinek egy érzéke sincs, ez ugyan semmit se fog tudni képzelni; 2) Ugyan azon tárgyat ugyan azon körülállásokban különféle emberek különféleképen képzelik, p. o. ugyan azon sétáló hely egynek tetszik, másnak nem: ennek pedig nem más az oka, hanem az, hogy ennek illyen, amannak amollyan érzé-

kenysége, e' finomabb, ama' durvább érzésű, ezt ez, amazt más tárgy érdekel inkább. Azonban

3. *Nem minden Képzeleteink erednek eszköztelenül a' külső Érzékiségből, hanem csak eszközösen.*

Nem eszköztelenül; mert a' külső Érzékiség csupán csak a' lelken kivűl lévő 's érzékeinket közelről érdeklő tárgyaknak képzeleteiket állítja elő, 's azért minden ő tőle egyenesen 's eszközetlenül eredő Képzelet magányos és csak ridegítő (individualis): már pedig nem csak a' kívűlünk lévőket képzelhetjük, 's képzeljük, hanem a' bennünk lévőket is, u. m. lelkünket, lelki tehetségeinket, állapotinkat 's a' t. és nem csak szemléleteink, hanem megfogásaink, értemányeink, és észképeink is vannak; tehát nem minden képzeletünk ered külső Érzékiségünkből eszköztelenül. De

Eszközösen igen is; mert külső szemléleteinken kivűl minden lehetséges Képzeletünk vagy énszemlélet, vagy megfogás, vagy értemény, vagy észkép: már pedig ezek is eszközösen és távolag mindnyájan a' külső Érzékiségből származnak. Mert

1.) Minekelőtte magamat, az az lelkemet, szemlélhessem, munkálkodását szükséges észbe vennem; már pedig ő legelőször a' külső dolgok megérzésével jelenti ki munkálkodását; tehát

énképzeletem, vagy önnön szemléletem is a' külső szemléletekből származik.

2. A' tapasztalásbéli *Megfogások*, és az ezekre épített *Értemények* a' rideg érzéki szemléletekből alkottatnak további viszszaügyelés, hasonlítás, elvonás, és meghatározás által; a' mit már *alakjokra* nézve a' *Logikából* is tudunk, és *szerökre* nézve egyenként a' *Lénytudományban* fogunk látni.

3. Sokféle külső és belső Szemléleteink, Megfogásaink, és Érteményeink lévén már, ugyan azon az úton a' *fő Lényeknek* Észképeit is megszerzi magának a' Lélek. T. i. minekutánna egyszer tudja, hogy Énje (ő maga) nem csak érez, és szemlélkedik, hanem gondolkodik is, észmérkedik, kiván, akar 's a' t. úgy képzeli magát, mint mind ezen termesztményeknek egyetlen egy közös valósító Okfőjöket, és ez a' *fő Allyazatnak* Észképe, mellyet a' magáéhoz hasonló természetű Lényekre hasonlatosan kiterjesztvén, a' *véges Lelkek* (spiritus finiti) Észképét nyeri: azután minden véges valókat legközönségesebb jegyeiknél fogva együtt gondolván a' Világ', mint *fő Egész*', Észképét alkotja; végre mivel az ész mivolti törvényeire nézve nem képzelhet okozatot ok nélkűl, se valami végest végetlen nélkűl, az Istenhez jut, mint Teremtőhöz 's *mindenek legfőbb Okához*, a' mint

ezt bővebben fogjuk látni az *alkalmaztatott Észmérettudományban.*

Nincs tehát emberi Képzelet, melly legalább távolag és eszközösen a' külső érzékiségből nem származnék.

A' Kétségek Oszlatása.

1. Noha az Istennek Képzelete tárgyára nézve felségesebb minden más Képzeletnél, azért nem szükséges, hogy lelkünkkel teremjen; mert alkotása igen könyű. Mihelyest t. i. eszével tud élni az ember, 's magát és a' kültárgyakat különbözteti, már lehetetlen nem képzelnie valamelly ezeknél főbb felségesebb 's tökéletesebb Valót, noha, valamint egyebeket, úgy főképen ezt mi légyen magában tökéletesen soha meg nem foghatja; ez az oka, hogy még a' legvadabb 's durvább Nemzeteknek is volt valamelly, noha csekély 's tökéletlen, Képzeletök az Istenről, és a' mint a' maga helyén fogjuk látni, inkább szereték különféle nevek és alakok által szaporítani létét, mint sem Képzeletétől megválni.

2. Az embert atyáskodva ápolgató Isteni Jóság nem belénk öntött kész Képzeleteket, hanem csak a' szükséges Képzeleteknek megszerzésökre elegendő természeti készséget és alkalmasságot kiván; mivel pedig ezt természeti *képzelő tehetségünkben* bőven ajándékozott az Isten, ha még kész Képzeleteket is adott volna, valami kellethaladót 's szükségtelent teremtvén, már nem bölcs, következőleg eránt unk se lett volna végnélkül jó. Valamint tehát azért, hogy teremtésünkkor kész ruhába nem öltöztetett az Isten, hanem csak a' ruha készítésre észt és kezeket adott, nem fogyatkozik eránt unk végetlen Jósága és Bölcsessége, sőt inkább jeleskedik: úgy, hogy csak képzelő

tehetséggel, 's nem kész Képzeletekkel teremtette Lelkünket, rólunk való bölcs atyai Gondoskodását még felségesebb Jósággal tüntette ki.

3. Hogy a' jót természetesen kivánja, és a' roszszat természetesen gyülöli az ember, igaz: de az is igaz ám, hogy nem előbb, mint sem akkor, midőn vagy saját, vagy idegen tapasztalásból és elmélkedésből képzelni tudja, mi a' jó, 's mi a' rosz? p. o. a' gyermek természetesen szereti szülőit, de csak úgy, ha képzelheti, kik azok? ha pedig akár melly okból szülőitől korán elszakad, heléttök, mint a' részeg kappan által kiköltött baromfi, gyakran leggonoszabb vérű szoptatóját szereti. Tehát a' jóra és roszra való hajlandóság és foghatóság, nem a' jónak és rosznak képzelete, terem velünk, 's ama' természeti örökségünk, e' saját keresetünk.

4. Sok igazságokat tudnak ugyan a' gyermekek, 's buta emberek magoktól is; de nem mintha ezek velek születnének, hanem mivel olly könnyen érthetők, hogy csupán hallani kell őket, 's helyesen tudni felfogni; illyenek azon legközönségesebb Okfők, mellyeket szembetünésök miatt *Közmondásoknak* nevezünk, p. o. „nagyobb az egész részénél".

5. Máskép' támad a' Képzelet a' butánál és tudatlannál, és máskép' a' tudósnál és bölcselkedőnél. Ama többnyire csak az érzéki rideg tárgyaknál marad: e' pedig az értelmi csinosodás lépcsőin tovább haladván, már a' legelvonttabb szükséges közönségű Képzeleteket is alkothatja, és a' mostaniaknak legtisztább Szemléleteiket, Értelmeyeiket, Észfogásaikat, és Észképeiket is tulajdonivá teheti: de minden érzés és előtapasztalás nélkül soha sem; mert minekelőtte illyes tiszta Képzeletek birtokába jutna, minden Képzelete csak érzéki eredetű, tagadhatatlan lévén az, hogy az annya méhéből kilépő ember csak ugyan minden első Képzeleteit külső érzékei által szerzi, és a' kü-

zönséges szükségüekhez csak akkor juthat, midőn felsőbb lelki tehetségeit váltig kimivelvén, rideg képzeleteit, mint a' tapasztalásnak annyi egyes adományait, összvehasonlítani, észbe venni, elvonni, 's meghatározni képes; e'kor már sok ollyan Képzeletei is lehetnek, mellyek tiszták-nak, 's tapasztalást előzőknek látszanak, de csak *látszanak* azért, mert már többé nem lehet, vagy legalább nehezen lehet megkülönböztetni, melly szemlélés vagy tapasztalás nyujtott nekiek első szert vagy alkalmatosságot.

6. Noha minden Képzeleteket egyenesen a' Lélektől, és eredetikép' ennek külső érzékeitől származtatok; azért se Érzés se Észképvitató nem vagyok. Nem *Észképvitató*; mert a' Lelken kivül valóságos tárgyat is kívánok minden Képzelethez, úgy hogy a' Lélek valósító 's termesztő Okok, a' kültárgyak pedig annyi szükséges alkujaik legyenek minden Képzeleteknek, a' mit mindjárt bővebben fogunk látni: nem *Érzésvitató*; mert nem *közelről* 's *eszközetlenül* származtatok minden Képzeletet a' külső érzékiségből és tapasztalásból, se *síma táblának* nem tartom a' Lelket Aristotelessel, hanem csak *távolról* 's *eszközösen*, úgy hogy a' külső szemléletei által előre felébresztett Lélek azután saját természeti ereje és készsége által számtalan más Képzeleteket termeszthessen, mellyek mindazonáltal első szert, vagy legalább alkalmatosságot a' külső szemléletektől kölcsönöztek. Nem csak nem válik tehát a' Philosophia vagy a' Metaphysika az én vitatásom által tapasztalásbéli tudományá, sőt a' tapasztalásbéli észméretek csak így lehetnek világosak, rendesek, bizonyosak, az az valódi tudományok. *L. Gerlach Grundriss der Metaphysik S.* 53.

14. §.

Az Észbevétel Mivolta, és Eredete.

Észbevenni vagy *megészmérkedni* általában annyit tesz, mint a' képzeltt tárgyakat Lelkünktől, mint képzelőtől, és képzelésünktől különböztetni; p. o. én különböztetem magamtól barátomnak Képzelését; ezen képzelés nem vagyok én, hanem csak valami énhozzám tartozó: azután különböztetem ezen képzelésemet tárgyától is, az az barátomtól, ezen Képzelésem megint nem barátom, hanem csak barátomnak előmbe állítása; hogy tehát barátomat észbe vehessem 's megészmérhessem, az ő képzeletét szükséges mind magamhoz u. m. képzelőhöz, mind barátomhoz, mint képzeltt tárgyhoz, hasonlítanom, 's mind tőle, mind magamtól különböztetnem.

Noha tehát az *Észbevételt*, mint akár melly más eredeti erőt és munkát, szoros megjegyzéssel kimeríteni nem lehet, úgy lehet mindazonáltal tekinteni, mint a' képzelést a' képzelőtől és a' képzeltt tárgytól megkülönböztető lelki tehetséget és kézséget, 's azért nem csak *Megészmérkedésnek*, és *Lelkiészméretnek* (6. §. 5.), hanem *Megtudásnak* is nevezhetni általában; mert csak ugyan, a' közszólás szerént is, akkor *észmérkedem meg valamivel*, vagy akkor *ve-*

szek észbe, 's *tudok meg* igazán *valamit*, midőn azt, mint képzeltt tárgyat, mind magamtól, mind Képzelésemtől különböztetvén, magamat az az Lelkemet *Énnek*, azt pedig *Neménnek* mondhatom.

Ezekből pedig már az is érthető, hogy az Észbevétel, mint általában vett Lelkiészméret, azon tárgyakra nézve, mellyeket észbe vehetni, vagy a' képzelésnek, vagy a' képzeltt tárgynak, vagy magának a' képzelőnek Észbevétele lehet. A' *képzelés Eszbevételével* csupán képzeletét, mint saját szülöttét, állítja maga elejébe a' Lélek, a' képzeltt tárgyra semmit sem ügyelvén; a' *tárgy Észbevételével* a' képzeltt tárgyat külön gondolja képzelésétől; a' *maga Észbevételével* pedig Énét, az az maga magát, mint képzelőt, különbözteti a' Lélek mind képzelésétől, mind a' képzeltt tárgytól még akkor is, midőn maga magával észmérkedik, p. o. a' *Lélektudományban*; azért, a' mint már máskor is mondám (6. §.), ekkor az Észbevétel *Éntudás*, *Önöntudás*, 's *Lélekészmérés* nevet visel, és a' *Lélekészméretet* szüli.

Mivel tehát észbevéve mind Lelkemnek, mind a' tőle különözött Tárgyaknak *valóságos lételt* tulajdonítok; azt keresi az *Észbevétel* 's *Lelkiészméret Eredetét* visgáló bölcselkedő Ész (10. §.) mi igazom van ezt tenni?

Hogy Énem, az az képzelő gondolkodó kivánó 's akaró Lelkem valóságos létű, az olly szembetűnő, hogy a' ki ezt tagadná, kétségbe hozná, vagy bizonyosítani akarná, maga magával ellenkeznék, 's vagy kinevetést, vagy szánakodást érdemelne, azért *Descartesnek* ezen okoskodását is „gondolkodom, tehát vagyok" haszontalan szószaporitásnak „vagyok, tehát vagyok" lehet venni: szinte úgy, hogy azon tárgyak is, mellyeket kívűlről eszembe veszek, valóságos létűek, a' köz józan Ész kétségbe sem hozza; de másképp' gondolkodik a' bölcselkedő Ész. Ez t. i. mindenhol bizonyosságot, 's végképen megnyugtató Okfőket lévén köteles keresni, ama' köz hivéssel meg nem elégszik, hanem itten is tudásra vágyván azt kérdezi: „vallyon bizonyos-e a' kültárgyak észbevétele, vagy csak hiú csalatkozás? vallyon azon tárgyak, mellyeket Lelkünkön kivűl is valóknak tartunk, valók-e csak ugyan, vagy talán puszta képzeletek és észképek?"

15. §.

Mások' Vélekedése.

Ezen pórságot nem érdeklő tetemes kérdésre minden időben felelgetének a' Bölcselkedők, de igen különbözőleg; mert noha azt, hogy valamint Lelkünket, úgy a' kültárgyakat is való-

ságosan észbeveszszük, mint bizonyos tettet, még a' legkeményebb kéteskedő sem tagadta soha: de hogyan lehetséges, és honnan ered ezen Észbevétel, 's mi annak az utolsó 's végképen kielégítő oka, hogy a' kültárgyak valóságát is hiszük? ebben már meg nem egyeztek.

Három felekezetre lehet mindazonáltal mindnyájokat osztani, u. m. *Észképvitatókra*, *Anyagvitatókra*, és *Egygyeztetőkre*.

Az *Észképvitatók* az Észbevételt egyedűl a' Lélekből származtatják minden küllénynek befolyása nélkül, és így a' kültárgyakat minden valóságos léttől megfosztván, puszta észképeknek tartják; ez az *Észképvitatás*.

Az *Anyag* vagy *Szervitatók* ellenben minden Észbevételt csupán a' kültárgyak munkájának vélik, 's valamint ezeket, úgy a' Lelket is merő Anyagnak veszik; ez az *Anyag* vagy *Szervitatás*.

Az *Egygyeztetők* közép úton járván, mind a' képzelő Lelket, mind a' külső valóságos tárgyakat olly szükségeseknek állítják az Észbevételre, hogy az egyik vagy másik nélkül lehetetlen volna; azért *Összekötőknek* is neveztetnek, véleményök pedig *Egyeztetésnek*, vagy *Összekötésnek*.

Az Észképvitatók vagy *állítók*, vagy *kétkedők*; amazok azt állítják, hogy a' kültárgyak nem létét meg is lehet mutatni: ezek pedig

Pyrrhó és *Hume* után kétségbe hozzák, ha vannak-e, vagy nem, valóságos létű kültárgyak.

Az állító Észképvitatók ismét vagy *titkosítók* 's *titkolódzók* (mystici), vagy *éneskedők* 's *énkedők* (egoistici); amazok *Berkeley* után az Istent mondják minden képzeleteink szerzőjének, 's mintegy belénk öntőjének, azért *Isteneskedőknek*, *Istenkedőknek*, vagy *Istentudományosoknak* is (theologici) neveztetnek: ezek pedig *Fichte* után magának az Énnek, az az a' Léleknek, önnön szemlélete eredeti törvényeiből származtatnak mindent, azért *lelkeskedőknek*, v. *lélektudományosoknak* is (psychologici) mondatnak.

Ezektől különböznek a' *Kant* követői, kik nem tagadják ugyan a' kültárgyak valóságos létét, de mik legyenek azok magokban értelmünkön kivül, észmérhetetlennek állítják, 's állításokat *tapasztalásthaladó* Észképvitatásnak nevezik, én pedig *alakosnak*, vagy *alakoskodónak* (Id. formalis) mondom; *Lásd fellebb a' Metaph. lehet. és legújk. Történetét.*

Az *Anyagvitatók* is több felekezetűek; t. i. vagy *állítók*, vagy *kétkedők*; ezek bizonytalannak tartják, ha az anyag bír-e vagy nem képzelő tehetséggel, amazok pedig okokkal is támogatják, hogy mindent, még a' képzelést, és észbevevést is, az anyag természetéből lehet megfejteni; és ha ezt különbség nélkül min-

den anyagról, legyen a' kő vagy fű, vitatják, *durvák* (m. crassi), ha csak a' gépelyezetről (m. organisata), *finom* anyagvitatók (m. subtiles); ezek ismét vagy *lélektudományosak* (psychologici), vagy *világtudományosak* (cosmologici); a' *lélektudományosak* azt állítják, hogy az ember lelke csak testének finomabb része, és személlyessége, képzelése, gondolkozása, 's a' t. csupán testiségének jelesebb mintségei, és tűnetei: a' *világtudományosak* pedig azt vitatják, hogy nem csak az emberi Lélek, hanem minden más világi való is nem más, mint szerből való, és semmi világi lét nem lehet más, hanem csak térben és időben való jelenlét.

Ezekkel előre megészmérkedvén, lássuk már, mellyik a' legbátorságosabb út az Ézbevétel lehetségének 's eredetének felfedezésére?

16. §.

Az Észképvitatás általában.

Az Észképvitatást a' bölcselkedő Ész általában kárhoztatja.

Mert az Észképvitatás akár mint neveztessék, mindent megsemmisít, árt az erkölcsiségnek, és a' köz józan észszel ellenkezik:

1. *Mindent megsemmisít;* mert az Észképvitató a' megtudás és észbevétel eredetét minden kültárgyak befolyása nélkül fejtegeti; tehát

valami képzeményest állít valóságos nélkül; a' képzeményes pedig valóságos nélkül semmi. Mivel

Ha minden valóságos megtagadtatik, megtagadtatik akkor a' képzelő 's magát ez által észbevevő való, és megtagadtatik a' tárgyvaló is, vagy is a' mit lelkünk képzel, 's észbe vesz, ezek pedig megtagadtatván, megtagadtatik a' képzelés is, és észbevevés; a' hol pedig se képzelő és észbevevő, se képzeltt és észbevett, se képzelés és észbevevés nincs, ott semmi sincs; tehát az Észképvitatás mindent megsemmisít.

Megvallják ezt az Észképvitatók magok is; halljuk mindnyájok nevében mint beszél a' mostaniak attya *Fichte:* „Nincs sehol, se bennem, se kívülem, semmi állandóság, hanem szünetlen változás. Én nem tudok semmi létről semmit, még a' magaméról sem. Semmi lét sincs. Én magam sem tudok általában semmit, és semmi sem vagyok. Minden való puszta üres mulékony kép. Én magam is egy vagyok ezen képek közül; sőt ez sem vagyok, hanem csak azon képek zavarékos képe. Minden valóság csudálatos álomképé változik, élet és álmodó nélkül. A' szemlélet álomkép; a' gondolat, noha minden létnek és valóságnak kútfője ——— azon álomképek álomképe" *Fichte über die Bestimmung des Menschen* 2. *B. S.* 172—4. Ha ezen pusztakép és álomvitatás nem semmi vitatás

(Nihilismus), én ugyan nem látom mi más a' semmi, és a' semmivitatás.

2. *Árt az erköltsiségnek;* mert az erkölcsiség és erkölcs gyakorlás (a' mint az *Erkölcstudományban* fogjuk látni) azon kötelességeinknek hív tellyesítésökben áll, mellyekkel Istennünknek, magunknak, embertársainknak és más ezekkel öszvekötésben lévő világi valóknak tartozunk, következőleg az Isten és a' világi lények valóságos léte nélkül lehetetlen; úgy de az Észképvitató mind ezeket csupa Észképeknek tartja, tehát az ezeket illető erkölcsi kötelességeket, és a' kötelező Lélekészméretet is csak Észképeknek tarthatja, és így ha haszna úgy kívánja, mindenkor és mindenhol bátran áthághatja, mert véleménye szerént nem az Istent, nem embertársait, nem a' valóságos törvényeket, kötelességeket vagy jussokat bántja, hanem csak saját képzeleteit, és üres észképeit. Így pedig jaj néked szegény erkölcs! De

3. *A' köz józan Észszel is ellenkezik* az Észképvitatás; mert ez a' lelken küllévő tárgyaknak valóságaikról nem csak semmit nem kételkedik, hanem azokat is mind esztelenekneк kiáltja, kik azon dolgoknak tárgyas léttöket tagadhatják, mellyeket mind magok, mind mások ép és jól használtt érzékeik által közönségesen észbevesznek.

Méltán kárhoztatja tehát a' bölcselkedő Ész is általában az Észképvitatást.

Lássuk mire méltatja egyenként ezen rosz magnak magzatjait is?

17. §.

Az Ágazatoskodó Észképvitatás.

Ezt sem hagyhatja helybe a' bölcselkedő Ész.

Mert az ágazatos Észképvitató azt állítja, hogy a' kültárgyaknak nemléttöket meg is mutathatni; e' pedig tellyes lehetetlenség; mert e' végre lehetetlenségöket kellene megmutatni, következőleg, mivel, a' mint a' *Lénytudományban* fogjuk látni, a' lehetetlenség vagy *képzeményes* vagy *valóságos* (imp. logica v. realis), az az vagy *gondolhatatlanság* (incogitabilitas), vagy *észmérhetetlenség* (incognoscibilitas), vagy ezt, vagy amazt volna szükséges megbizonyosítani; de egyikét sem lehet.

Nem lehet megmutatni a' kültárgyak *észmérhetetlenségét;* mert azokról, mellyek nincsennek, semmi észméretünk sincs, és így valamint észmérhetősségökről, úgy észmérhetetlenségökről se lehet szó is; az ágazatos Észképvitató pedig kereken kimondja, hogy semmi valóságos kültárgy nincs. De

Nem lehet megmutatni a' kültárgyak *gondolhatatlanságát* sem: mert a' gondolhatatlan-

ság, vagy is a' képzeményes 's gondolatbéli lehetetlenség, vagy abban áll, hogy valamelly tárgyról való megfogásunk ellenkező jegyeket bir, vagy pedig abban, hogy a' tárgyakról való képzeleteink az ugyan ezekről lévő megfogásainkkal nem egyeznek. Az *első esetben* értelmünket illeti a' lehetetlenség, nem a' kültárgyakat, és nem ezeknek lehetetlenségeiket, hanem megfogásaink ürességét mutatja. A' *másik esetben* pedig a' lehetetlenség és ellenkezés csak megfogásaink és képzeléseink vagy is szemléléseink között forog, és csak azt következtetné, hogy megfogásaink a' kültárgyakról helytelenek, nem pedig hogy a' kültárgyak lehetetlenek és nem valók.

18. §.

Az Éneskedő Észképvitatás.

Az Éneskedő minden képzeletet és észbevételt a' tisztán szemlélődő Énnek eredeti törvényeiből származtat; de ez meg nem állhat; mert

1. Előre felteszi az Éneskedő, hogy az Énnek tehetősége végetlen és határtalan (*L. Fichte im philosophischen Journal Bd. 8. Heft 1. und Systeme der Sittenlehre S. 124.*), és még is, midőn valamelly rideg tárgynak, p. o. *ennek a' hegynek*, vagy *annak a' víznek* képzeletét 's

észbevételét magyarázza, az Énnek bizonyos megfoghatatlan határaihoz folyamodik; hát ki határozhatja a' végetlent? és minek a' határatlannak a' határ? vagy illik-e bölcselkedőhöz a' megfoghatatlant megfoghatatlanabb feltételekből világosítani? — De nagyobb ennél az

2. Hogy az Éneskedő igaz Istent nem észmérhet; mert a' józan ész gondolkozása szerént az igaz Isten független Fővaló, legtisztább Lélek, és mindennek, még az Énnek is, Teremtője, Megtartója, és Igazgatója: de ő illyes Énétől független Fővalónak, Teremtőnek 's a' t. létét meg nem engedheti; mert vélekedése szerént Énnén kivül semmi sincs, és az egész világ ennek teremtménye. Ha tehát az Éneskedő még is Istent akar vallani, egyedül Énjét istenelheti, és ha nyomosan gondolkodik, *Istenvitatása* (Theismus) nem más lehet, mint *Én* v. *Önnönistenesítés* (Autotheismus); bizonyságai ennek *Fichte* és más illy szabású új Észképvitatók, kik, noha titkolódva (a' mint alább fogjuk látni), mindnyájan *Énistenesítők.*

Ezen magával ellenkező istentelen vitatást sem hagyhatja tehát jóvá a' bölcselkedő Ész, sőt, mint legnagyobb botránkoztatását, kiváltképen kárhoztatja.

19. §.

A' Titkolódó Észképvitatás.

E' sem valódi Bölcelkedőhez illő vitatás.

Mert a' valódi Bölcselkedőnek nem szabad semmit önkényesen feltenni, se a' homályost homályosabból fejtegetni, de még inkább nem az Istenről méltatlanúl gondolkodni: már pedig a' Berkeley titkolódó híve, midőn minden emberi képzeletet 's észbevételt magától az Istentől származtat, 1) az Isten létet vitatása szerént meg nem mutathatván, azt csak önkényesen veszi fel, 2) a' legmegfoghatatlanabb Valóból akarja az észbevételt megfoghatóvá tenni, 3) az Istent úgy képzelteti, mint a' ki az emberekkel gyermekek gyanánt szemfényvesztősdit játszik a' beléjek öntött képzeletek és észbevételek által, a' nélkül hogy valaha vélek bizonyosan tudatná, ha nem saját képzelődésök jádza-e ki állandóan őket; a' mi az Istenhez, mint az emberiség legbölcsebb, 's legkegyesebb Attyához, éppen nem illő.

20. §.

Az Alakos Észképvitatás.

Noha *Kant'* alakos Észképvitatása az eddig előszámlálttaktól mind értékére, mind

következeteire nézve nagyon különböz; mert Kant nem csak nem tagadja a' kültárgyak valóságát, sőt mind a' Berkeley *ágazatos*, mint a' Hume *kétes* Észképvitatásának magát nyilván ellene szegezve *tapasztalásthaladó Érzéstudományában* (Aesthetica transcendentalis) új bizonyosító okával is dicsekedik a' világ tárgyas létének; azonban mivel még is azt állítja, hogy mind az, a' mit a' kültárgyak valóságos létéről tudhatunk, csak képzeményes, és minket, mint képzelőket, nem pedig magokat a' tárgyakat belsőképen illető; az ő vitatása sem állhat meg. Ugyan is

1. Ha azon millyenségek, mellyeket észmérkedve a' kültárgyaknak tulajdonítunk, nem ezekben vannak, lelkünkben kell lenniök; ha lelkünkken vannak és ennek sajátjai, vagy úgy vannak bennünk, mint *mivolti tulajdonságaink*, vagy mint *mivoltos munkáink*, vagy mint *puszta képzeleteink*: de a' két elsőt Kant sem vitatja, 's hogyan is vitathatná p. o. hogy az *alma édessége* olly mivolti tulajdonsága Lelkének, mint az *eszesség*, melly nélkül a' Lélek nem is gondolható? vagy mikép' állíthatná, hogy az *asztal kereksége* p. o. ollyan mivoltos munkája a' Léleknek mint az *okoskodás*, melly egyenesen mivoltos eredeti törvényeinek következete; tehát a' harmadikat, vagy is azt kell vitatnia, hogy a' kültárgyaknak tulajdonságaik csu-

pán a' mi képzeleteink vagy észképeink. Igy pedig készen áll *Berkeley Észképvitatása*, mellyet Kant is kárhoztat.

2. Ha a' kültárgyak reánk nézve csak tünemények, és tulajdonságaik csupán értelmünknek képestségei, úgy minden tettnek és történetnek tulajdonságai is (mivel ezeket is, mint más kültárgyakat, képzelhetjük, és észmérhetjük), csak értelmi képestségeink, 's csupa lelki módosulásaink lesznek: e' pedig a' köz gondolkozással és beszédmóddal ellenkezik; mert ki gondolkodnék, és beszélene p. o. így „értelmem, nem kezem ír, szánt, épít" „értelmem, nem az Orosz és Török háborúskodik" „értelmemben, nem Mohácsnál veszett el 2-ik Lajos"?

3. Azért hogy a' tárgyak észményét (v. Észlényét), az az belső mivoltát, tökéletesen nem tudhatjuk, nem következik, hogy azok csupa tünemények; mert van egy középvalami, melly se nem észlény, se nem tünemény, hanem személyes és tárgyas millyenségekből öszvetett észmérettárgy, mellyben azonban több van a' tárgy, mint az észmérő személy részéről. Valóban valamint a'ból, hogy valaki elgyengült szemeivel homályosabban lát valamelly tárgyat, mint sem a' magában van, nem következik, hogy annak egy tárgyas tulajdonságát sem észméri, hanem inkább az, hogy észméretében több van a' tárgy részéről, mint az övéjéről; úgy a'ból is, hogy

a' kültárgyakat észbevevés nélkül nem észmérhetjük, csak a' következik, hogy minden észméretünkben mind a' Léleknek, mint észbevevőnek, mind a' kültárgynak, mint észbevettnek, sőt ennek mindenkor több része van. P. o. igaz ugyan, hogy ha én nem képzelném és érzeném a' tűz melegségét, a' reám nézve nem volna meleg; de az is igaz, hogy ha a' tűz magában nem volna meleg, én ollyannak nem érezhetném. De

4. A' mutatja leghathatósabban valamelly Vitatásnak helytelenségét, ha maga magának ellent mond: a' Kant' Észképvitatása pedig illyen. Mert

a) Az Észlények létét *Tiszta Ész Visgálásának* elején (S. 41.) olly bizonyosnak mondja Kant, mint a' képzelőjét: és még is később azt állítja (s. 310), hogy az Észlények csak kérdékeny (c. problematici) megfogások.

b) Ugyan azon Könyvében (S. 236. 274. pp. 566. 568. 585. 641.) és *A' jövendő Metaphysikára Bevezetésül* írottban (S. 70. 207.) azt vitatja Kant, hogy noha az Észlényekről, az az a' magokban vett tárgyakról tételes meghatározásokkal nem tudhatjuk mik, hanem csak tagadósakkal mik nem, valóságos létűek mindazáltal: és még is a' 344. lapon *(Kritik der reinen Vernunft)* az Észlényről, mint tapasztalhatatlan tárgyról (objectum transcendens), 's a' Tü-

nemény okáról (causa phaenomeni), azt állítja, hogy egészen tudhatatlan, ha bennünk van-e, vagy kívűlünk, és ha érzékiségünket elvesztenők, fennmaradna-e vagy nem.

c) Ugyan az Észlényt, mint tapasztalhatatlan tárgyat, a' Tünemény *Okának* nevezi Kant; és még is tüstént azt állítja róla, hogy se *Nagynak*, se *Valónak*, se *Állatnak* (substantia) nem lehet azt gondolni; holott az *Ok valóság* és *állatiság* (substantialitas) nélkül merő képtelenség.

Vagy készakarva ellenkezett tehát illy szembetünőleg magával Kant, vagy nem: ha készakarva, köteskedő: ha nem készakarva, tévelygő; és így Vitatása semmi esetben sem helybenhagyható. *L. Fundamentalphilosophie von W. T. Krug, S.* 123 **).*

A' Kétségek Oszlatása.

1. A' legújabb Észképvitatók érezvén vitatásoknak veszedelmes következeteit, és ezektől menekedni akarván, azt mondják, hogy a' csak tiszta elmemív (theoria), és szemlélkedés (speculatio), melly a' gyakorlatosságot és erkölcsiséget távólról sem érdekli. Úgy de *a)* igen gyanús az a' Bölcselkedés, melly önkényes feltételekre épített következeteit nem engedi a' szabad cselekedetre és közéletre alkalmaztatni, és az elmét az akarattal öszveütközteti; *b)* az ollyas elmemív, melly az erkölcsiséget távolról sem érdekli; meddő elmefuttatás, és káprázolás, nem valódi Bölcselkedés, mellynek nem öszszeveszteni, hanem egygyeztetni kell az értelmet az akarattal; *c)* az

új Észképvitatók attya, *Fichte*, vitatásának közelterjedéséből a' tudományoknak, sőt az egész emberiségnek boldogitó megujúlást igér dicsekedve (*Phil. Journal Bd.* 5. *Heft* 4. *S.* 345. *és in dem sonnenklaren Bericht Lehrst.* 6. *S.* 186.): hogy tehetné ezt egy ollyan Rendszer, melly a' gyakorlást és közéletét távólról sem érdeklő puszta visgálódás? De

2. A' *Hitben* sem kereshet a' *Tudást* tagadó Észképvitató menedékhelyet, mintha t. i. noha nem tudhatja, hihetné még is a' kültárgyak valóságos létét, mivel ezek az erkölcs gyakorlására szükségesek; mert *a*) *hinni* csak azt szoktuk okossan, minek valóságát magunk ugyan nem tudhatjuk, de másoktól eránzyásainkra szükséges eszköz gyanánt elfogadhatjuk. (*L. Logikámat a'* 103. §.), következőleg azt okossan nem hihetem, a' minek semmiségét tökéletessen tudom: már pedig az Észképvitatók azt vallják, hogy ők a' kültárgyaknak, mint annyi üres álomképeknek, semmiségöket tökéletesen tudják, hát hogyan hihetnék? ha csak ama parasztot nem akarnák jádzani, kinek ügyel bajjal elég megfoghatóvá tévén a' föld forgását a' csillagvisgáló, azt mondá még is végtére együgyüen, „tudom uram, hogy úgy kell lennie, de nem hihetem". *b*) nem lehet a' nekem szükséges erkölcsikép', a' minek semmiségéről bizonyos vagyok: már pedig az Észképvitató az érzéki világ semmiségéről bizonyosnak mondja magát, hát hogyan veheti azt köz erkölcsmivhely gyanánt? vagy miért semmisítheti meg elmélkedőleg, ha cselekvőleg újra reá szorúl?

3. Szép ugyan és igen kecsegtető az a' közönséges és örökös Üdvözítés, mellyet Fichte Pythói Énje igér a' valóságos kültárgyak sullya alatt nyögő emberiség Énjének (*S. Bestimmung des Menschen S.* 159. 161—162): csak a' kár, hogy egyedűl az Észképvitatónak hihető, 's nékie is csak addig, míg mélységes álomképeiből egy kő vagy hot-

ütés által felébresztve szemlélődésének hiúságát, és a' kültárgyak valóságát fájdalommal tapasztalja. Nem az Észképvitatás, sem akármelly más elmefuttatás, hanem az erkölcsi tiszta tekintet, 's a' jó lélekészméret üdvözíti az embert, mert csak ez eszközli azt, hogy noha a' világi tárgyak bajok és nyomoruságok valóságát tudjuk, terheik alatt még is nem csak le nem rogyunk, sőt nagyobb erőre 's bátorságra kapunk.

4. Hogy némelly Észképvitatók jámborok 's erkölcsszeretők voltak, vagy vannak, ha hinném is (itélje az Isten), nem a' következnék, hogy az Észképvitatás nem ellensége az erkölcsnek, hanem az, hogy ezek nem úgy éltek, mint gondolkodtak, és így rólok is azt mondhatni, a' mit a' nemgyönyörködő Epikurus fiairól mondott *Cicero*, „valamint mások jobban gondolkodtak, mint éltek, úgy ezek jobban éltek, mint gondolkodtak". *L.* 2. *Fin.* 25.

5. Hogy a' képzelődés gyakran tapasztalást jádszik, bizonyos; de azért nem bizonyos, hogy minden tapasztalás puszta képzelődés. Mert *a*) vannak észtörvények (*L. a' G. Tudom.* 85. *és* 144. §§.), mellyek szerént az üres képzelményt a' való érzeménytől könnyű különböztetni; *b*) a' képzelmény vagy újított, vagy hamisított érzemény, tehát mindenkor a' már előbb érzett valóságos kültárgynak tanúja.

6. A' kültárgyak nemlétét csak a'kor gondolhatom, midőn előbb valóságos létű tárgyakat észbevettem; p. o. ha soha se láttam volna világosságot, a' setétséget képzelni se tudnám.

7. Noha a' kültárgyakat, a' mint magokban vannak, mindenestől eszembe nem vehetem, se belső mivoltokat egészszen nem tudhatom; azért nem puszta képzeleteim vagy képestségeim azok. Mert *a*) én képzeletemet tárgyától különböztetem, *b*) nem képzeletemből következtetem a' kültárgy létét, hanem az észbevett kültárgyból alkotom

ennek képzeletét; de c) már ez a' szó is „észbevevés" azt mutatja, hogy kivűlem is vannak létes tárgyak, mert a' mi kivűlem nincs, azt eszembe nem vehetem. *Krug's Elementarl. S.* 130—131.

21. §.

A' Szervitatás.

A' *Szer* vagy *Anyagvitatók* minden képzelet és észbevétel termesztőjének a' Szert, az az Anyaglényt állítják, vagy általában, vagy különösen a' *gépelyezett* anyagot, melly ezen módosulása által, vélekedésök szerént, úgy megfinomúl, hogy még a' fennevezett lelki munkákat is végbe viheti (15. §.); úgy de e' szerént minden anyag, vagy legalább a' gépelyezett, képzelne, és észbevenne, pedig hány ezer gépelyezett testeket észmérünk, csak a' nyövevények országában is, mellyeknél távúlnyoma sincs a' képzeletnek, vagy észbevételnek? Tehát valamint az Észképvitatás, úgy a' Szervitatás sem felel meg igéretének; mert az Észbevétel eredetének felvilágosítását igéri, és még is homályban hagyja, mint képzelhetik az anyagvalók mind magokat, mind más hasonfajta valókat, 's hogyan vehetik mind ezeket, mind magokat eszökbe? holott e' van épen kérdésben. De

Még az is nyomja a' Szervitatást, hogy ő is, mint ellenfele, az Erkölcsiségnek és Vallás-

nak veszedelmes ellensége, a' köz józan Észnek pedig botránkoztatója.

1. *Veszedelmes a' Szervitatás az Erkölcsiségnek;* mert e' szerént Énem (Lelkem) sem egyébb, mint csupa anyaglény, tehát én is, mint minden anyag, a' kényszerítő testi Természet szükséges törvényei alatt vagyok; tehát minden érzeményeim, feltételeim, meghatározásaim és cselekedeteim nem tőlem, hanem a' természeti szükségtől függvén, semmi szabadságom sincs, ha szabadságom nincs, kötelességem sincs, mert ki kötelezhetne erre vagy a'marra, ha tenni vagy nem tenni valamit hatalmamban nem áll; *kötelesség* és *szabadság* nélkűl pedig jó éjszakát a' szegény Erkölcsnek! És így —

2. *Veszedelmes a' Szervitatás a' Vallásnak is;* mert a' Vallás Erkölcs nélkűl, mint máskor fogjuk látni, nem Istentisztelés, hanem Istenbántás, pedig a' Szervitatás az Erkölcsöt gyökerestől kitépi: de ha ezt nem tenné is, méltó tárgyától fosztja meg a' Vallást; melly más nem lehet, mint egy fő tiszta legtökéletesebb 's a' Világtól egészen különböző Való, és a' mindent Teremtő Megtartó és Kormányozó Isten; úgy de a' Szervitató magával egyezőleg illyen Istent nem vallhat, nem imádhat, mert vitatása szerént minden csupa anyag, és semmi tiszta Lélek, 's minden valók csak szervalók

vagy szerkeztetett testek, és ezek Egyeteme a' *Világ;* következőleg a' Szervitatónak vagy semmi Istene 's Vallása nem lehet, vagy a' Világot kéntelen istenesíteni, és bálványozni. Ezt bizonyítja a' *Bölcselkedés Története* is, melly a' Szervitatókat többnyire mint *Világistenezőket* (pantheistas) állítja elő; a' régieket nyugodni hagyván, az újabbak közűl *Spinóza* és *Schelling* a' leghíresebb Szervitatók, és könyveik mutatják, hogy egyszer'smind Világistenesítők is, azzal a' különséggel, hogy, a' mint Schelling magát mentegeti, Spinóza a' Világot nézte Istennek, ő pedig az Istent Világnak. *O. Frint's Handbuch der Religionswissenschaft §.* 25—29. *Krug's Elementarlehre §.* 64. 2. *Anmerkung. Naturlehre von Dr. Troxler S.* 183.

3. *A' köz józan észt is botránkoztatja a' Szervitatás;* mert a' józan közész, az az a' gonosz érzemények és álokoskodások által még meg nem vesztegetett értelem belsőképen bizonyos arról, hogy az emberi lélek a' testtől különböző olly állat és magánvaló, melly önerejéből munkálkodhatik, és önkénye szerént határozhatja el magát; azért minden józan eszű ember, még a' Szervitató is, azt szokta mondani, „én (bennem a' lélek) képzelek, én érzek, én gondolkodom, én kívánok, én akarok": ám de a' Szervitatás ezen tagadhatatlan közérzésnek is ellentmond, mivel a' lelket a' testtől nem kü-

lönbözteti; tehát ezen nézetből sem helybenhagyható.

A' Kétségek Oszlatása.

1. Abból, hogy nem lévén kültárgyak, nem volna semmi tudás, és észbevétel: épen nem következik, hogy a' kültárgyak szülnek minden tudást és észbevételt; mert *a*) ha észbevevő lelkünk nem volna, a' kültárgyak bár melly sokasága mellett sem volna semmi észbevételünk, és így az Észképvitatásnak is ugyan azon igaza volna; *b*) hogy a' kültárgyak nem létével nem volna észbevételünk, az nem azt mutatja, hogy ezek szűlik az észbevételt, hanem csak azt, hogy ezek is szükségesek, mint annyi alkuk, az észbevételhez.

2. Ha az észbevételt nem szülhetik a' kűltárgyak, nem szülhetik a' képzeletet sem; mert belsőképen érzem, hogy ugyan azon lelkem képzel, a' melly észbevesz; következőleg valamint az észbevétel, úgy minden képzelet is lelkemnek annyira saját munkája, hogy ha csak egy képzeletet venne is idegen kézből, már öntehetősségét elvesztené.

3. Hogy nem minden Szervitató volt egyszer'smind Világistenítő, vagy erkölcstelen életű, ez megint csak arra mutat, a' mit az Észképvitatókról előbb mondottam, hogy t. i. a' Szervitató sem él mindenkor a' szerént, a' mint gondolkodik, hanem vagy vígyáztalanságból, vagy a' káros következetek félelméből mást cselekszik, mást vitat, és már így sem valódi bölcselkedő, kinek okos vitatásaitól elállani soha sem szabad.

22. §.

A' Kétségvitatás.

A' *Kétségvitató*, vagy *Kétkedő*, minden észbevételt és észméretet bizonytalannak tart; lássuk, erősebb lábon áll-e vitatása, mint az előbbeniek-é?

1. Mindent kétségbe hozni annyi, mint meghatározva soha sem akarni itélni, és így az igazsággal semmit nem gondolván, értelmi mindegységét vagy egy szóval *itéletlenséget* (indifferentismus logicus) vallani: e' pedig az igazságkereső észszel ellenkezik; tehát ellenkezik a' Kétségvitatás is.

2. Vagy vannak kültárgyak, vagy nincsenek, más középharmadikat vitatni nem lehet: úgy de a' kültárgyak nemlétét lehetetlen megmutatni (18. §.); tehát létöket szükséges állítani, nem pedig kétségesíteni.

3. A' Kétségvitatás a' tudhatatlanság által keres tudást, és mindent kétséghe hozván, kétségtőlmentt Okfőnek veszi, „hogy mindenről kéteskedni kell"; tehát vagy önnön magával ellenkezik, vagy Okfő nélkül szűkölködvén, nem rendszeres Bölcselkedés, hanem haszontalan feleselés.

4. A' Kétségvitatás alkalmatosságot nyujt az Észképvitatásra; mert ha a' kültárgyak va-

lóságáról kéteskedem, nincs könnyeb, mint azt egészen eltagadnom: valamint tehát az Észképvitatás, úgy a' Kétségvitatás sem állhat meg. De ezeken kivűl

5. Veszedelmes is, és józan észt bántó a' Kétségvitatás;

Veszedelmes; mert *a)* nekem, ha kételkedem a' kültárgyaknak valóságos létökről, mind egy akár vannak, akár nem; ha ez mind egy, az is mind egy, igaz-e valami, vagy nem; ha ez mind egy, a' sem különös és érdeklő reám nézve, ha jót teszek-e, vagy nem; így pedig már erkölcshideg (indifferentismus moralis) lel, mellyet, hogy az erkölcshalál nyomba követ, gyászos hanggal kongja már az így semmivé tett erkölcsön győzedelmeskedő testiségnek halálharangja; *b)* ha a' kültárgyak valóságáról kételkedhetem, az ezeket illető kötelességekről, és jogokról is szabad kételkednem, ha pedig a' kötelességekről és jogokról általában kételkedhetem, gyász pompa néked erkölcsiség! sírhalom belső és külső, külön és köz emberboldogság. Ez az oka

Hogy a' józan közész mindig megbotránkozott a' Kétségvitatásban, 's benne öldöklő ellenségét nézte, 's nézi is mindenkor; mert a' Kétségvitatás ok nélkül, a' józan közész okokból kéteskedik; ez, ha elegendő oka van, itél, amaz, ha elegendő oka van, sem itél.

A' Kétségek Oszlatása.

1. Más a' Descartestől minden Bölcselkedőnek bölcsen ajánlott *okos józan* és *tudományos gondolati* Kételkedés; más a' Pyrhó és Hume *oktalan mértékletlen* és *tudástölő tárgybéli* Kétségeskedése; amaz a' hibák ellen közönséges orvosság, és a' tudományos igazságnak fő alkuja (*L. a' Gondl. Tud.* 81. 104. §): ez minden okot igazságot bizonyosságot és tudományt megsemmisítő észbotránkoztatás.

2. Ha a' Kétségvitatás csak a' mértékletlen ágazatoskodást korlátozná, türhető volna: de a' Kétségvitató itten meg nem állapodhatik; mert ha kérdezzük tőle, hát mit tart mégis igaznak és bizonyosnak? vagy ágazatos meghatározotsággal kéntelen valamit állítani, vagy mindent kétségbe hozni és tagadni; ha az elsőt teszi, maga is ágazatvitató; ha a' másikát, saját Okfőjét is „mindenről kételkedni kell" kénytelen tagadni, és Pyrhó után megvallani, „hogy semmit sem tudhatunk, még ezt sem, hogy semmit nem tudhatunk".

3. Midőn a' Kétségvitató az Ágazatoskodóknak önkényes vitatásaikat czáfolgatja, ezt okosan nem más végből teheti, hanem, hogy az azokban lappongó fogyatkozásokat és hibákat felfedezze: úgy de a' józan ész nem csak a' hibát, hanem az ellen tett igazságot is kívánja tudni; mert ha ellentett igazság nincs, nincsen akkor hiba is, mivel csak annyiban hibás valami, a' mennyiben az igaznak ellentmond, és ha valamit hibásnak észmérek, legalább ezen észméretemet igaznak kell vennem, máskép' azt hibásnak nem állíthatnám. Mivel tehát a' Kétségvitatás mindent hibásnak, és igaznak semmit sem, állít, méltán kárhoztatja az igazságot kereső ész mint haszontalan feleselést.

4. Noha nem minden észméret igaz, és nem minden igaz csalhatatlanúl bizonyos; azért nem szükséges mindent

kétségbe hozni; mert vannak észmértető jelei mind a' képzeményes igazságnak, a' mellyeket már a' *Logikából* tudjuk, mind a' tárgybelinek, mellyekről tüstént fogunk értekezni; ezekből pedig könnyen megitélheti kiki, ha bizonyos-e, és mennyire bizonyos akár melly észmérete a' nélkül, hogy a' Kétségvitatásra szorúljon.

23. §.

Azén Vitatásom.

Nem mondhatjuk az *Észképvitatókkal*, hogy egyedül Lelkünkből ered az Észbevétel a' kültárgyak minden befolyása nélkül (16. 17. 18. 19. 20. §.): de a' *Szervitatókkal* sem állíthatjuk, hogy csupán a' kültárgyak szülik azt, minden lelki erő nélkül (21. §.); ne hogy tehát illy fontos kérdésnek megfejthetése felől kétségbe essünk a' *Kétségvitatókkal* (22. §.); lássuk, nem volna-e bátorságos a' középúton járni az *Öszvekötőkkel?* Igen is véleményem szerént

Az *Öszvekötés*, az az az Észképvitatásnak a' Szervitatással való Egyeztetése, leghelyesebben fejti meg az Észbevételnek, 's minden külső Tudásnak Eredetét.

Mert az Öszvekötővitatás mind a' Lelket, mind a' Kültárgyakat megkivánja az Észbevételre, amazt mint fő mivelő és termesztő okot, ezeket mint annyi szükséges alkukat és okszereket: már pedig csak így lehet tellyesen megfejteni az Észbevétel lehetségét és eredetét. Ugyan is

1. Hogy valamit kívűlem képzelhessek, és eszembe vehessek, kívűlről szükséges lelkemnek érdekeltetnie: már pedig az, a' mi lelkemet érdekli, vele egy nem lehet, hanem tőle és Énjétől különböző Nemén, az az valamelly kültárgy.

2. Minden Észbevétel eredetikép' idővel támad a' tapasztalásból és külső érzékiségből, mert az Észbevétel képzelet nélkül lehetetlen (10. §.), minden Képzeleteknek pedig közös eredeti Kútfőjök a' külső érzékiség (13. §. 2.), tehát ebből ered az Észbevétel is: úgy de hogy valamit külsőképen érezhessek és tapasztalhassak, nem elég erre érző és tapasztaló lelkem, hanem más külvalami is szükséges, melly érző tehetségemet érdekelje, és felébresztvén, figyelmét magára vonja, ez pedig a' kültárgy.

Tehát Lelkem termeszti ugyan, és alkotja önerejével az Észbevételt, de ezen önerejét a' kültárgyaknak kell felébreszteniek, mint szunyadozó tehetséget, a' munkálkodásra, így felébresztettve a' felébresztő tárgyra fordítja figyelmét, 's viszsza ügyelvén azt magától különbözteti, és azonnal mind magát, mind a' kültárgyat megtudja, 's észbeveszi; az az, minden Észbevételre a' lélek, mint mivelő, és a' kültárgy, mint szer, együtt szükségesek. — Ez az *Öszvekötővitatás*; melly szerént tehát az Észbevétel ere-

detéről támasztott kérdésre (14. §.) így felelhet együgyű rövidséggel a' bölcselkedő —

„Az emberi Lélek öntehetségéből 's saját erejéből képzel ugyan és vesz eszébe mindent, és így (a' mint már mondám 7. §.), minden képzelete és észbevétele tulajdon termesztménye: de mivel azt kivűlről eszébe nem veheti, a' mi őtet nem érdekli, 's figyelmét magára nem vonja, az pedig nem érdekelheti, se figyelmét magára nem vonhatja a' Léleknek, a' mi nem valóságos létű tárgy; azért a' Lélektől észbevett kültárgyak létes valók, és valóságos létökről olly bizonyos Lelkünk, mint saját létéről, sőt ezek által eszközösen bizonyos már akármelly tárgyakról is, mellyek amazokkal szoros öszveköttetésben vannak, minő p. o. „az Isten"; de erről máskor lesz szó.

Jegyzés.

Ezen Értekezésből azt is tanúlhatja a' Bölcselkedő; hogy a' *Bölcselkedésnek* általában csak hat *Rendszere* lehet; három *alakjára* nézve, u. m. az *ágazatoskodó*, a' *kéteskedő*, a' *megitélő*, és három *szerére* nézve, t. i. az *észképeskedő*, a' *szereskedő*, 's *öszvekötő*; és hogy helyesen csak mindent *megitélve*, 's lelkének észképeit a' külvalóság tárgyaival *öszvekötve* bölcselkedhetik. *O. Krug's Elementarlehre* 2. *Hauptstück és az én Bev. a' Bölcsel.* 14. §.

NEGYEDIK ÉRTEKEZÉS.

Az Észméretek tárgyas Igazságáról, és ennek Jeleiről.

24. §.

A' tárgyas Igazság, és Igazságjel.

Nem elég az Észméretek *Okfőit* és *Eredetét* tudni, hanem *Igazságokat* is szükséges visgálni; mert az Igazság az Észmérkedésnek erányja, és csak az Igazság birtokában nyugodhatik meg visgálódó Lelkünk (9. §.). — Úgy de az ám az embernek egy nem kis gyakorbaja, hogy leginkább Észméréseiben szokott hibázni, és az igazat a' nemigazzal felcserélni, a' nélkűl hogy hibázását megészmérné, vagy a' nemigazat az igaztól különböztethetné; vagy tehát szünet nélkűl tévelgenünk, vagy a' Kétségvitatókkal az igaz és nemigaz között haboznunk, vagy olly *jeleket* kell keresnünk, mellyekből az igazat csalhatatlanúl kitudhassuk.

Mivel pedig az Észméretek *Igazsága* vagy *képzetes*, vagy *tárgyas* (*L. a' Log.* 61. §.), mert vagy csak magában, vagy tárgyára nézve is igaz lehet észmérésem; mind ennek, mind amannak kell valami csalhatatlan jeleinek lenni.

A' képzetes Igazságnak vannak-e csalhatatlan Jelei, 's hányan vannak? már a' *Gondolko-*

dástudomány (62. §.) meghatározta; de mivel ezeket tudni csupán nem elég, mert mennyit gondolhatunk, a' mi kültárgyával nem egyez; lássuk, vannak-e a' tárgyas Igazságnak is csalhatatlanúl 's kielégítve bizonyító Jelei?

Hogy kell illyes Igazságjeleknek is lenni, azokon kivûl, mellyekkel a' *Kétségvitatás* oktalanságát megmutattam (22. §.), a'ból is világos: mert ezen állítás „minden bizonytalan, 's mindenről kételkedni kell" mellyel a' Kétségvitató allap gyanánt él, vagy igaz, vagy nem igaz; ha igaz, szükséges valami Jel, mellyből annak igazságát meg lehessen észmérni; ha nem igaz (mint valóban nemigaz), így is kell lenni valami Jelnek, melly igaztalanságát mutassa.

Csak a' tehát a' kérdés „mellyek az Észméretek tárgyas vagy valóságos és Szerbéli Igazságát csalhatatlanúl és kielégítve mutató Jelek?" Véleményem szerént négyen vannak, u. m. a' *Szembetűnés*, a' *Közérzés*, a' *Külérzés*, és a' *Hitelesség*. Visgáljuk meg, nem puszta vélemény-e ez?

Mivel pedig a' *Szembetűnés* (máskép *Kitűnés* vagy *Általlátás*) *eszközös* lehet vagy *eszközetlen*, és ez vagy a' *belső érzésből*, vagy a' *megfogások szétfejtéséből* és a' *szókfelfogásából* teremhet (*L. Logik.* 95. §.); legelőször is ezeket fontolgassuk egyenként.

25. §.

A' belső Érzésből termő eszközetlen Szembetűnés.

A' belső Érzésből támadó Szembetűnés alkutlanúl csalhatatlan Jele a' tárgyas Igazságnak.

Mert az az illyes Igazságjel, melly semmi esetben vagy tekintetben nem hibáztathat (95. §. *a' Logik.*): már pedig a' belső Érzés soha sem hibáztathat, máskép' a' helyes gondolkodás fő törvénye ellen volna is valami, nem is.

Ugyan is a' belső Érzésből önlelkünköt, 's ennek különféle ereit, tehetségeit, munkálkodásait, szenvedéseit, 's más belső változásait tudjuk; tegyük fel tehát p. o. hogy valamelly belső örömet érezvén, ezen érzésünk által megcsalattatunk, a'kor örülnénk is, nem is: örülnénk, mert örömünket éreznénk, pedig érezni nem lehet, a' mi nincs; és még is nem örülnénk, mert a' feltétel szerént csalóka volna örömérzésünk; és így volna ez minden más hasonesetben is.

Valamint tehát gondolni sem lehet, hogy ugyan a' legyen is nem is: úgy az, a' mit belső érzésünkből tudunk, soha sem lehet nemigaz.

De mit is tudhatna bizonyosan az ember, ha olly észméretében is csalatkoznék, mellynek mind alljazatja, mint tárgya, mint képzelője

mind képzelete önnön maga, 's nem külsője, hanem belsője, léte, ereje, érzése, indúlatja, 's a' t. ? Nem is tagadta még ezt józan észszel senki, és ha tagadta, maga magát poſázván, már eszét vesztette.

Jegyzés.

Hogy néha valamit belső érzeménynek vél az ember, a' mi magában nem az, vagy hogy belső érzéseit eltitkolja, eltagadja, 's elnyomja; ez az ő vigyáztalanságát, vagy csalárd 's megátalkodott roszszaságát, nem a' belső Érzés csalfaságát mutatja; tartsa meg csak azon törvényeket, mellyeket a' *Gondolkodástudomány* (114. §.) szab, majd látni fogja, ki a' hibás. De

2. A' sincs a' belső Érzés csalhatatlansága ellen, hogy az aluvók, nehéz nyavalyások, vagy tébolygók ollyast éreznek belsőképen, a' mi valóban nincs, vagy legalább hozzájok képest úgy nincs; mert ezek is igazán érzik az illyes belső változásaikat, és hogy azután ezeket külső valóságos tárgyaknak vélik, az nem belső érzékiségöknek, hanem képzelődésöknek csalfa munkája; p. o. ha én szegény létemre gazdagnak vélem magamat álmomban, ezt belsőképen igazán érzem; és hogy még is külsőképen 's valóban gazdag nem vagyok, nem belső érzésem csalmeg, mivel ez a' külsőket nem bizonyíthatja, hanem álmodozó képzelődésem.

26. §.

A' Megfogások Szétfejtéséből támadó Szembetünés.

A' Megfogások szétfejtéséből, vagy a' szók helyes felfogásából, eszközetlenül kitünő igaz-

ság is minden esetben alkutlanúl bizonyos; máskép' itten is ellenmondásnak volna helye.

Vegyünk fel példájul valamelly illyen kitűnő igazságot, p. o. „több az egész egy egy részénél", 's tegyük, hogy ez nemigaz is lehetne, e'kor az egész az is volna nem is; egész volna a' feltevés szerént, és még is nem volna, mert a' mi nem több, hanem kevesebb egy egy részénél, azt egésznek csak gondolni is képtelenség. Így van e' minden más hasonló igazságokkal is.

Tehát valamint a' belső érzésből, úgy a' megfogások szétfejtéséből származó Kitűnés is a' tárgyas Igazságnak alkutlanúl csalhatatlan Jele.

27. §.

Az eszközlött Kitűnés.

Észméreteinknek a' *szoros Bizonyosítások* vagy is a' *Megmutatások* által szoktunk szerezni eszközöltt Kitűnést (98. §. a' *Gond. Tud.*).

Az így kitűnő 's általlátott észméretek se lehetnek hibásak soha.

Mert a' helyes gondolkodás törvényei szerént a' *szoros Bizonyosítás* 's *Megmutatás* főkimondásának eszközötlenül kitűnő Okfőnek kell lenni, és ez alá az alkimondást a' felfogás által eszközetlenül rendelni, ezekből pedig a' következő kimondásnak olly szükséges következéssel

folyni, hogy ha amazok, mint előljárók, igazak, ez is mindenkor az: valamint tehát a' Megmutatás előljáróinak igazságokról eszközetlenül bizonyos vagyok, úgy ezek által következőjének igazságáról is eszközösen soha se lehetek nembizonyos. P. o. valamint eszközetlenül kitűnő az „hogy minden test részekből áll, és hogy a' kő test": úgy eszközösen az is kitűnő, hogy a' kőnek is részei vannak?

Tehát a' Megmutatásokból szerzett Kitűnés is alkutlanúl csalhatatlan Igazságjel.

Jegyzés.

1. Nem minden Bizonyosítás szoros Megmutatás, hanem csak *Erősítés*, és hitető okadás (98. §. *Log.*); csak amarról állítom, hogy soha sem csalhat, mert Okfője eszközetlenül bizonyos: az Erősítés ellenben, mivel vagy puszta feltételekre, vagy nem eszközötlenül kitűnő Okfőkre építetik, csak akkor nem csal, ha feltételei valósítatnak, vagy még bizonyosítást kivánó előljárói alkutlanúl bizozonyos Okfőkből származtatnak. Sőt

2. A' szoros Megmutatás is nem mindenkor szoros Bizonyosítás, hanem csak illyest jádzik; mert a' szoros valódi Bizonyosításnak azokon kívül, mellyeket a' *Gondolkodástudományban* az *Okoskodásról* és *Bizonyosításról* értekezvén előadtam, még ezen tulajdonságokkal is szükséges birnia: *a*) *tartóssággal*; az az bár melly sokszor, bár melly figyelemmel visgáltassék, mutató erejét mindig megtartsa; *c*) *elevenséggel*, az az olly észkénszerítő okokat állítson, mellyeknek nem engedni, esztelenség volna; *c*) *közönségességgel*, az az olly bizonyosító

ereje legyen, mellyet minden más, legalább azon tudományban járatos, érezzen, 's hiba nélkül találjon; *d*) *igazsággal*, úgy hogy előljáróiból helyesen semmi igaztalan ne következhessék. Ha tehát

3. Néha a' legtudósabb Bölcselkedők is hibáznak Megmutatásaikban, és ezen hibázásokat magok is megvalják, 's időjártával jobbítgatják; ez annak a' jele, hogy Okoskodásaik és Megmutatásaik a' helyes gondolkodás törvényeihez nincsenek szabva, és az imént előszámlált tulajdonságok nélkül szűkölködnek. T. i. a' nagy elme többnyire tüzes, változó, bizakodó, független, és uralkodó szeret lenni; így pedig, ha valahogy, legkönnyebb a' csalatkozás!

28. §.

A' Közérzés.

A' *Közérzés* olly természeti tulajdonsága és késztetése (das Antreiben) Lelkünknek, mellyel minden idegen ok vagy oktatás nélkül is némelly tárgyakról ugyan azon körülállásokban ugyan azon képen itél minden ember, és így nem annyira *tudja*, mint *érzi* az igazságot; eszes természetünknek ezen belső intése, melly néha minden embert egyenlő itélésre szóllít fel, a' *Természet Szava*, 's a' *józan Közész Intése*: azon itéletek pedig, mellyeket ezen intésre szoktunk hozni, a' *természeti Közérzetek*, vagy a' *józan Észnek természetes Közitéletei* (judicia communis naturae sensus vel sanae rationis).

Hogy tehát valamelly itélet *természeti Közérzet* legyen; ezen négy tulajdonsággal kell bir-

nia: *a) észbéliséggel*, az az ne a' nevelésből, szokásból, reményből vagy félelemből, se akármelly idegen indító okból, hanem egyenesen eszes természetünkből származzék; *b) közösséggel*, úgy hogy minden eszével élő embernél kor, nevelés, nemzet, haza, nyelv, szokás 's a' t. különség nélkül feltaláltathassék; *c) egymintséggel*, úgy hogy azt minden ember egyenlően 's ugyan azon képen tegye; *d) állandósággal*, az az idővel és a' csinosodáshaladtával ne szűnjék, hanem világosságra, és hitelre kapjon az itélet.

29. §.

A' Közérzés Valósága.

Hogy nem puszta képzelődés, hanem eszes természetünk valóságos birtoka a' Közérzés, minden ó és új szabású Kéteskedők ellen így bizonyosíthatni:

Vannak mind elme mind akaratügyelő nem kevés közös, egyenlő, állandó és egyenesen észből származó itéleteink; tehát természeti Közérzésünk is van; máskép okozatok volnának elegendő ok nélkül.

Én t. i. ha gyermekkoromra viszszaügyelek, azt találom, hogy mihent eszemmel kezdettem élni, természetem, mintegy akaratom ellen is, ezen itéletekre késztetett „más a' jó, más a'

rosz, ezt útáld, azt szeresd, ha szereted, jutalmat, ha nem, büntetést várj, szülőidet 's jótévőidet tiszteld, az ártatlant ne bántsd, mást ne károsíts, lelked halhatatlan, van Isten, ő teremtett, tart és kormányoz mindent, 's ezért néki különös tisztelettel tartozol 's a' t.;" hibáztam ugyan néha későbbi gondolatimmal, és leginkább tetteimmel, ezek ellen, de ezen hibázásaimat most is tudom, és ha nem akarnám is, bánom, holott hogy sok másokra nézve ma már máskép' gondolkozom, mint az előtt, noha tudom, nem csak nem bánom, sőt szeretem; tehát bizonyos vagyok, hogy más akármelly embertársam is eszes természetemhez mivoltosan hasonló természetétől ugyan ezen itéletekre késztettik. Mert valamint a'ból, hogy én az igaz boldogságot természetesen kivánom, helyesen következtetem, hogy így kivánja azt minden más ember is, mivel ő is olly eszes természetű, mint én; úgy, mivel engem az említett itéletekre eszes természetem ingerel, és késztett, következőleg állíthatom, hogy más hozzám hasonló természetűeket is az és arra ingerel és késztett.

Tehát eszes természetünknek eredeti alkotása és tulajdonsága ingerel, int, és késztett mindnyájunkat némelly közös egyenlő és állandó itéletekre; tehát vannak természeti Közérzetek, és való a' természeti Közérzés.

*

Erősíti ezt az emberi Nemzet története is; mellybe ha csak futólag nézel is, a' hol észt, ott még a' legnagyobb vadságban is legalább némelly, noha homályos és salakos, nyomait láthatod a' fenemlített itéleteknek: csak hiteles irókat olvas, részrehajló ne légy, 's mások után vakon ne menj!

A' Kétségek Oszlatása.

1. A' miket itten mondék, az észszel helyesen élő, 's ennek szavaira ügyelő emberekről kell érteni; mert bizonyos, hogy lehetnek 's vannak is olly gonosz életűek, vagy olly roszszúl nevelttek, kik természetöknek valamint más jó indulatait, úgy a' közös itéletekre késztető intéseit is hallani nem akarják 's elnyomják; azt sem lehet tagadni, hogy némellyek nagy butaságok miatt eszes természetök szavát nem értik! Úgy de azért, hogy egy két ember vakon születtik, vagy maga és mások gonoszsága által szeme kiütettetik, nem természeti tehetsége-e az embernek a' látás? és ha ez az, az a' Közérzés is, noha reá a' gonoszak nem figyelmeznek, és a' buták nem figyelmezhetnek. Azért

2. A' régi és mai Történetiróktól vagy Utazóktól ellenvetésül kölcsönözött némelly vad nemzetek példáji sem erőtlenítik vitatásomat; mert ezek vagy a' nagy ostobaságnak, vagy a' közérzési itéletek hibás alkalmaztatásának mutatói, vagy hitelt nem érdemlő tanúságok. Az *első esetben*; azon szánakodásra méltó népeket, kikben a' józan ész míg mélyen szunnyadozik, nem annyira embereknek, mint vad állatok falkáinak lehet venni; a' *második esetben*, meg vannak a' természeti közitéletek nálok is, de nem használják azokat helyesen; így p. o. a' régi *Massa-*

gétak, és némelly *Amerikai vadak* is tudták azt, hogy aggot szülőiket is tisztelniök kell, de hibásan azt vélték, hogy ezen fiúi kötelességöket aggott szülőiknek erőszakos halálok által, így őket minden földi bajtól megszabadítván, 's jobb életre küldvén, tellyesítik; a' *Scythák*, ha minden jövevényt megöltek is, tudták hogy az ártatlant nem szabad bántani, hanem abban hibázának, hogy a' hozzájok jövő idegent kémnek vélték, 's mint hazájok ártalmas ellenségét megölték; a' *Spartaiak*, hogy gyermekeiknek némelly aprólékok, p. o. a' kerti gyümölcsök, alattomos elidegenítését megengedék, nem tolvajokat, hanem már korán fortélyos hazavédőket neveltek; mert a' tolvajságnak és lopásnak csak ottan van helye, a' hol valamit az igazi birtokos tudta vagy akarata ellen igazságtalanúl szoktak elidegeníteni: ezt pedig a' Spartaiaknál nem lehetett tenni, mivel nálok semmi különbirtok nem, hanem minden közös volt, akaratjok ellen nem, hanem közhelybehagyással történt azon gyermeki fortély, 's nem mindenre, hanem csak az aprólékokra nézve, sőt ezekre sem büntetlenül, mert a' fortélyán vesztő gyermeket férfiasan megütögeték; a' *Pogányok* és *Bálványozók*, több Istent ugyan, de egy Főt is vallottak és tiszteltek mindenhon és mindenkor, és noha az isteni tiszteletben hibáztak, azt, hogy az Istent tisztelni kell, soha sem tagadták. Ezekből pedig a' *harmadik* önként következik, hogy t. i. az ellenkezőt bizonyító írók és útazók hitelt nem érdemlenek, mert többnyire olly népeknek példáikat hozzák elé, kiknek se nyelvöket, se szokásaikat nem tudván, azt sem tudhatták, miről mit ítélének; vagy pedig holmi aprólékos sajditásokból tagadják el természeti közérzéseiket, így tagadják meg p. o. némelly vad népektől az Isten képzeletét és tiszteletét azért, hogy papokat, oltárokat, templomokat, áldozatokat 's a' t. nálok nem láttak, meg nem gondolván, hogy ezeket, és hasonlókat, nem a' helyről helyre

vándorló pásztorkodóknál 's eredeti egyszerűségben élőknél, hanem a' polgári társaságokban későbben egyesülteknél kell keresni és lehet találni. Ide járúl még az is: hogy a' mai Történetirók többnyire eszelősködnek, nem hisznek, az Utazók pedig rabokat és haszonszereket, nem embereket és természeti észszerzeteket keresnek!

3. Hogy voltak és vannak is, kik minden más bírót kijádzván, az Istent is, az egy csalhatatlant és kikerülhetlent, örömest leráznák nyakokról, bizonyos; hogy lehetnek és vannak is, kik olly gonoszúl élnek, mintha büntető Istent nem vallanának, mindennapi szomorú tapasztalat: de, hogy valaki az Isten létet belső meggyőződésből józan észszel 's tiszta akarattal tagadhatta volna valaha vagy tagadhatná, akár a' történeteket, akár az emberi természetet általában vagy magamban nézzem, elhalgatván a' maga helyén bővebben mondandókat, ugy nem hihetem, mint azt, hogy se nekem se embertársomnak esze nincs; „hazudnak u. m. Seneca mind azok, kik azt vallják, hogy nem érzik az Istent, mert mondják bár néked azt nappal, éjjel magok is kétesítik".

4. Noha a' természeti közitéleteket a' nevelés is, ha jó, világosítja, fejti és erősíti; noha a' mennyire közösek, távólag és mellesleg az emberi tekintet is támogatja: az még is bizonyos, hogy se ez, se amaz egyedül belénk nem öntheti, nem szülheti; mert a' mit a' nevelés szül, nem közös, nem egyenlő, nem állandó, és a' közérzet, bár tagadja, annál is meg van, a' kinek semmi, vagy rosz nevelése volt: az emberi tekintet pedig csak abba önthet valamit, a' ki társaságban él, holott az említett közitéletekben az is egyes velem, a' ki társaságon kivül él, mert ő is olly eszes állat mint én. Tehát

5. Nem kell nékem, mint bölcselkedőnek, a' természeti Közérzés valósitására minden más ember gondolatait és itéleteit kitudakoznom, ezt csak az Isten teheti: hanem a'

mint már mondám, mihelyest tudom, hogy nekem eszem van, és ez mivoltára nézve engem erre vagy amarra az itéletre késztett, bizonyos vagyok, hogy Ádám atyámtól fogva az utolsó emberig mást is arra késztetett, és késztetni fog a' józan ész, a' mire engemet.

30. §.

A' Közérzés Bizonyosító Ereje.

A' természeti Közérzés soha sem csalhat meg; tehát alkutlanúl csalhatatlan Jele a' tárgyas igazságnak.

Hogy soha sem csalhat meg, onnét bizonyos, mert itéletei soha se lehetnek nem igazak; ugyan is

Az illyes itéleteknek minden embereknél egyenlően és állandóan feltalálhatóknak szükséges lenniök (28. §.): a' mi pedig illyes, az az emberi önkénytől nem függhet, mert a' mi csupán ettől függ, az nem közös, nem egyenlő, nem állandó, minő p. o. a' ruházkodás, evés, ivás, 's a' t. hanem idővel változó, különös, 's majd nem annyiféle, a' mennyi az ember; máshol kell tehát ezen itéleteknek közgyökeröket keresnünk, vagy t. i. eszes természetünknek azon eredeti alkatásában, melly mindnyájunkat ugyan azon esetben ugyan azon itélésre késztett, vagy a' mint az Isteneskedők tartják (15. 19. §.), magának az Istennek sugarlásában, melly eszköztelenül minden embert ugyan azon itéletre

fakaszt: de egyik esetben sem lehetnek a' természeti közitéletek nemigazak; nem az *elsőben*, az az, ha egyenesen eszes természetünkben gyökereznek, mivel így eszünk maga magával ellenkeznék, és legnagyobb önkárával olly kikerűlhetetlen hibákba keverednék, mellyek természetének Alkotójára háramlanának, és így az Isten volna sok tetemes hibáknak eszközös okok; nem a' *másodikban*, az az ha egyenesen az isteni sugarlásból származnának azon itéleteink, mivel így az Isten volna helytelen és hibás itéleteinknek eszközetlen okok, mert e'kor ő késztetne egyenesen bennünket a' nemigaz itélésre.

Valamint tehát eszes természetünk önnön magával nem ellenkezhetik, mivel így az ész ész is volna, nem is; és a' végetlen bölcsességű 's jóságú Isten se ezközösen, se eszközetlenül nem hibáztathat, a' mint az *Istentudomány* fogja mutatni: úgy a' természeti Közérzésből származó itéleteink nemigazak soha sem lehetnek, és a' természeti Közérzés soha sem csalhat. Ez az oka, hogy a' közvéleményt örömest bízva 's minden hibagyanú nélkűl szoktuk általában hinni, 's követni, és valamint az itéletek öszveütközését csalóka czégérnek, úgy a' köz megegyezést mindenkor bizonyos igazságjelnek nézni: „sokat adunk (u. m. Seneca) azon közbizakodásra, melly ezt veszi igazság jelűl, kinekkinek úgy látszik".

Érzette ezen igazságnak erejét és hathatósságát *Kant* is; mert noha a' Metaphysikára irott Bevezetésében a' természeti Közérzés bizonyosító erejéről Horatzius után megvetve azt mondja, „mind azt, a' mit így mutatsz, nemhíve gyülölöm" (quidcuncque ostendis mihi sic, incredulus odi), még is az erkölcsi törvény valóságának megmutatásában hittelensége és akaratja ellen is reá szorúl; mivel hogy alkutlanúl 's megelőzve jórakötelező tiszta észtörvények vannak, a' legjelesebb erkölcstanítók közvélekedéséből, és minden erkölcsi érzésére helyesen ügyelő embernek ítéletéből bizonyítgatja (*L. Kritik der r. V. S.* 835): hát nem Közérzés-e vagy nem annyi-e ez, mint a' természeti Közérzésnek bizonyosító erejét szóval tagadni, 's tettel vitatni?

Igaz tehát, a' mit felebb állítottam, hogy a' természeti Közérzés alkutlanúl bizonyos Jele a' tárgyas igazságnak.

A' Kétségek Oszlatása.

1. Midőn a' Közérzést Igazságjelnek mondom, általa nem a' pórnép közvélekedését és a' tudatlanság gondolkozását, hanem a' még tudományosan ki nem mivelt józan észnek természetes ítélését értem; mert hogy a' mivelés fogyatkozásából vagy fonákosságából származó pórság és tudatlanság ítélete csalatkozhatik, és csalhat, úgy is tudom: de hogy az, a' mit minden emberek eszes természe-

töktől ösztönöztetve közérzéssel állandóan ítélnek, valaha csalhasson, úgy nem hihetem mint azt, hogy az ész valamikor nemészszé válhassék.

2. Ha valaki *Kant* után (*Kritik der r. V. S.* 502) a' Philosophiának valahai *köznépességét* azért tagadná, hogy az a' legfőbb igazságok bizonyosításában a' pórság véleményeihez soha sem fogja magát szabni, kezet fognék vele; mert a' Philosophia épen azért Philosophia, mivel az észméreteket azon mellékes salakoktól, 's idegen tulajdonságoktól, mellyeket a' pórság véleménye babonája ostobasága és kislelkűsége raggatnak reájok, különözi, 's tisztán szemléli; és úgy a' bölcselkedő világa a' pórságéhoz valóban lábbal áll (*L. Kritisch. Journal der Philosophie v. Hegel und Schelling.* 1. *B.* 1. *S.* 18.): de ha azt úgy értené, hogy noha a' józan közész némelly közönséges egyenlő és állandó ítéleteket hoz is, ezek még is a' bölcselkedő észnek csak kérdékenyek 's bizonytalanok; az illyes kérdékeny eszű bölcselkedését tartsa magának; mert a' bölcselkedő ész csak a' józan természeti közészből fejtheti ki magát mint gyökeréből, és noha ez az igazat és jót csak mint egy érzi, amaz pedig már okait is keresi, és adja, következeteiknek mindazonáltal tellyesen egyezőknek és ugyan azoknak kell lenni, úgy hogy minden ollyas Bölcselkedés, ha még is ezt a' nevet érdemlené, melly csak egy józan észszel ellenkező véleményt állítana is elő, maga magát kissebítené, és kárhoztattatná, mert minden józannan gondolkodó észes természetétől intetvén ellene szögezhetné, sőt köteles is volna ellene szögezni magát. De azért

3. A' természeti Közérzés nem birája a' bölcselkedő észnek, se nem egyedűl való vezetője minden igazra és jóra; sőt inkább a' bölcselkedő észnek kötelessége megítélni igazgatni és erősíteni a' Közérzés ítéleteit: máskép' oda volna minden bölcselkedés, és a' könnyenhivő

pórsággal minden balvélekedést természeti közérzésnek vennénk. Ugyan azért

4. Nagyon hibáznék az, a' ki, midőn valamelly véleménynek helytelenségét okokkal kellene vitatnia, a' nélkül hogy az ellenfél okait visgálná, és ellenokokkal czáfolná, egyedül a' Közérzéshez folyamodnék, és a' máskép' gondolkodót csupán e'hez idézné, mert így csak tudatlanságát árúlná el, és vitatásának igazsága vesztene, nem nyerne; azért nem győzhettek p. o. Hume ellenségei, sőt tehetlenségeket mutatván, kéteskedése győzedelmét nevelék. *Lásd a' Bev.* 10. §. *III.*

5. Az Isten végetlen jósága 's bölcsessége mellett is szenvedhet valami ollyast az ember, melly őtet végeránynyzásában nem gátolja, sőt segíti; illyenek, mint a' maga helyén fogjuk látni, a' testi bajak u. m. az éhség, háború, düghalál, 's t. m. a' szabadságot meghagyó rosz hajlandóság, vagy olly valaminek nemtudása, a' mihez semmi közünk: de hogy azon természeti közitéleteiben, mellyek az Isten létét 's tiszteletét, a' jövő életet, és más végeránynunkra szükséges igazságokat érintik, megcsalódjék az egész emberiség, az Isten végetlen jósága és bölcsessége nem engedheti; mert valamint bizonyos az, noha még itten csak hitből, hogy az Isten az emberi nemzetnek különös gondviselő Attya és nevelője; úgy annak is bizonyosnak kell lenni, hogy az embertől azok tudását és helyes használását meg nem tagadhatja, mellyek végeránjának elérésére elkerülhetetlenül szükségesek.

6. Ama' közmondás „az igazat ne keresd a' sokaságnál" az én vitatásom mellett is megáll; mert *a*) nem a' nehéz, mélységes, egészen kifejtett, és okokkal erősített igazságokat (mellyek egyedül a' tudósabbaknak birtokaik), ha nem csak a' könnyen érthetőket, 's nem annyira észmérteket, mint érzetteket kerestetem én a' sokaságnál, 's ezeket sem egyedül nála, hanem nála is; *b*) más nékem

a' sokas, más a' közös érzés, más a' pórság, más a' köznép, más a' balvélekedők, más a' józanon itélők sokasága; jól tudom én, hogy sok ember együtt is hibázhatik, hogy sok paraszt lakik a' palotákban, és nem kevés bölcs a' gunyhókban; hogy egész nemzetek is balúl vélekedhetnek, és csalatkoznak: de hogy az, a' mit minden józan gondolkodású ember különbség nélkűl igaznak 's jónak vagy nemigaznak és rosznak itél, ne az légyen, nem hihetem, és azért a' természeti Küzérzést Igazságjelnek tartom.

7. Hogy a' nap forgásáról, a' sok Istenek létéről, az alföldiekről 's t. m. e'félékről volt vélemények ma már megszüntek, nem csuda, mert a' természeti Küzérzetek tulajdonaival (28. §.) nem birtak; „a' véleményes találmányokat u. m. Cicero, eltörli az idő, a' természet itéleteit megerősíti".

31. §.

A' Külérzés.

A' *Külérzés* olly változása lelkünknek, mellyet a' Kültárgyak érzékeinkre hatván támasztanak bennünk (*Lásd a' Bölcsel. Bev. és a' Gond. Tud.* 112. 115. §§.): és a' *Hallás*, *Látás*, *Szaglás*, *Izlés*, 's *Tapintás* különnevei; mivel pedig ezek bizonyságából szoktuk megtudni a' Kültárgyak létét és miségét, azért *külső érzékek bizonyságának* neveztetik a' Külérzés. Visgáljuk, mit, mennyit, és hogyan bizonyíthat?

32. §.

A' Külérzés Bizonysága.

A' Külérzésnek nem lehet általában hitelt adni; mert sokat nem bizonyíthat, és sokszor nemigazán bizonyít.

Sokat nem bizonyíthat a' Külérzés; mert

1. Külső érzékeinkből nem tudhatjuk, miben áll a' kültárgyak belső természete és mivolta, mellyek az ő közönségesen szükséges erőik, jegyeik és tulajdonságaik? hanem csak azt tudjuk, hogy vannak kivűlünk némelly testek, hogy ezek így vagy amúgy munkálkodnak, így vagy amúgy változnak, ez vagy amaz külső tulajdonságok, 's tűneményes természetök, és csak az ész vezet ezek után és ezekből a' belsők, mivoltosak, közönségesek, és szükségesek tudására *(Gond. Tud.* 115, §.); p. o. hogy kivűlem valamelly kő van, hogy ez veres, nehéz, töredékeny, kiterjedt 's a' t. érzem: de mi a' kőnek természete általjában, 's mellyek az ő közönségesen szükséges erői, tulajdonságai 's változásai, ezeket már eszeskedve, nem érezve, tudom.

2. A' külső érzékek semmit sem bizonyíthatnak a' testeknek apró részeikről, sőt sok egész testekről sem, mellyek vagy olly kicsinyek, vagy olly távól vannak, hogy még a' legfíno-

mabb élű érzékekkel sem érezhetők; p. o. mennyi 's melly nagy testeket lát a' csillagvisgáló közelítő csövei által, mellyekről a' legjobb szabad szem se tud semmit! és mennyi testeket 's különrészeket, máskép épen nem érezhetőket, fedez fel a' természetvisgáló, a' bonczoló, és fűvész nagyító üvegeivel!

3. Azt sem taníthatják a' külső érzékek, mit és hogyan éreznek mások ugyan azon kültárgyról is; mert ez a' kültárgy behatásától, a' behatás pedig az érzékek millyenségétől, erejétől és foghatóságától függ: a' mi majd annyi féle, mint az ember; p. o. ugyan azon étel ennek jó, amannak rosz ízű, ugyan azon ital ennek édes, amannak keserű, ez vagy amaz nékem kellemes, másnak kellemetlen illatú. De

Sokszor nemigazat is bizonyít a' Külérzés; mert mindennapi tapasztalásából tudhatja kiki, hogy gyakran más a' kültárgy természetében, mint érzéki tüneményében; p. o. nagyobnak látom a' holdat, mint jupitert, kereknek a' négyszögletű tornyot, mozogni földi ladikomból a' nyugvó napot, 's a' t. Tehát

Hogy a' Külérzés tárgyas csalhatatlan Igazságjel legyen, az az, hogy érzékeink által bizonyosan tudhassuk, ollyanok-e valóban a' kültárgyak, mint ők mutatják, helyesnek szükséges annak lenni; helyes pedig, hogy ha azon

törvényekhez van szabva, mellyeket a' *Logika* (115. §.) állított.

Az ugyan igaz, hogy az illy törvényes Külérzés is csalhat alkutlanúl; de ezen alku alatt „hogy az érezhető természet rende folyamatja és törvénye ugyan az marad, nem változik", lehetetlen, hogy csaljon; következőleg *nem alkutlanúl, hanem csak alkusan és természetesen csalhatatlan Jele a' Külérzés a' tárgyas igazságnak.* Lássuk, mi okokra nézve?

1. Valamint minden más képzelethez és észméréthez, úgy az érzékihez 's tapasztalásbélihez is kettő szükséges, u. m. a' képzelő és észbevevő Lélek, és a' képzeltt 's észbevett tárgy (23.§.), úgy hogy ha semmi kültárgy nincsen, semmit nem érezhetünk, se nem tapasztalhatunk: úgy de a' kültárgyak csak az által vesznek részt észméreteinkben, hogy érzékeinkbe hatnak, 's azokat érdeklik; az érdeklés valóságos tett, a' tett tevő, a' tevő lét, a' lét erő tehetség és ezzel rokonos tulajdonságok nélkül lehetetlen; tehát az érzéki természetnek fő törvénye ez, „mind az, a' mit a' helyesen 's törvényesen szerzett Külérzés bizonyít a' kültárgyakról, ezekben magokban is valóságosan meg van, és így nem csak képzelve, hanem valóban 's tárgyasan is igaz". Míg tehát ezen fő kültermészeti törvény áll, lehetetlen hogy a' helyesen használtt külső érzékek a' kültárgyak vagy is testek létét, erőiket,

tetteiket 's tulajdonságaikat bizonyítván csalhassanak.

2. Az ember érzéki természetére nézve egy legjelesebb fő része és polgárja a' testi Világnak; tehát kötelessége és szüksége kivánja, hogy ezen Világnak, környékében 's társaságában lévő, más részeit is bizonyosan tudja, 's csalhatatlanúl észmérje, máskép földi élete lehetetlen, 's Teremtője nem volna bölcs és kegyes Gondviselője: úgy de ezen testi Világ részeit külső érzékei által tudja, és veszi eszébe az ember; tehát a' külső érzékek hitelessége e'ből a' tekintetből is csalhatatlan Igazságjel. Ez az oka

3. Hogy minden józan gondolkodó, eszes természetétől ösztönöztetve, nem csak maga bízvást megnyukszik a' Külérzésnek hiteles bizonyításán, hanem mást is eszelősnek mond, ha valami ollyast tagad, vagy kétesít, a' mit saját ép érzékeivel tapasztalt; nem is gondol az ember bátorságosabb és bizonyosabb útat az igazság feltalálására, mintha azt állíthatja „szemeimmel láttam, kezemmel illettem 's a' t."; tehát a' természeti Közérzés is erősíti, hogy míg a' természet így áll, a' mint van, a' helyes Külérzés nem lehet nem csalhatatlan Jele a' tárgyas igazságnak.

A' Kétségek Oszlatása.

1. Hogy a' külső érzékek gyakran csalnak, az a' mi hibánk, nem az övék, mi nem ügyelünk t. i. jól bizonyításokra, vagy ezt kelleténél tovább terjesztjük; 's e'ből mindöszve csak a' következik, hogy nem akár mellyik, hanem egyedűl a' helyes külérzéki bizonyítás lehet csalhatatlan Igazságjel. Úgy de

2. A' hazug embernek a'kor sem szoktunk hinni, mikor igazat mond; tehát a' külérzékeknek sem lehet soha hitelt adni, mivel néha hibáztatnak bennünket: igen is, a' hazug emberben a'kor sem bizhatunk okosan, midőn igazat szóll, mert ez nincsen homlokára írva; ellenben a' csalóka Külérzést a' Gondolkodás törvényei által (115. §.) könnyü különböztetni a' helyestől 's csalhatatlantól; azután a' máskor hazúdozó embernek is okosan lehet a'kor hinni, ha tudjuk, hogy jelenállapotjában nem hazudhatott.

3. Az igaz, hogy a' puszta képzelődések gyakran valóságos külérzéseket jádzanak, és csalnak; de ezen csalást több útakon azonnal észbevehetjük (*Gond. Tudom.* 58. §.) u. m. a' többi érzékeket is segítségűl vévén, más ép érzékűeket kérdezvén, és a' természet rendes folyamatjára figyelmezvén.

4. Azt sem tagadom, hogy a' testek fekvése, a' közöttös tárgyak, p. o. a' levegő, köd, felhő, víz, üveg, sok *szemlátszatókat* (apparentiae opticae), a' kültárgyak fogyatkozásai és érzékeink nyavalyái sok *gépelyes csalódásokat* (organicae apparentiae), és a' képzelődés indulatoskodás és a' gondolatok sebes folyamatja ezer *lelki hibákat* (psychol. apparentiae), szűlnek, nem csak éjjel, hanem nappal is, nem csak beteges, hanem egészséges állapotunkban is: de *a)* már az is, hogy az e'féle csalat-

kozásainkat tudjuk, jele, hogy külérzékeink nem mindig csalnak; *b*) a' puszta képzelődés vagy álmodozás és a' valódi külérzés között igen nagy, 's könnyen észbevehető a' különbség, másképp' érdekeltettek p. o. midőn a' tűz égeti kezemet, mint ha azt csak képzelem, vagy álmodom; azután a' betegek vagy álmodók agyaskodásaikat az egésségesek és ébrenlévők nevetik, sőt magok is felgyógyúlván vagy felébredvén hiúknak tartják: ellenben a' mit igazan érez az ember, azt későbben is igazolja, és igazolják más érzéküek is.

5. Hogy a' Mindenható önthetne lelkünkbe olly képzeleteket, mellyeket csak a' kültárgyak szoktak támasztani, hiszem, de hogy míg a' fennemlített természeti törvény áll, ezt tehetné, bölcsessége miatt nem hihetem, mert a' természeti törvény a' természet mindenható Alkotójának törvénye, kinek végtelen bölcsessége nem szenvedi, hogy saját törvényeit feltörje, ha csak valamelly olly felséges eránzat nem kivánná, mellyet valósítani a' természet nem képes; ez pedig, a' mint a' *Világtudomány*ban fogjuk tanúlni, igen ritka eset, de ha nem a' volna is, csak arra mutatna, hogy alkutlanúl és magában még a' helyes Külérzés is csalhat, 's ezt vitatom én is.

6. Ha a' testeknek úgy nevezett *eredeti* tulajdonságaik, p. o. a' kiterjedés, általhathatlanság, 's a' t. nem csupa érzéki látszatok, nem azok a' *származottak* sem, p. o. a' szin, hang, szag, hideg, meleg 's a' t. mert valamint nem érezhetném a' testeket általhathatlanoknak 's kiterjedteknek, ha magokban is illyenek nem volnának: úgy nem mondhatnám őket illyen vagy amollyan színűeknek, vagy szagúaknak, ha valóban bennek nem volna valami, a' mi lelkemben szín vagy szag érzést okoz; másképp' valamint lelkem és érzékiségem ugyan az, úgy minden testnek különbség nélkűl ugyan azon szinét szagát 's a' t. kellene érzenem, e' pedig nem igaz. Azonban

7. Innét korán se következik ám, hogy a' testek eredeti és származott tulajdonságaik egymástól nem különböznek; mert az *eredetiek* belső mivoltokhoz, a' *származattak* változó külső természetökhez tartoznak, ezeket csak egy érzékkel, amazokat kettővel lehet érezni és tapasztalni.

8. Ha valaki azért mondja a' kültárgyakat, és tulajdonságaikat *Tüneményeknek*, mivel mik légyenek azok magokban észbevételünk nélkül? nem tudhatjuk, se belső mivoltokot egészen ki nem meríthetjük, velem tart; mert, hogy a' fellebb mondottakat ne ismételjem, képtelenség az észbevétel észbevétel nélkül; azután bizonyos az, hogy az érzéki képzeleteket a' különböző helyheztetések nézetek, közök, érzékek, és érzők módosítják, változtatják, és a' testi tulajdonságok a' testeknek nem mint egyszerű tiszta aljazatoknak, hanem mint részcsoportozatoknak, függelékjeik, mert a' részeknek különféle öszvefüggésükből és kölcsönös érintésükből teremnek.

33. §.

A' Tekintet.

Igen szűk és elégtelen volna az emberi észméret határköre, ha kiki csak azt tudná, a' mit saját érzékei által tapasztalhat, és a' mások tapasztalásához éppen nem férhetne; mert sok ollyas van, és történik, melly nélkül helyesen se nem itélhetünk, se nem élhetünk, és még is magunk nem észmérhetjük, nem tapasztalhatjuk; azért igen kegyesen gondoskodott a' Teremtő rólunk, hogy az illyeseket mások bizo-

nyításából, 's hiteles Tekintetéből biztossan tanúlhatjuk. (*L. a' Gond. Tud.* 122. §.)

Mivel pedig a' mások bizonyítása és az idegen tapasztalás nem mindig igaz és hiteles, minthogy mind a' tanúk csalatkozhatnak és csalhatnak is, mind mi hibázhatunk hitelességöknek kitudásában 's megitélésében; vagy minden történeti bizonyosságot tagadnunk szükséges a' Kételkedőkkel, vagy a' történeti észméretekre nézve is kell csalhatatlan Igazságjelnek lenni.

Minden tett és történt dolgot, magunk nem tapasztalhatván, vagy az Isten' vagy embertársaink tekintetéért hiszünk (*Gond. Tud.* 121. §.); csalhatatlanúl-e ? visgáljuk.

Hogy az, a' mit az Isten bizonyít, soha sem lehet nem igaz, és így *az Isteni Tekíntet 's Hitelesség alkutlanúl csalhatatlan tárgyas Igazságjel*, a'ból bizonyos; mert minden hitelességnek szükséges előalkuja a' tanúk elégtudása és igazmondása (*a' Gond. Tud.* 122. §.): már pedig az Isteni Tekíntetben határtalan 's minden kifogástól mentt mind a' tudás, mind az igazmondás, mert az Isten a' mint az *Istentudomány* fogja mutatni, mindentudó, 's végtelenűl szent és jó; a' Mindentudó bizonyitásában soha sem hibázhat, a' szent és végetlen Jó a'val semmi esetben nem hibáztathat, az az, az Isten se nem csalódhatik, se nem csalhat soha; következőleg Tanúsága és Tekintete alkutlanúl

csalhatatlan Jele a' tárgyas igazságnak, úgy hogy ha jelenléte 's valósága bizonyos csak az esztelen vagy istentelen tagadhatja meg tőle a' határtalan hitet.

Nem illyen az emberi Tekintet és Bizonyítás hitelessége: mert ez, a' mint már máskor is mondám, alkutlan csalhatatlanságra és bizonyosságra soha sem emelkedhetik, sőt alkus csalhatatlansággal is csak úgy bizonyíthat valamit, ha *tellyes* (auctoritas plena), az az: 1) ha a' hitelesség mértékét (*a' Gond. Tud.* 112. §.) egészen megüti; és még e' mellett 2) ha olly tettet és történetet bizonyít, mellyet még a' buta épértékű ember is elégig tudhatott, millyen p. o. az égés, vízáradás, háború, döghalál, és más nyilvántéttek (facta publica; 3) ha annyi a' tanú, hogy azon helyheztetésben többet okosan nem lehet kívánni, az az, ha mindnyájan bizonyítják a' tettet, kik tudásához juthattak; 4) ha a' tanúkat semmi czimborás gyanúba nem lehet venni; tehát 5) ha külön korból, helyből, nemzetből és rendből valók, 's többnyire szemtanúk; 6) ha bizonyítások állandó és egyenlő, az az, ha vallásokat soha sem húzzák viszsza, és a' történet mivoltát ugyan azon képen adják elő. Ha mind ezek együtt vannak; az az

Ha az emberi Tekintet tellyes; erkölcsügyelőleg csalhatatlan Jele a' történeti tárgyas igazságnak.

Mert erkölcsügyelőleg vagy erkölcsikép' csalhatatlan Igazságjelnek azt mondják a' Bölcselkedők, melly általában ugyan csalhatna, de az embernek erkölcsi természetét tekintvén okosan nem félhetünk csalásától: illyen pedig a' tellyes emberi Tekíntet. Ugyan is —

1. Hogy az emberi Tekíntet tellyes legyen, a' mint előbb mondám, a' sok külön korú, nemzetű, nyelvű, rendű szemtanúkon kivűl a' bizonyított tettnek olly világosnak nyilvánvalónak 's könnyen érezhetőnek kell lennie, hogy valóságát minden ép érzékű ember, még a' legbutább is, észmérhesse: úgy de illy esetben, 's ezen alku alatt okosan lehetetlen gondolni, hogy az emberek csalatkozzanak, vagy csaljanak. *Lehetetlen hogy csalatkozzanak*, mert ha illy számos, különböző 's nyilvántettet bizonyító emberek is csalatkoznának, mindnyájakat egészen érzéketleneknek vagy eszteleneknek kellene tartani, a' mit az okosság tilt: de *lehetetlen az is, hogy csaljanak;* mert ha ennyi és illyen emberek is csalnának, 's az igazat eltagadván hazudnának „mivel nincs hazugság ok nélkűl", közokból és czélból kellene hazudniok, és az ezt tiltó erkölcsi törvényt közakarattal tapodniok: már pedig az emberi természetet észmérvén, okosan ezt sem tehetjük fel, mert különböző embereknek különfélék szoktak lenni erányzataik, és hazugságaiknak mind indító,

mind erányzó okaik; és noha minden ember hajlandó a' hazugságra, de még is hogy olly sok és különböző ember együtt hazudjon, lehetetlenség.

Meg van tehét a' tellyes emberi tekíntetben mind az elég tudás, mind az igazmondás, és így meg van a' csalhatatlan hitelesség is.

2. Ezt bizonyítja a' józan közérzés is; melly a' tellyes hitelességű emberi Tekíntetet elegendő Igazságjelnek tartja mindenkor, és a' hiteles emberek bizonyítását annyiba veszi, mint a' tulajdon tapasztalást; sőt a' mindent maga szemeivel látni kívánó hitetlent vagy esztelennek, vagy sok szükséges igazságok birtokától maga magát gondatlanúl megfosztó boldogtalannak ítéli. Valóban —

3. Ha a' tellyes hitelesség sem volna csalhatatlan Jele az igazságnak, vége az emberi boldogságnak, melly többnyire a' tettek és régen történt dolgok bizonyságától függ, 's erre támaszkodik; mert az emberi boldogságnak, a' mint későbben fogjuk látni, fő elemei és alkotó részei a' kinyilatkoztatott Hit, a' polgári társaságok, törvények, alkotmányok, előljárók, nemzeti és magányos elsőségek és birtokok: úgy de ha semmi emberi hitel nincs, oda van a' kinyilatkoztatott Hit, melly egészen történeti tetteken nyugszik, oda a' polgári társaság, törvény, felség és alkotmány, mellyek a' hiteles

tetteknek, történeteknek és kölcsönös egyezéseknek szüleményei, oda minden elsőség, és birtoki bátorság, mellyet csak a' szó vagy irásbéli hiteles hagyomány szerez és oltalmaz: ezek pedig oda lévén, jaj néked istentelen, fejetlen, törvénytelen, bíztos társ birtok vagyon nyugodalom és oltalom nélkül szükölködő boldogtalan emberiség.

Ha tehát ezekben boldogságod sirásóit látod, a' mint ha vak nem vagy, lehetetlen nem látnod; lásd, és a' Gondviselést imádva valld meg, hogy azokra nézve, mellyeket magad nem tudhatsz, nem tapasztalhatsz, a' tellyes emberi tekintet és bizonyság bátorságos és jótszerző, mert csalhatatlan, Igazságjel.

A' Kétségek Oszlatása.

1. Ahól, hogy minden ember határozott értelmű 's indúlatos akaratú lévén csalódhatik is, 's csalhat is, csak a' következik, hogy nem akár melly emberi bizonyság, hanem csak a' tellyes lehet csalhatatlan Igazságjel. Az pedig

2. Hogy valamint egyenként úgy együtt is hibázhat és hazudhat is az ember, arra mutat, hogy a' tellyes emberi Tekíntet sem alkutlanúl, hanem csak alkusan bizonyos igazságjel, és így csupán a' tettekre és történetekre nézve.

3. Ama közmondás „minden ember hazug", csak azt jelenti, hogy minden ember hazudhat, és többnyire egyenként hazud is, nem pedig, hogy minden ember együtt is szükségképen és mindenkor valósággal hazud.

4. Mivel a' halandóság mivoltos tulajdonsága az emberi természetnek, hellyes példázással mondatik az egész

emberiségről: ellenben mivel a' hazudozás nem mivolti, hanem csak eseti jegyzetje természetünknek, a' magányos példákból helytelenül tulajdonítatik egész Nemzetünknek, sőt az illyes tulajdonítás mind a' Teremtőt kárhoztatja, mind a' józan közérzést botránkoztatja, melly a' mint mondám, a' tellyes emberi Bizonyságot mindenkori Igazságjelnek tartotta és tartja.

5. Az igaz, hogy a' magányos esetekben igen nehéz meghatározni az emberi Bizonyításnak tellyes hitelességét, de azért nem egészen lehetetlen, csak azon törvényekhez tartsuk magunkat, mellyeket a' *Tapasztalásra* és *Hitelességre* a' *Gondolkodástudomány* szab, vagy ha irással tett a' bizonyság, a' *Könyvhitelezésben* és *Könyvbirálásban* elég járatosak legyünk, és se itt, se amott ne hirtelenkedjünk, ne indulatoskodjunk.

6. Az is igaz, hogy a' tanúk igazmondását sokkal nehezebb kitudni mind elégtudását; de ez sem lehetetlen; mert hogy a' *Gondolkodástudományban* mondottakat ne ismételjem, azt tapasztalhatni, hogy az ember természeti együgyüségében nyiltszívű szokott lenni, és többnyire a' nevelés, társalkodás, reménység, vagy félelem által változik kétszínűvé és hazuggá: ha tehát bizonyosan tudom, hogy semmi e'féle ok nem ingerli a' tanúkat a' hazudásra, 's e' mellett külön korból, időből, helyből, rendből vagy felekezetből valók, erkölcsi természetünket tekíntvén okosan nem mondhatom, hogy még e'kor is összeszövetkezve hazudnak.

7. Azért, hogy lehetetlen minden embernek együtt hazudni, semmit sem szenved az emberi szabadság; mert az igazmondás nem erőltetés, hanem erkölcsi kötelezetés, ez pedig, a' mint az *Erkölcstudományban* fogjuk látni, szabadság nélkül képtelenség.

8. Ha a' tellyes emberi Tekíntetből bizonyosan tudhatjuk a' mostani tetteket, tudhatjuk a' régieket is, főké-

pen, ha nyilvánvalók, minők p. o. a' vízözön, a' nemzetek költözése, az országok változása 's m. e' f. Mert az illyes tettek tanúinak sorokat úgy lehet nézni, mint valami szakadatlan hoszú lánczot, mellynek első szeme a' régi tettnek elejét, az utolsó a' mi korunkat éri: így pedig soha se csuszhat be a' csalás; nem az első izbe vagy nemzetségbe (generatio), mert ebben a' tanúk szemtanúk és egykorúak; nem a' másodikban, mert ebben együtt élnek a' gyermekek szülőikkel, kik a' hibát vagy csalárdságot észrevévén, azonnal ellene mondanának; ezt lehet és kell itélni a' harmadik, negyedik, 's minden más következő nemzetségekről is. Tehát

9. A' legrégibb hiteles nyilvántettekre nézve sem nagyobb az első nemzetségnek bizonyossága mint a' második-é, sem ezé mint a' harmadiké, és így lefelé egész a' mostani koréig, sőt a' tanúk sora és száma szakadatlanúl folyván és szaporodván, a' mi régenten bizonyos volt, az a' tartós hagyomány által ezen tekintetben tovább és tovább bizonyosodik, azzal a' különbséggel, hogy az első nemzetség bizonyossága elevenebb, mint a' másodiké, és az utóbbiaké; p. o. nékem a' tartós hagyományból és hiteles irókból olly bizonyos, hogy Sz. István volt első Magyar Király, mint a' vele egykorú és társalkodó boldog őseimnek, csak hogy ezek boldogító személyét, én intézeteit láthatom: és valamint nekem bizonyos, hogy Ferencz I-ső Austriai Császár a' mostani atyáskodó Magyar Király, olly bizonyos lehet ez a' századok után élő magyar ivadéknak is, csak hogy én látásból, a' későbbiek hallásból vagy olvasásból észmérhetik felséges személyét.

10. Nem az a' régi tett az értelemnek, a' mi a' távoltárgy a' szemnek: mert a' kültárgyakat a' tőlök szemeinkbe eső világosság sugárai által látjuk, és mivel mennél távolabb a' tárgy tőlünk, annál kevesebb sugárok jöhetnek tőle szemeinkbe, annál kevesebben is láthatjuk azt:

ellenben mivel a' régi tetteket a' hiteles tanúk folytonfolyó soraik, és egy központra vezető hagyományos hoszszaik (lineae traditionales) által tudjuk, olly bizonyosak, mint a' jelentettek. De ha arányos volna is ezen hasonlatosság, nem csak nem gyengíti, sőt erősíti vitatásomat; mert valamint a' szabad szemmel nem látható meszszetárgyakhoz meszszelátó csővek által közelithetünk: úgy az emberi hitelesség segedelmei által, millyenek a' tartós hagyomány, közemlékek, oklevelek, felirások, épületek, pénzek, 's a' t. a' legrégibb tettek és történetek bizonyos tudásához is eljuthatunk.

11. Midőn egyedűl a' tellyes emberi tekintetet állítom csalhatatlan történeti Igazságjelnek, nem azt vitatom, hogy más akár millyen emberi bizonyság semmi hitelt nem érdemel; mert a' tanúk hitelessége allapokaira nézve kissebb nagyobb lehet, de a' csalhatatlanság lépcsőjére csak a'kor juthat, midőn bizonyossága tellyes; az az, egy magányos ember is hiteles lehet, de csalhatatlanúl soha sem.

Következetek.

1. Mivel ezan Értekezésből látható, hogy minden némű tárgyas igazságnak bizonyos csalhatatlan Jele van; újra látható az is, hogy a' *Kéteskedés* (22. §.) olly oktalan vitatás, melly igazi vitatóját már nem tanítóhoz vagy igazgatóhoz, hanem tömlöcztartóhoz utasítja. *O. Platner Gespräch über den Atheismus.*

2. Minthogy észméreteink szerökre nézve sokfélék (3. §.), és igazságok Jeleit már a' *Kitűnésből*, már az *Észből* és *Közérzésből*, már az *érzéki* már az *isteni* vagy *emberi Bizonyitásból* veszik; nincs a' tárgyas igazságnak *közönséges Jele*: mert ha valami illyes volna, belőle minden tárgyas igazságot különbség nélkűl kitud-

hatnók; ez pedig lehetetlenség, mert a' mennyi az észméret' és tárgy neme, annyi különböző jelekből határozhatjuk meg annak képzeleteinkkel egyezését, vagy is tárgyas igazságát. Ha csak valaki különböző értelmenyeket keverve az észméretek *Igazságjelét* üszve nem zavarná azoknak *utolsó Okföjökkel*; holott ez is, melly szűk és erőltetett nézetben lehet egy és közönséges, mondottam a' *második Értekezésben.*

A'

TISZTA ÉSZMÉRETTUDOMÁNYNAK

MÁSODIK RÉSZE

AZ

ONTOLOGIA,

VAGY

LÉNYTUDOMÁNY.

Van az első Bölcselkedésnek egy más Része is - - - a' közmondatok tanyája - - a' Lény és Lények tapasztalásthaladó jegyeiknek búvárjok.

Ver. Bacó.

Bevezető Értekezés.

A' Lényről és Mondatokról általában.

1. §.

A' Lény.

Az emberi értelemnek legtágasabb kiterjedésű fő képzelete a' *Lény*, vagy *Valami;* mert ezt képzelvén, mindent egybe foglal, a' mi csak képzelhető 's gondolható, ha mindjárt nem is való, és csak azt rekeszti ki, a' mi nem képzelhető nem gondolható, azért ennek *Nemlény*, vagy *tagadós Semmi* a' neve.

Szorosan 's *tulajdonkép*' véve pedig a' *Lény* már nem mindent, hanem csak létes valókat jelent, a' csupán lehetségesektől megkülönböztetve; azért én az illyest egy szóval *Valónak* (Ens reale) mondom, és a' *Hiánynak* 's *Lehetőnek* ellenébe teszem. De

Lehet még a' Lényt *legszorosabb* 's *jeles* érteménybe is fogni; e'kor egyedűl az *állato-*

kat (substantiae), vagy is csak azokat jelenti, mellyek nem másokon, hanem magokban állanak, nem másoknak részeik, hanem magoknak egészeik, 's magok ereikből munkálkodók.

P. o. a' hegy völgy nélkül Nemlény, mert nem gondolható; az aranyhegy tágas jelentésű Lény, mert nemvaló ugyan, de gondolható; a' Kárpát hegye szoros jelentésű Lény, mert való; az emberi Lélek pedig jeles Lény; mert nem testrész, hanem állat 's magában való.

A' *Lénytudomány* azért Lénytudomány (Bev. 5. §.), mivel mindenről, a' mi lehet, vagy van, általában végez, az az a' Lényt minden jelentésében felfogván, annak eredeti közönséges mondatjait fejtegeti, és ezekből a' tisztán tudakozó észnek eredeti törvényeit keresgeti.

Jegyzés.

Már a' *Gondolkodástudományban* is ezen szót „substantia" hellyel hellyel így magyarosítám „Állat", a' nélkül hogy okát adtam volna; mert ez régi jó magyar szó, (*L. Pázmán*, *Telegdi*, *Medgyesi*, *Csere*, 's t. m.) és miótta a' Magyar a' Keresztény Tudományból és Bölcselkedésből valamit kóstolt, a' substantiát mindig *Állatnak* mondotta 's azt vallotta „egy az Isten *Állatjában* (in substantia), 's három személyében": sőt a' közbeszédben is úgy vette ezen szót, és úgy érti ma is; csak hogy néha, rövidség végett, határozatlanúl általa a' *barmot* jelenti, de határozottan *élő*, *érző*, *lelkes*, *lelketlen*, *okos*, (eszes) és *oktalan* (esztelen) *állatokat* különböz-

tetvén, a' követ *nemélő*, a' nyövevényt *élő*, de *lelketlen*, a' barmot *élő*, *lelkes*, de *oktalan*, az embert *lelkes* és *okos állatnak* mondja. Azonban ha még is ez valakinek ízére nem volna, miattam élhet Verseghy után a' *Magavalóval*, vagy mivel ez annyi mint „solum reale, solitarium ens" a' *Magábanvalóval* úgy, mint a' Vocalis helyett *Magábanhangzóval*; ha pedig ez sem tetszenék, mondjon jobbat, de okosan.

2. §.

A' Mondatok.

A' *Gondolkodástudomány* szerént *Mondat* általában minden ollyas képzelet, mellyet egy másikról, mint allyazatról 's itéléstárgyról, jegy gyanánt gondolunk *(Gond. Tud. 14. §.)*, és mondunk: de itten ezen szó szorosabb jelentésben vétetik; t. i.

A' *Metaphysikában*, mint Észmérettudományban, a' *Mondatok* (praedicata), vagy *Mondatmányok* (praedicamenta) olly eredeti közönséges jelek és millyenségek, mellyek minden eszmérhető Valóban meg vannak, 's olly eredeti tiszta megfogások, mellyek által minden észmérhetőt általában észmérhetni; t.i. minthogy, a' mint az *Allaptudományban* láttuk (1. §.), minden észmérethez az kivántatik, hogy az észmérő a' észméréstárgy jegyeit eszébe vehesse, egycsíthesse, és így millyen legyen, mondhassa; azért az ollyas jegyeket, mellyeket minden

Valókban meg lehet találni, már a' régi Bölcselkedők *Kategoriáknak* 's *Kategoremáknak* mondották, én pedig *közönséges* vagy *fő Mondatoknak Nevezeteknek* és *Tárgyjegyzeteknek* nevezem.

3. §.

A' Kategoriák Eredete, Története, és Száma.

A' *Kategoria* vagy *Kategorema* (κατηγορια, κατηγορημα) szónyomozólag annyi mint *Vádolás*, *Megszóllás*, *Kimondás*, *Mondat*; mert ezen görög igétől származik, „κατηγορειν" = *ellenszóllani*, *megszóllani*, *bevádolni*, innét általában *valakire valamit kimondani*, *reáfogni*.

Ezen szóval eleinten törvényszékeikben éltek a' régi Görögök, e'kor is t. i. mint ma a' vádó valamit mondott a' vádas ellen p. o. ez tolvaj, gyilkos, rágalmazó, 's t. e' f. innét nem sokára a' Bölcselkedésbe is becsúszott, mert már a' régi Pythagoreusok is p. o. *Alcmaeo* és *Archytas* említik a' Kategoriákat, noha ezek után *Aristoteles* használta, és hiresítette el leginkább őket.

Észbe vévén t. i. a' Bölcselkedők azt, hogy igen sokat és különbözőket lehet mondani akár melly tárgyról, ezeket könnyebség és rend végett bizonyos nemekbe, és félekezetekbe fogla-

lák, és ezen köznemeket és felekezeti millyenségeket *Kategoriáknak* nevezék; és pedig úgy, hogy eleinten csak az emberi köztulajdonságokat értenék általok, később pedig minden más Lények közmillyenségeiket is Kategoriáknak mondanák. *O. Cic. L. 4. Q. T. C. 9.*

A' *Sétálgató* Bölcselkedők Attya *Aristoteles* a' régi Pythagoreusok után, kik a' tíz számot titkosnak és szentnek tarták, tíz Kategoriát számlál illy renddel:

1. *Állat* vagy *Miség* (ουσια = substantia, τι εστι = quid est, vel Schol. quidditas).
2. *Nagyság* vagy *Mennyiség* ποσον = quantum).
3. *Millyenség* (ποιον = quale).
4. *Képestség* (προς τι = ad aliquid, v. relatio).
5. *Tér* v. *Holság* (που = ubi).
6. *Idő*, v. *Mikorság* (ποτε = quando).
7. *Hely*, v. *Fekvés* (κεισθαι = locus s. situm esse).
8. *Vagyon*, v. *Birás* (εχειν = habere s. possidere).
9. *Tevés*, v. *Cselekvés* (ποιεν = agere s. facere).
10. *Szenvedés* (πασχειν = pati).

De ezt a' tizes Mondattáblát elégtelennek tartván Aristoteles későbbi követői, még öt *Utánmondattal* (postpraedicamentum) szaporíták, u. m.

1. *Ellentevés* (αντικειμενον = oppositum).

*

2. *Előmenés* v. *Előzés* (προτερον = prius, s. antecedens).
3. *Utánmenés*, v. *Követés* (ὑστερον = posterius s. consequens).
4. *Együttség* (ἅμα = simul).
5. *Mozgás* (κινησις = motus).

E'ből tüstént látható, hogy ezen Mondattábla minden közös okfő rendszer és tellyességnélkűl szűkölködik, sőt a' benne előforduló Észfogások önkényesen és csak esetesen csoportoztattak és szorítattak az a'kori titkos értelmenyű 10 számba: olly közhirre és nagy tekintetre kapott még is az, hogy nem csak a' régiek, hanem a' középkori oskoláskodók is *Helyezésökben* (Topica) vezérfonal gyanánt vevék mind azoknak feltalálására, a' mik akár melly tárgyról általában mondhatók, ezen versbe foglalva:

„Arbor, Sex, Servos, Ardore, Refrigerat, Ustos, Ruri, Cras, Stabo, nec tunicatus ero".

Azonban épen az Oskoláskodóknak ezen vak tiszteletök, 's meddő mondatos versengésök olly feledékenységbe döntötte a' Tudományok ujúlásával a' Kategoriákat, hogy *Leibnitz* után *Wolf* már nevöket is alig említené, és az általok jelentetni szokott Észfogatokat a' *Lénytudományban* szétszórva 's másokkal keverve egészen más pontból nézné.

Az egy új válogató 's Wolfot az Oskoláskodókkal egyeztető *Daries János* éleszgeté még

őket (1776.) nyolczra szorítva ezen verssel: „Quis, Quid, Ubi, Quibus Auxiliis, Cur, Quomodo, Quando?" : de ez a' Bölcselkedés egén csak futó csillag volt.

Kant támasztá fel a' holtakat új életre, de egeszen új köntösben és új szolgálatra. Ő t. i. hogy minden emberi tudást a' tapasztalás határai közé szoríthasson, és az Isten létét a' lélek szabadságát 's halhatatlanságát, a' világ eredetét 's a' t. elmeügyelőleg kérdékenyekké tehesse, a' régi Kategoriákhoz folyamodott mint annyi észhatárjelekhez, és ne hogy itten is „more pecudum eat, qua itur, non qua eundum est", az Aristoteles tizes Táblájától elállván, a' rideg itéleteknek négyes fő nézetökhöz képest (*Gond. Tud.* 15. §.) négy felekezetü tizenkét Kategoriát szab (*O. Krit. der r. Vern. S.* 106. *ff. Ausg.* 3.) illy renddel:

I.

A' Mennyiség Kategoriái:

1. Egység,
2. Sokasság,
3. Mindenesség.

II.

A' Miség Kategoriái:

1. Valóság,
2. Fogyatkozás,
3. Határozás.

III.

A' Képestség Kategoriai:

1. Állatosság (vagy magábanálló, másonálló).
2. Okság (vagy egynek mástól függése — ok és okozat).
3. Közösség (vagy kölcsönviszony a' cselekvő és szenvedő között).

IV.

A' Mintség Kategoriái:

1. Lehetség (és Lehetetlenség),
2. Tehetség (és Tehetlenség, vagy Lét és Nemlét).
3. Szükség (Nemszükség, vagy Esetiség).

Ezen 12 Kategoriáját azután két felé osztja Kant, t. i. a' Mennyiség és Miségbélieket *méröseknek*, vagy *mérőtudományosaknak* (Cat. mathematicae), a' Képestség és Mintségbélieket pedig *erőhatározóknak* vagy *lényügyelőknek* (Cat. dynamicae) nevezi azért, mert amazok a' tárgyaknak szemlélhető és érezhető, tehát mértékbe és számba vehető, tulajdonságaikat, ezek pedig erőik által jelentett, tehát tehetségeikből észmérhető, millyenségeiket, kölcsönös és hozzánk való viszonyaikat állítja elő.

A' mi eredetöket természetöket és használásokat illeti Kant Kategoriáinak, ezeket mind

maga Kant, mind követői még azok is, kik egyebekben tőle elállottak, így határozzák meg:

1. A' Kategoriák az Értelemnek annyi tiszta alakjai, 's ezek miatt mondatik egyedűl *tiszta Értelemnek.*

2. Valóságos eredeti értemények, mellyek semmi más felebbvaló értéménytől nem származtathatnak, hanem tőlök származtatnak minden más Értemények, azért ezeket különbség végett nem *Mondatoknak*, hanem *Mondhatóknak* (praedicabilia) kell nevezni.

3. A' tapasztalásban hasznossan kerestetik ugyan támadásoknak ideje, de eredetök haszontalanúl; mert ez tiszta értelmi, nem érzéki.

4. Noha nem erednek a' tapasztalásból, ott lehet azonban reájok találni, onnan erősíteni, és csak annak tárgyaira alkalmaztatni; mert tapasztalási képzeletek és érzéki szemléletek nélkűl hijábavaló képzelődések 's meddő értelemjátékok.

5. Minden észméretre kettő szükséges, a' tárgy értéménye, vagy is a' Kategoria, melly által azt gondoljuk, és az érzéki szemlélet, melly a' tárgyat az Értelem elejébe állítja; mert a' melly értéménynek semmi érzéki szemlélet nem felel meg, az nem észméret, hanem puszta gondolat. Azért

6. Mivel az észméretben mind az érzékeknek, mind az értelemnek részt szükséges ven-

niök, hogy a' Kategoriák által valamit észmérhessünk, a' *Térnek*, és *Időnek tiszta érzéki szemléleteikkel* kell őket öszveszövnünk; és mivel ezen öszveszövést belső érző erőnk viszi végbe értelmünkkel, a' belső érzékiségnek eredeti alakja pedig az *Idő tiszta szemlélete*, mert e'ben szemlélhetjük még a' Térben lévő külérzéki tárgyakat is, erre nézve a' Kategoriákat az Időnek tiszta szemléletével kell mindenkor öszvefoglalni, és így *megéreztetni*, vagy *érzékesíteni* (schematisare a σχημα: figura, forma, habitus rei externus), 's mint egy külső köntösbe, vagy alakba öltöztetni, hogy már ne *tiszták* (Cat. purae), u. m. Kant, hanem *megérzékesítettek* (Cat. schematisatae) legyenek; p. o. így érzékesítetik az *Állat* Kategoriája, ha nem valami magában álló Lényt gondolunk általában, hanem valami ollyast, melly idővel is maradandó, 's azért bizonyos időbéli változásoknak állandó alljazatjok; így érzékesítetik az *Ok* Kategoriája is, ha alatta nem valami tehetős 's munkás Valót értünk elvonva, hanem ollyast, melly az időben előre megy, és egy mástól, mint munkájától 's okozatjától, nyomba követtetik.

A' Kategoriák tehát Kant véleménye szerént csak arra valók, hogy általok az érezhető tárgyakról észbéli észméreteket is szerezhessünk; 's ezekben majd nem minden Követői, még a' maiak is, egyet értenek Kanttal. De

A' Kategoriák számára és rendére nézve már *Platner* is hijánosnak és hibásnak találta a' Kant Tábláját, és helyette mást készített. *L. Aphorism. P. I. §.* 653 656. Egyengették, jobbítgatták, 's majd szaporíták, majd kevesíték azt más ujabbak is; ezek közűl legnagyobb hírre kapott *Krug Wilhelm*, mostan a' Bölcselkedésnek Lipcsében rendes Oktatója; ki Kantnak, egyéb tévedésein kívűl, a' Kategoriákra nézve is nem keveset hány szemére. T. i. 1.) *ő gondolat'* és *észméretbeli Kategoriákat* (Cat. logi et metaphysicae) különböztet, *amazok* által érti mind azon képzeleteket, mellyeket másokról jegyzetek gyanánt gondolunk itéleteinkben: az *észméreti Kategoriákat* pedig szorosabban véve olly eredeti képzeleteknek mondja, mellyek észmérkedő lelkünk természetében gyökerezvén minden észméréstárgyakra közönséges jegyzetek és mondatok gyanánt alkalmaztathatók. Mivel pedig 2) minden illyes alkalmaztatásnál az eszmérendő tárgynak *Valóságát* előre felteszük, úgy hogy minden tapasztalt tárgyról előbb, hogy sem róla valamit itélnénk, azt szoktuk mondani, vagy legalább gondolni „*te bizonyos Való vagy*"; a' *Valóságot*, Fő Kategoriának nevezi, a' Kategoriák Tábláján első helyre ülteti, és hibáúl tulajdonítja Kantnak, hogy azt a' tiszta Értelem képzeletei közé keverte, és a' *Mennyiség* Kategoriái alá rendelte; mivel u. m. ha a' *Va-*

lóság csak annyi, mint az *Egység*, *Sokasság*, *Közönségesség* 's a' t. úgy minden puszta észképpé és az egész Bölcselkedés Észképvitatássá válik. 3. Azt is szemére hánja Kantnak Krug, hogy noha az Aristoteles kihalt Kategoriáit hozá új életre, még is azokból csupán az Értelem Kategoriáit állítja elő, az Érzékek Kategoriáit egészen kihagyván; holott az *Együttség* (simultaneitas), vagy *Térbéliség* (esse in spatio), a' *Következőség* (successivitas), vagy *Időbéliség* (esse tempore), és az *Együttes Következőség* (simultenea successivitas), vgy a' *Térben és Időben levés* (existentia in spatio et tempore), szinte olly közönséges és szükséges mondatjaik az észméréstárgyaknak, mint az Értelem Kategoriái.

Ezekre nézve félretévén Krug a' Kant Kategoriás Tábláját, e' következőt szabta:

I.

Fő Kategoria.

Valóság,
Létel,
Lenni.

II.

Érzéki Kategoriák.

1. *Térbéliség* (Térben lenni).
2. *Időbéliség* (Időben lenni).
3. *Téridőbéliség* v. *Mozoghatás* (Térben és külön Időben lenni).

III.

Értelmi Kategoriák.

1.

A' Menyiség Kategoriái

a) *Egység* (egy lenni).

b) *Sokasság* (sokas lenni).

c) *Mindenesség* (minden v. egész lenni).

2.

A' Millyenség Kategoriái.

a) *Valamiség* (valami lenni, ez vagy amaz millyenséggel birni).

b) *Fogyatkozás* vagy *Szükölködés*, (ezzel vagy amazzal nembirni, ez vagy amaz millyenség nélkül szűkölködni.)

c) *Határozottság* (határozva lenni, vagy bizonyos millyenséggel illyen vagy amollyan lépcsőn birni).

3.

A' Képestség Kategoriái.

a) *Állatság* vagy *Állandóság* (magában vagy másban, az az, mástól függve állani, állat vagy eseték (accidentia) lenni).

b) *Okság* (cselekvő vagy cselekedet, tevő vagy tett, ok vagy okozat lenni.

c) *Közösség* v. *Szövetség* (kölcsönösen tenni, és szenvedni).

4.

A' Mintség Kategoriái.

a) *Lehetség* (lehetős vagy lehetlen).

b) *Levés* (levő vagy nemlevő).

c) *Szükség* (szükségessen vagy esetessen lenni).

4. §.

Az én Kategoriáim.

Nagy ész, mély belátás, és szoros rend van ugyan ezen kategoriás Táblákban, jelesen *Krugéban:* de nékem ez sem tetszik egészen. Mert

1. Azt a' négy nagy rámájú kategoriás korlátokat már gondolatink sem szenvedik meg, *(Gond. Tud. Más. Értek. 2. Jegyz.)*, hát hogyan észméreteink? mellyeknek számtalan tárgyaikról általában igaz az, a' mit *Pallás* különösen a' természet osztályiról (classes naturae) mondott „non methodicorum scholis se adstringere voluit natura, systemata nostra arbitraria flocci faciens"; 's nekem valóban a' látszik, hogy mind Kant, mind követői kevesebb bajjal többet tudtak volna, ha Kategoriáik közé nem zárkoztak volna! ezt leginkább Krugban csudálom, ki a' mérőtudományos rendnek a' Bölcselkedésben gúnyos ellensége. *O. A. Handw. der philos. Wissenschaft. von W. T. Krug* 2. *B. S.* 701. *Leipzig*, 1827.

2. Krug is, noha Kant ellen kikelve, a' Valóságot vagy általában a' Lételt, (Seyn überhaupt) fő Kategoriává teszi, még is a' Mintség Kategoriái közé is keveri, azzal a' különbség-

gel, hogy amott deákos németséggel „Realität", itten tiszta németséggel „Wirklichkeit" nevet ád nékie.

3. Ha hibázott Kant, a' mint Krug vélekedik, hogy Aristoteles Tábláját megcsorbította; hibázott ő is, mert Aristoteles *köznevezeteit* tiszta érzéki és értelmi *képekké* változtatta.

4. Valamint Kant, úgy Krug is, a' Kategoriákat nem tárgybéli jegyzeteknek, hanem eredeti érteményeknek tartja csupán, tehát nála is mint Kantnál otthon az Észképezés. *Lásd Allapt.* 20. §.

5. Krug is, mint Kant, tiszta és a' tapasztalástól semmikép' nem függő Képzeleteknek veszi a' Kategoriákat; pedig hogy nem illyenek, már közönségesen megmutattam (*Allapt.* 13. §.), és alább egyenként is mutatni fogom.

6. Mind Krug mind Kant csak a' Térben vagy Időben lévőkre, az az a' tapasztalható tárgyakra, és ezeknek is csupán tüneményeikre alkalmaztatják a' Kategoriákat: a' mi ismét hogy nem igaz, már közönségesen (*Bev.* 9. §. *Allapt.* 20. §.) láttuk, különösen a' jövő *Értekezésekben* fogjuk látni.

Ezekre nézve én a' Kategoriákat *Fő Mondatoknak*, *Fő Nevezeteknek*, vagy *közönséges eredeti Lénymillyenségeknek* (universales originariae qualitates Entis) nevezvén (2. §.), együgyüebb könnyebb tehát helyesebb 's termé-

szetesebb renddel *belsőkre*, és *külsőkre* osztom. *Belső Fő Mondatoknak* azokat nevezem, mellyek minden magában nézett Lényben másoktól különözve is megtalálhatók: *külsőknek* pedig vagy *képestségeseknek* azokat, mellyek csak az öszvehasonlított Lényekre illenek általában. A' belső Fő Mondatok vagy *közösek*, vagy *szétválasztók*; amazok minden Lénynek közönségesen tulajdoníthatók, ezeknek csak vagy egyike vagy másika tulajdonítható minden Lénynek; és ezen három nem alá így rendelem egyenként mindnyájokat:

I.

A' Közös Fő Mondatok:

1. Lehetség vagy Lehetősség,
2. Határozottság,
3. Egység,
4. Rend vagy Rendesség,
5. Igazság,
6. Tökéletesség.

II.

A' Szétválasztó Fő Mondatok:

1. Szükség, vagy Nemszükség,
2. Változás, vagy Nemváltozás,
3. Állatosság, vagy Esetékesség,
4. Öszvetettség, vagy Egyszerűség,
5. Terjedtség, vagy Terjedtlenség,
6. Végesség, vagy Végetlenség.

III.

A' Képestséges Fő Mondatok:

1. Egyenlőség, Különbség.
2. Együttvalóság, Egymásutánvalóság.
3. Okság, Okozatság.

ELSŐ SZAKASZ.

A' Közös Fő Mondatok.

ELSŐ ÉRTEKEZÉS.

A' Lehetségről.

5. §.

A' Lehetség Általában, és Fő Törvényei.

Lehetős vagy *lehetséges* általában az, a' miben nincs ellenmondás: a' miben pedig ez van, az *nem lehetséges*, hanem *lehetetlen.*

Az *Ellenmondást* az egymást kölcsönösen semmísítő jegyek szülik, p. o. „négyszegletű karika"; annyi tehát az *Ellenmondás*, mint ugyan annak ugyan arról ugyan azon nézetből vitatása és tagadása, és csak a'kor *valódi*, ha valamelly jegyzet ugyan azon allyazatról egyszerre 's egyképen mondatik is tagadtatik is: ellenben ha különböző jegyzet ugyan azon tárgyról, vagy

ugyan azon jegyzet különböző tárgyról, vagy ugyan azon jegyzet ugyan azon tárgyról különböző időben vagy más tekíntetből állítatik is és tagadtatik, csak *látszatos* az Ellenmondás.

A' *valódi* Ellenmondás is vagy *világos*, vagy *rejtett;* amaz egyenesen a' szókból, p. o. „kisebb az egész részénél", ez okoskodás által tűnik ki, p. o. az erkölcs káros", azért *lappangónak* is neveztetik.

A' *Lehetségre* nézve általában ezek a' fő törvények, és

Okfők:

I.

Egy Lény se foglalhat magában ellenmondást.

Mert minden Lénynek, ha nem Valónak, legalább Gondolhatónak szükséges lennie (1. §.); úgy de azt, a' mi magában valóságos ellenmondást foglal, gondolni sem lehet (*Gond. Tud.* 2. §.), annál kevesebbé Valónak mondani; tehát a' magában igazi ellenmondást foglaló, mint maga magát semmisítő, *Nemlény*, hanem semminél semmibb *Képtelenség*, és *tagadós Semmi*, a' tételes Semmi ellenében, melly legalább gondolható valami, p. o. a' levegői gyémántház".

Ezen allapos igazsága a' Lénytudománynak, mellyet nem annyira bizonyosítottam, mint fejtegettem, ama' már eddig is fő gondolkozás

törvény gyanánt sokszor használtt *Ellenmondás Okfője*, mellyről Kanték azt tartják, hogy a' Metaphysikában, mint Észméréstudományban, nincsen helye, mivel itten nem a' puszta gondolatokról, hanem a' valótárgyakról van szó *(L. Krug's encyk. phil. Lexikon. N—S. S. 65)*: úgy de ha azért gondolattörvény az Ellenmondás Okfője, mivel egy gondolattárgyról se lehet mondani ellenkező jegyeket, Észméretttörvény is az egyszer'smind, mivel a' valónak, minő minden észmérhető tárgy, még inkább menttnek kell lenni az ellenmondástól, vagy ellenkezéstől, mint a' csupán gondolható semminek; valamint tehát az Ellenmondás Okfője nem engedi, hogy a' négyszögletet kereknek gondoljam: úgy ugyan az tiltja, hogy a' levegőben függő palotát észmérjek.

II.

Az ellenkező Mondatoknak egyike vagy másika minden Valónak tulajdona.

Mert egy Lény sem foglalhat magában ellenmondást *(I. Okf.)*: pedig ha valamelly valóságos Lénynek az ellenkező mondatokból egyik se volna tulajdona, ellenmondást foglalna magában; mivel máskép' vagy mind a' két ellenmondó mondat tulajdona volna, a' mi világos ellenmondás, vagy egyik sem, a' mi meg lappangó ellenmondás. P. o. „az emberi Lélek vagy

halhatlan, vagy halandó; mert valamint lehetetlen hogy halhatlan is legyen halandó is, úgy az is lehetetlen, hogy se halandó ne legyen, se halhatlan".

Ezen második lénytudományos fő Igazság, *a' Középkirekesztő Okfő*, és ez is, mint az Ellenmondás Okfője, ugyan azon okból, nem csak gondolat, hanem észmérettörvény is. *O. a' Gond. Tud. 2. §. 3.*

III.

Minden Lény az, a' mi.

Mert ha valamelly Lény nem az volna, a' mi, ugyan az volna is, nem is; volna a' feltétel szerént, és egyszer'smind nem volna, mert önnön magával egészen nem egyezne: valamint tehát ez lehetetlen, úgy minden Lénynek annak kell lenni, a' mi.

Ezen Igazság az *Egység Ugyanazonság* vagy *Azonság Okfője*, és így is ki lehet mondani „*Minden Lény egy magával*, „*A=A*".

IV.

Minden Lénynek jegyei megegyezők egymással.

Mert egy Lény sem ellenkezhetik önnön magával, ellenkeznék pedig, ha jegyei kölcsönösen nem egyeznének, hanem egymást semmisítenék; tehát valamint lehetetlen valamit más-

kép', mint megegyező jegyek által gondolni (*Gond. Tud.* 2. §. 1.): úgy gondolaton kivül sem lehetnek akár melly Lényben más jegyek, mint egymással egyezők; p. o. valamint nem gondolhatom a' négyszegletet négy szeglet nélkül: úgy valóban, gondolatomon kivül is, négy szeglettel kell annak birnia".

Ezen Igazság a' *Megegyezés* vagy *Összeillés Okfője* (p. consensus v. convenientiae); és mivel az Ellenmondás Okfőjétől csupán állító kimondásával különböz, szinte úgy Észméretokfő, mint ez.

6. §.

A' Lehetség Nemei, és ezek Törvényei.

Valamint a' *Lehetség*, úgy az ellenében álló *Lehetlenség* is többféle lehet; fő nemei ezek.

1. Az, a' mi általában gondolható, mivel gondolatja minden ellenmondástól ment, p. o. a' szárnyas ló, a' gyemánt palota, a' tiszta üres ter 's a' t. *gondolatkép'* (logice) 's *képzelve* (formaliter) *lehetséges*. Azért az e'féle Lehetséget *gondolati* 's *képzelt Lehetségnek*, vagy egy szóval, *Gondolhatóságnak* (cogitabilitas) is nevezik. Ennyiféle ellensége is a' *Lehetlenség*; t. i. a' mi éppen nem gondolható, mivel jegyei egymást semmisítők, az az a' mi az Értelem Törvényeivel ellenkezik; p. o. „a' négyszegletü karika",

*

az *gondolatkép' lehetetlen*, egy szóval *gondolhatlan.*

2. Az, a' mi az észméret tárgyai között helyet foglalhat, mivel az Észméret törvényeivel nem ellenkező, p. o. a' világító testnek megsetétűlése, a' minden levegőtől megfosztott tér, 's a' t. *valóban* (realiter) *észméretkép'* (metaphysice), *szeressen* (materialiter) *lehetséges*, egy szóval *észmérhető* (cognoscibile); ennyi nevü az e'féle Lehetség és Lehetlenség is, azért egy szóval ez *Észmérhetlenség* (incognoscibilitas), ama' pedig *Észmérhetőség* (cognoscibilitas).

3. A' valóban lehetős, vagy *belsőkép'* (interne), *alkutlanúl* (inconditionate), *'s magában* (in se s. absolute), vagy *mással* (cum alio), *külsőkép'* (externe), *alkusan* (conditionate), *feltételesen* (hypothetice) 's *képestleg lehetős. Magában lehetős* vagy *lehetséges* az, a' mi magával nem ellenkezik, 's másoktól külön véve mentt az ellenkező jegyektől: a' mi pedig magával is ellenkezik, 's már magában véve is ellenkező jegyű, az *magában lehetlen*, és ez az igazi *Lehetetlenség;* p. o. hogy lelkünk meghaljon, magában lehetséges, hogy az Isten meghaljon, magában lehetlen 's lehetetlen. *Külsőkép' lehetséges* az, a' mi nem csak magával, hanem mással sem ellenkezik: a' mi pedig magával ugyan nem, de mással, vagy mind magával, mind mással ellenkezik, a' *külsőkép' lehet-*

len; p. o. hogy a' gyümöltsfa nyárban gyümölcsözzék, külsőkép' lehetséges, hogy az télben történjék, külsőkép' lehetlen.

4. A' külső Lehetség vagy *természeti*, vagy *erkölcsi*. *Természetesen lehetséges* az, a' mi a' természet ereit felül nem mulja, 's törvényeivel megegyez, p. o. hogy a' szőllő bort teremjen: a' mi pedig a' természet ereit haladja, és törvényeivel ellenkezik, az *természetesen lehetlen*, p. o. hogy a' víz borrá váljék. *Erkölcsikép'* vagy *erkölcsösen lehetséges* az, a' mit az erkölcsi törvény nem tilt, megenged, p. o. az ártatlan mulatság: a' mit ellenben az erkölcsi törvény tilt, meg nem enged, az *erkölcsikép' lehetlen*, p. o. a' fösvénység; azért ezt *tiltottnak* vagy *tilalmasnak* (prohibitum), amazt *tiltatlannak* ragy *szabadosnak* 's *megengedettnek* (licitum vel permissum) is mondjuk.

Ezek észméretére szolgálnak a' következő

Okfők:

I.

A' gondolatkép' lehetséges nem lehetséges azonnal észméretkép' is.

Mert gondolatkép' lehetséges az, a' mi a' gondolkodás törvényeivel megférvén gondolható, észméretkép' lehetséges pedig az, a' mi gondolaton kivűl is való, és így észmerhető: ám de mennyi nemvalót gondolhat az ember, és

hány Lényeket képzelhetünk, a' nélkül hogy eszünkhöz mérhetnénk! Más az, ha valamelly Lénynek gondolati lehetségében már észméreti lehetsége is foglaltatik, a' mint ezt az Istenről fogjuk alább tanúlni, e'kor a' gondolatkép' lehetséges egyszer'smind valóban 's észméretkép' is lehetséges.

II.

A' gondolhatlan soha sem lehet észmérhető.

Mert 1) az az észhez mérhető, a' mi gondolatján kivül is való 's törvényeivel megférő: úgy de a' gondolhatlan már gondolatban se való, sőt lehetlen. 2) Minden észméretnek szükséges előalkuja a' képzelet és gondolat (*Allapt.* 2. §.); tehát a' mit előre nem képzelhetünk 's nem gondolhatunk, azt soha sem észmérhetjük; p. o. mivel hegy völgy nélkül nem gondolható, járd be bár az egész világot, hegyet ugyan völgy nélkül sehol sem fogsz látni.

III.

A' belsőkép' lehetlen, külsőkép' soha se lehetséges.

Mert belsőkép' az lehetlen, mellynek már magában ellentmondó, tehát egészen megsemmisítő jegyei vannak: úgy de a' mi így megsemmisítve maga magával sem férhet meg, micso-

da alkú vagy feltétel alatt férhetne az meg mással? a' mi pedig mással meg nem férhet, 's nem egyesülhet, az külsőkép' nem lehetséges. P. o. gondoljunk bár melly esetet, vagy tegyünk fel akár mi alkut és erőt, a' már magában lehetlen négyszegletes kerek négyszeglet soha sem lehet.

IV.

A' külsőkép' lehetlen belsőkép' nem mindig lehetlen.

Külsőkép' ugyan is az a' lehetlen, a' mi mással bizonyos esetben és alku alatt öszve nem fér, 's ellenkezik, de ha mással együtt nincs, 's azon eset vagy alkú elmúlik, 's nem tétetik, magával nem ellenkezik; a' mi pedig illyes, az magában vagy belsőkép' nem lehetlen. P. o. noha a' fa télben kivül nem gyümölcsözhet, azért a' melegházban e'kor is szedhetjük gyümölcseit.

V.

A' belső Lehetlenségnek nincsennek Lépcsőji.

Mert a' belső Lehetlenséget az egymást kölcsönösen lerontó belső mondatok teszik tagadó semmiséggé: úgy de a' tagadó semmi se nagyobb, se kisebb nem lehet, hanem mindig azon egy semmi, semmiség marad; p. o. annyi a' pénzem, ha tiz garas birtokom, és tiz adósságom, mint ha tiz ezer adósságom, 's tiz ezer birtokom, =0.

VI.

A' belső Lehetségnek sincsen Lépcsője.

Mert a' belső Lehetség a' Lény belső jegyeinek egyezésökben áll: ez a' belső egyezés pedig kissebb vagy nagyobb soha sem lehet, mert az *Azonság Okfője* szerént (5. §.) minden Lény ugyan az, a' mi; p. o. mivel az embernek belső lehetségét az eszesség és testi állatosság teszik egyesűlve, belső lehetségére nézve csak ollyan ember Péter, mint Pál.

VII.

A' külső Lehetségnek van Lépcsője.

Mert külsőképen az lehetséges, a' mi másokkal is összefér, 's egyezhet, tehát mennél több vagy kevesebb az illyes más, annál nagyobb, vagy kissebb Lehetsége. P. o. annál inkább megromolhatik a' jó ifjú, mennél több roszszakkal társalkodik, és annál többre mehet a' tudományokban, mennél nagyobb szorgalommal 's mennél több ösztönökből tanúl.

VIII.

A' Külső Lehetségnek is van Lépcsője.

Mivel külsőképen az a' lehetlen, a' mi mással összze nem fér, nem egyez; tehát mennél több vagy kevesebb mással nem egyezhető, Lehetlensége annál nagyobb vagy kisebb, és így lépcsője is különböző. P. o. mennél lustább és

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

élmétlenebb az ifiú, annál lehetlenebb tudóssága; mennél több roszszakkal tart, annál lehetlenebb a' jóban maradása.

IX.

A' mi erkölcsikép' lehetlen, azért nem lehetlen természetesen is.

Mert erkölcsikép' az a' lehetlen, a' mit az erkölcsi törvény tilt, a' mi pedig a' természet erejét felűl nem múlja, az természetesen lehetséges: már pedig bár melly szorossan tiltson valamit az erkölcsi törvény, megteheti még is azt az ember; p. o. keményen tiltja az erkölcsi törvény a' lopást, rágalmazást 's a' t. és még is mennyi a' tolvaj, és rágalmazó!

X.

A' természetesen lehetlen erkölcsikép' nem lehetséges.

Természetesen az a' lehetlen, a' mi valamelly Lénynek természeti tehetségét felűl mulja: úgy de azt, a' mi valakinek természeti erején 's tehetségén felűl van, az erkölcsi törvény nem parancsolhatja, se nem tilthatja, a' mit pedig az erkölcsi törvény se nem parancsolhat, se nem tilthat, az erkölcsikép nem lehetséges, az az „a' lehetetlenség senkit sem kötelezhet". P. o. mivel a' tökéletes szentség az embernek természeti erejét felűlmulja, e'hez csak

a' közelítés, nem a' tellyes eljutás, erkölcsi kötelességünk. Más az, ha a' természeti tehetlenségen, a' mint a' kinyilatkoztatott *Vallástudomány* bizonyítja, segít a' természetnek mindenható Ura.

7. §.

A' Lehetség és Lehetlenség Eredete, és Haszonvétele.

A' *Lehetség* a' vele ellenkező *Lehetlenséggel* Kantnak és híveinek egy a' *Mintség* Kategoriái közül, következőleg olly eredeti tiszta értemény, mellyet csak a' tüneményeknek észmérésére használhat a' bölcselkedő (3. §.): nekem ellenben

I.

A' Lehetség és Lehetlenség nem eredeti 's tiszta, hanem a' tapasztalásból származtatva szerzett utóbbi képzeletek.

Ugyan is

1. Már az *Allaptudományban* mutattam (13. §.), hogy minden képzeleteinknek eredeti köz kútfőjök a' külső érzékiség, 's az ez által szerzett tapasztalás; tehát a' Lehetség' és Lehetlenség' képzeleteit is e'ből alkotjuk eredetiképp',

2. A' Lehetlenség képzeletét megelőzi a' Lehetség képzelete, mert Kant vallása szerént is azt

csak ennek tagadásával alkothatjuk: a' Lehetség képzelete pedig a' *lét tehetség erő* és *törvény* képzeleteiből származik, mert, ismét Kant vallása szerént, az a' lehetséges általában, a' mi a' Lények ereivel 's törvényeivel nem ellenkezik; tehát mi lehetséges, mi nem? csak azután érthetjük, ha tudjuk, mit tehet, 's mit nem tehet valamelly Lény ereire 's törvényeire nézve?

3. Értvén már általában mi a' Lehetség és Lehetlenség? nemeit is igen könnyen különböztetheti származtatva értelmünk. T. i.

a) Minden ember saját erőinek használásából tapasztalván mit tehet, mit nem, többszerű tapasztalásiból azt is értheti, reá nézve mi lehetséges *természetesen*, mi nem. Ha pedig

b) A' kerestetik, mi lehetséges vagy nem *általában az egész természetre* nézve? ezt ugyan noha *állítólag* a' határozott elme soha meg nem határozhatja, de a' *Világtudomány* segítségével tagadólag igen is értheti; p. o. nem tudhatom ugyan mennyit tehet még a' természet gyógyító ereje, de hogy a' holtnak új életet nem adhat, azt bizonyosan tudom, mivel máskép magával ellenkeznék.

v) Mivel a' gondolkodás fő törvényeit, legalább homályossan, ki ki tudja, és azokat, mellyek érzékeit eszközetlenül érdeklik, valóságosaknak észmérheti; azt is könnyen értheti, mi a' *gondolhatóság*, vagy *gondolhatlanság*, mi

az *észmérhetőség*, vagy *észmérhetlenség?* noha véghatárait se ennek, se amannak általában ki nem jelelheti.

d) Az Érzékiség vagy Értelem által felfedezett tárgyas jegyeknek egyezésöket vagy ellenkezésöket *belső valóságos Lehetségnek* vagy *Lehetlenségnek* szoktuk bizakodva nevezni, jól tudván, hogy valamint gondolatban, úgy valóban is lehetlen, hogy ugyan az egy időben és tekintetben lehessen is, nem is. Végre

e) Mi legyen jó vagy rosz? eszes természetünk szavából tanúlván, és ez által az erkölcsi törvény létét megértvén, azt is azonnal képzelhetjük, mi *lehetséges*, 's mi *lehetlen erkölcsikép'?*

II.

A' Lehetség és Lehetlenség nem csak a' Tüneményekre, hanem az Észlényekre is alkalmaztható fő Mondatok.

Mert minden Lénynek legalább gondolhatónak, az az gondolatkép' lehetségesnek kell lenni (5. §. 1. O.), máskép' nemlény, hanem tagadós semmi; tehát vagy azt szükséges vitatni, hogy az Észlények tagadó semmik, vagy hogy legalább a' Lehetség mondatja reájok is illő, középút nincsen: úgy de az *elsőt* Kant sem vitatja, mert hogy magát az Észképvitatástól kimenthesse, az Észlényeket, már *értékeny* vagy

értelmenyes tárgyaknak (objecta intelligibilia), és a' *tünemények alljazatjainak* (subjecta phaenomenorum), már *Észlényeknek* (entia rationis) nevezi; tehát a' *másodikát* kell vitatnia, az az megengednie, hogy a' Lehetség és Lehetlenség az Észlényeknek is mondataik.

§.

A' Lehetség és Lehetlenség Megítélése.

I. Nem mind lehetlen, a' mit annak látunk; mivel nem mindenkor érthetjük tökéletesen, a' mi valamelly dologhoz tartozik, vagy ha érthetnők, nem visgáljuk azt minden részről; azért gyakran megesik, hogy a' látszós ellenmondást valóságos Lehetlenségnek veszszük, melly egy kevessé serényebb visgálattal tüstént eloszlik. Tehát

II. A' *Lehetséget* a' *Nemérthetéssel* vagy *Megfoghatlansággal* nem szabad egybe zavarni; mert sokat nem érthet az ember, a' mi magában nem lehetlen, és mennyit nem érezhetünk világosan, 's mennyit nem foghatunk meg tökéletesen, hogyan 's mikép' vannak, vagy egyesűlnek, és még is valóban vannak, és egyesűlnek; a' Mindentudó t. i. egyedűl az, ki mindeneket tökélletesen megfoghat: az ember pedig, mindent megfogni akarván, és a' mit meg

nem foghat, magában lehetlennek állítván, vagy esztelen, vagy vakmerő. Azonban

III. A' mi lehetlennek nem látszik, nem szabad azonnal lehetségesnek mondani, mert meg lehet, hogy szorosabb visgálat által a' gondolati és természeti törvényekre jobban figyelmezve az előbb lappangó ellenmondás világosságra hozassék.

IV. A' hol valódi ellenmondást, és belső Lehetlenséget nem lelhetni, de még is a' Lehetség kétséges, az okos vagy semmi ítéletet nem tesz, vagy tagadva csak azt mondja „lehetlenséget nem találok".

V. Az *észméreti* Lehetlenséget szorgalmasan kell különböztetni a' *valóságos belső* Lehetlenségtől; mert sok múlja felül az emberi ész Láthatárát, a' mi magában nem csak lehetséges, hanem valóságos is.

VI. Az *Észmérhetőséget* nem kell egyedül a' *Tapasztalhatóság* határai közé szorítani; mert már mind a' *Bevezetésből*, mind az *Alaptudományból* látható, hogy azokat is tudhatja a' bölcselkedő ész, mellyek a' tapasztalást felül mulják.

MÁSODIK ÉRTEKEZÉS.

A Határozottságról.

9. §.

A' Határozottság, és Rokonjai.

Határozni 's *meghatározni* (determinare) valamelly Lényt annyi, mint az ellenkező mondatokból egyikét nékie tulajdonítván másikat tőle megtagadni; tehát a' *határozott* vagy *meghatározott* Lény általában az, mellynek az ellenkező mondatokból egyik tulajdona, másik nem: az a' Lény ellenben, mellynek az ellenkező mondatok közül mellyik légyen tulajdona, mellyik nem, nem tudjuk, vagy nem is tudhatjuk, *határozatlan* (indeterminatum), vagy *határozhatlan* (indeterminabile), a' pedig, mellynek minden lehetséges ellenkező mondatokból egyik tulajdona, másik nem, *mindenkép'* vagy *egészen meghatározott* (omnimode determinatum) Lény; az, a' mi miatt ez, és nem más a' tulajdona valamelly Lénynek, a' *határozó ok* (ratio determinans), azon mondatok végre, mellyekkel a' Lény meghatároztatik, a' *Határozatok* (determinationes), vagy *Határozottságok.*

P. o. nekem Cicero, ha róla semmit sem tudok, nem mondok, meghatározatlan, ha nem

is tudhatok, meghatározhatlan, ha tudom, hogy valaha élt, meghatározott, ha egészen tudom ki, 's millyen volt, p. o. Római polgár, polgármester, fő szónok, nagy bölcs, 's a' t. mindenképp meghatározott Lény, és ezek „Római polgár, 's a' t." az ő határozatjai vagy meghatározottságai.

10. §.

A' Határozottság Nemei, és Törvényei.

A' Határozat vagy *tevő*, vagy *tagadó;* amaz tesz valamit a' Lénybe, p. o. „a' tudósság", azért *Tételnek* (positio) vagy *Valóságnak* is (realitas) mondatik: ez pedig elvesz belőle valamit, p. o. „a' tudatlanság", és egy szóval *Fogyatkozás* vagy *Hiány* (defectus) a' neve.

A' Valóság, ha csak látszós, p. o. a' tudákosság, *Hiúság:* a' látszós Fogyatkozás pedig, p. o. az ártatlanság, *rejtett* vagy *alattomos valóság.*

Az igazi Valóság vagy *tiszta* és *határtalan*, mellyhez semmi fogyatkozás sem ragad, p. o. a' mindentudás; vagy *elegyes* és *határozott*, mellynek valami híjja van, p. o. az emberi tudás.

Azon fogyatkozások, mellyek a' valóságokat határozni szokták, és a' további valóságnak tagadó jelei, *Határoknak*, *Határozásoknak*, vagy *Korlátoknak* és *Korlátozásoknak* nevezetnek.

A' minden határtól és korláttól mentt Lény, a' *határtalan* (illimitatum) *legvalóságosabb* (realissimum) *Lény*, és a' *tiszta Való* (Reale absolutum).

Okfők.

I.

A' két egymás ellen tett mondatok kölcsönösen korlátozzák magokat, és semmi mondat se lehetséges ellenmondat nélkül.

Mert a' hol Valóságot teszünk, ott egy részben kizárjuk a' Fogyatkozást, és a' hol Fogyatkozást teszünk, ott legalább egy részben kizárjuk a' Valóságot; p. o. a' szabadságot szükség, az igazságot hamisság, a' jót rosz nélkül nem érthetjük.

II.

A' hol Határok vannak, ott a' Valóság együtt van a' Hiánnyal.

Mert a' hol Határ van, ott valami határoztatik; a' mi pedig határoztatik, az Valóság, és a' határozotsága Fogyatkozás.

III.

A' Fogyatkozást csak Valóság által lehet gondolni.

Mert minden Fogyatkozásnak, vagy Tagadásnak, valamit határoznia, és bizonyos részben tagadnia kell; az a' valami pedig Valóság, mert a' semmit határozni 's részében tagadni nem

lehet, tehát a' Fogyatkozást csak Valóságot feltéve lehet gondolni és észmérni. Mindazonáltal

IV.

Különözve egy Valóság sem foglal magában Tagadást.

Nem a' *tiszta*, miségénél fogva; nem az *elegyes*, mert *különözve* e'től is elvétetik a' másképp vele egyesült Fogyatkozás, és csupán mint Valóság tekíntetik, tehát mint tiszta tétel minden tagadás nélkül.

V.

A' Valóság, mint Valóság, nem mondhat ellent a' Valóságnak, mint Valóságnak.

Mert az Ellenmondás ugyan annak ugyan azon tekintetben és időben vitatása és tagadása; tehát ott nincsen helye, a' hol nincs Tagadás; a' Valóságban pedig, mint Valóságban, nincs semmi Tagadás, következőleg akár mennyi Valóságok egymással nem ellenkezvén, barátságosan együtt lehetnek.

VI.

Lehetséges a' legvalóságosabb Való, vagy tiszta Való.

Mert az a' legvalóságosabb Lény, melly határtalan tiszta Valóságokkal bir: a' tiszta Valóságok pedig egymásnak ellent nem mondanak (V.), a' mi ellent nem mond, lehetséges; tehát

lehetséges a' legvalóságosabb Lény is. Való-é egyszer'smind? majd meglátjuk később.

11. §.

A' Határozatok további Felosztása.

A' Határozatok még, mint tárgyjegyek (*O. a' Bölcs. Bevez.*), sokfélék lehetnek; t. i.

1. Vagy *belső* a' Határozat, vagy *külső*; amaz a' különözött Lényben is meg van, és így is eszmérhető, p. o. a' tudósság: ez pedig csak a'kor tartozik a' Lényhez, ha ez valamelly mással öszvekötve van, vagy öszvehasonlítatik, p. o. a' nagyság; azért ennek *alkus*, *képestséges*, vagy *Képestség* a' neve, amannak pedig *alkutlan* vagy *független Határozat*.

2. A' belső Határozatok *szükségesek*, vagy *nemszükségesek*. A' *szükséges*, vagy *állandó* 's *változhatlan* Határozat az, melly nélkül a' Lény soha sem lehet, p. o. az eszesség az emberben: az a' belső Határozat pedig, melly nélkül a' Lény maradhat, noha módosúlva, p. o. a' tudósság az emberben, *nemszükséges*, *eseti*, *változó Határozat*, vagy egy szóval *Változás*, *Módosúlás*.

3. A' szükséges Határozatok vagy *eredetiek*, vagy *származók*. Az *eredeti* Határozatok minden más valamelly Lényhez tartozó Határozatoknak közös gyökereik, 's azért *gyökér* vagy

legfőbb Határozatoknak is mondattnak, p. o. az emberben az eszesség és érzékiség: azon Határozatok pedig, mellyek ezekből, mint elegendő okaikból, okozatok gyanánt észmérhetők, *származó*, *második rendű*, *sarjadékos* Határozatok, vagy röviden *Sarjadékok*, *Tulajdonítmányok* (adtributa); p. o. az emberben az érző és okoskodó tehetség.

4. Akár minemű legyen a' Határozat, még vagy *közös* lehet, vagy *tulajdon*; amaz több Lényekhez együtt, ez csak egyhez tartozik kirekesztőleg, azért *Sajátnak* vagy *Tulajdonnak*, *Sajátságnak* vagy *Tulajdonságnak* is neveztetik; p. o. az eszesség e' földön tulajdona az embernek az állatiság közös határozatja minden Valókkal.

5. A' tevő Határozatok, vagy Valóságok, vagy *gondolat* vagy *tárgybéliek*; *gondolatbéli*, vagy *képzeltt* 's *gondoltt* a' Valóság, mellyet csak a' gondolkodó tesz valamelly Lénybe: azért *állító Megfogatnak* is neveztetik (*Gond. Tud.* 9. §. 4.), ha pedig gondolat nélkül vagy kivül is meg van a' Határozat valamelly Lényben, *tárgybéli*, *tárgyas*, *valódi*, 's *igazi* Valóság a' neve; p. o. ha Péter magát tudósnak gondolja, 's nem az, képzeltt, ha pedig csak ugyan az, valódi tudóssága. Ezek után érthető

12. §.

A' Lények Mivolta.

A' belső szükséges Határozatok egyesülve teszik, és alkotjak általában akár melly Lénynek *Mivoltát* (Essentia); azért a' szükséges Határozatok *mivoltiaknak* (essentialia) is neveztetnek, 's különösen az eredetiek *mivoltalkotóknak* (essentialia constitutiva), a' származatok pedig *mivoltosoknak* vagy *mivoltkövetkezeteknek* (essentialia consecutiva).

Mivel pedig ezen mivolti Határozatok egyesülve eszközlik azt, hogy valamelly Lény a' legyen, a' mi, és nem más; a' *Mivolt* is, vagy *belső Miség*, annyi mint az, a' mi által valamelly Lény ez a' Lény meghatározva, és nem más.

Ez vagy *képzeltt*, vagy *valóságos*; a' *képzeltt*, *gondoltt* vagy *észképes* (idealis) Mivoltot azon belső jegyek teszik együtt gondolva, mellyek valamelly Lénynek, mint gondolattárgynak tellyes megfogására szükségesek, ez tehát annyi, mint valamelly Lénynek megfogása vagy érteménye: a' *valóságos*, *igazi*, 's *tárgyas* Mivolt pedig a' Lényben belsőképen meglévő szükséges Határozatoknak egyetemök.

E'től különböztetni kell a' *külső Miséget*, vagy, a' mint nevezni szokták, a' *természetes* (e. physica) *Mivoltot*; melly azon érezhető tulaj-

donságoknak egyesülésök, mellyek által ez vagy amaz rideg tárgyat egyebektől külsőképen elválasztjuk, és így észmérjük meg.

Okfők:

I.

A' Lények Mivolta szükséges Határozataiknak egyesülésökben áll.

Mert általában minden Lénynek az a' Mivolta, a' mi által az, a' mi, és nem más: már pedig hogy valamelly Lény ez, és nem más, azt csupán szükséges egyesültt határozotjai teszik, mert ha csak egy szükséges határozatja nem volna is meg a' Lénynek, vagy ha mindnyájan meg volnának is, de nem egyesülve, már nem az, a' mi, hanem valami más volna a' Lény; p. o. hogy az ember ember, nem valami más, azt ezen szükséges határozatjai „eszesség és érzékesség" egyesülve teszik, mert ha esze nem volna, barom, ha érzéke tiszta lélek, ha mind esze, mind érzéke volna, de nem együtt, se barom, se lélek, se ember, hanem valami más volna az ember.

II.

A' Lény gondolatbéli Mivoltát tudhatjuk.

Mert ez a' mi munkánk, mivel általunk jegyzett és meghatározott értéménye a' Lénynek; következőleg tellyes tudására csak a' szükséges, hogy azon jegyeket jól vegyük eszünkbe,

mellyek által valamelly Lény Megfogásának foglalatját alkottuk, a' mi minden nyomosan gondolkodónak hatalmában van. P. o. mivel az embert csak mint eszes érző állatot gondolhatom helyesen, mi légyen ő gondolatomban, tökélletesen tudhatom.

III.

A' Lény külső Mivoltát is tudhatjuk.

Mert ez a' Lénynek külsőkép' különböztető nehány tulajdonságaiban áll: az illyen különböztető tulajdonságokat pedig a' külső, jól használt, érzékek által észmérhetjük (*Allapt.* 32. §.); tehát észmérhetjük a' Lény külső Mivoltát is. P. o. érezvén a' bornak szinét, szagát, és szeszét, tudom annak külső Mivoltát is.

IV.

A' Lény belső valóságos Mivoltát tökéletesen ugyan nem tudhatjuk.

Mert e' végre mind azon határozatokat kellene tndnunk, mellyek a' Lénynek belső valóságos tulajdonai: ez pedig mivoltossan határozott elménknek tehetségét felülmulja; melly önnön magát, és az érzékei 's törvényei alá eszközetlenül eső tárgyakat is csak külső 's nehány belső tulajdonságokból észmérheti, a' mi pedig a' távollévő és érzékeit haladó Lényeket illeti, ezeknek ha létöket, 's egy két szükséges tulajdonságokat (ezeket is többnyire tagadólag)

tudja észtörvényeiből, már Herkules oszlopaihoz ért, 's „*nem továbbát*" olvassa.

V.

De részént igen is.

Mert

1. Magunkra és a' kivülünk lévő tárgyakra figyelmezve azt veszünk észbe, hogy azon határozatokon kivül, mellyek a' körülállások különbségéhez képest változók és esetiek, ollyanok is vannak a' Lényekben, mellyek minden változásaik mellett is megmaradnak bennek, és addig, mig azok a' mik, soha sem távoznak tőlök; p. o. tudjuk hogy a' kő, bár mint változzék egyéberánt, mindig nehéz, kiterjedt, áthathatlan, 's a' t. marad: úgy de azon Határozatok, mellyek a' Lényektől soha sem távoznak, szükséges Határozatok, a' szükséges Határozatok összesége pedig azoknak belső valóságos Mivoltok; tehát mivel a' Lényeknek legalább egy két szükséges Határozatjaikat észmérhetjük, az ő belső Mivoltok is nem egészen észmérhetlen tartomány az emberre nézve.

2. A' Lények gondolati Mivoltát észmérjük (2. *Okf.*); tehát a' valóságost is kell, legalább valamennyire, észmérnünk. Mivel *a)* annak, a' mit épen nem lehet máskép' gondolni, magában is valóságosan ollyannak kell lenni, mert hogy ezt vagy ama' Lényt csak így, és nem más-

képen gondolhatjuk, azt nem értelmünk egyedül, hanem annak Mivolta okozza főképen; p. o. hogy a' kereket csak kereknek gondolhatom, az nem én tőlem, hanem leginkább belső Mivoltától függ; ha tehát valamelly Lénynek érteményét (képzeltt Mivoltát) egyedül ezek, 's nem más jegyek által határozhatjuk meg, ezen jegyeket az ő valóságos mivolti Határozatainak szükséges néznünk. *b)* Minden gondolatban, hogy üres képzelődmény ne legyen, valaminek a' gondoló, és legtöbbnek a' gondolttárgy részéről szükséges lenni *(Allapt. 3. Ért.)*; ha tehát benne azok között, mellyek tárgybeliek, valami állandót és változhatlant találok, azt méltán valóságos mivolti Határozatjának is tarthatom; p. o. mivel Pétert lehetlen ész és érzék nélkül gondolnom, az eszességet és érzékességet nem csak képzeltt, hanem valóságos Mivoltához is számíthatom.

3. A' valóságos belső Mivoltnak tudhatását az emberi észtől egészen megtagadó *Kant fiai* azt tanítják, hogy a' Lények *Állatját*, noha nem érezhető, munkáiból 's cselekedeteiből bizonyosan lehet következtetni *(O. Krug's Metaphysik, S. 93. Gerlach's Grund. d. Metaphysik §. 49. 50.)*: úgy de nékiek az *Állat* és *belső Mivolt* egy; tehát ők is, a' mit egy helyen elvesznek az észtől, máshol akaratjok ellen is kéntelenek nékie viszsza adni.

Következőleg, nem tudjuk ugyan mik, 's millyenek a' Lények magokban észbevételünkön kivűl, mert ez ellenmondás volna; sem belső valóságos Mivoltokat tökélletesen által nem láthatjuk, mert ez egyedűl a' Mindenttudónak sajátja; de mik legyenek azok hozzánk képest gondolatinkon kivűl is valóságosan, tudhatjuk, és így valóságos Mivoltokat is, szükségeinkhez képest, valamennyire észmérhetjük. És ez vátig elegendő az embernek; mert minden eszes észmérése, mint észmérés, csak arra törekedhet, hogy tudja, mi valami, főképen az őtet közelebbről érdeklő, hozzája és okos erányaihoz képest; ellenben mi legyen minden egész belső Mivoltában, tökélletessen átlátnia, 's tellyesen megfogni akarnia, haszontalanság, sőt kárhozatos vakmerőség volna!

VI.

Valamennyire minden Lény meghatározott.

Mert minden Lénynek van Mivolta, legalább képzeltt, mert legalább lehetségesnek szükséges lennie: a' Mivoltot pedig az eredeti Határozatok (a' régieknél *fő Észfogatok*) alkotják, ezekből mint elegendő okaikból okozatok gyanánt származnak a' mivoltos következetek; tehát minden Lénynek van Mivolta 's Mivoltalkotója, és így némelly részben meghatározott.

VII.

Minden Határozatok, mellyek valamelly Lényben vannak, összve vannak foglalva.

Mert akármelly Lénynek ezek lehetnek mind öszve Határozatjai, a' mivoltalkotók, a' mivoltkövetkezetek, a' módosúlások, és képestségek; ezek pedig mindnyájan kölcsönös szövetségben és egyesülésben vannak akármelly Lényben. Ugyan is

1. A' *Mivoltalkotók* a' Mivoltot teszik, mint közokozatot, egyesülve; tehát őket úgy kell tekinteni, mint annyi közremunkálkodó okokat.

2. A' *Mivoltkövetkezetek*, vagy *Tulajdonítmányok*, a' Mivoltalkotókkal ollyan öszszeszövésben vannak, mint az okozatok elegendő okaikkal.

3. A' *Módosúlásoknak*, vagy *belső Változásoknak*, elegendő okok nincsen ugyan a' Mivoltalkotókban, mert ezekből szükségképen nem következnek, de néminemű okok még is azokban van, mivel csak belőlök érthető, millyen változásokat szenvedhet belsőképen a' Lény.

4. A' Mivoltkövetkezetekkel is egyesúlve vannak a' Módosúlások; mert egy Mivoltkövetkezetből ez, másból más Módosúlása észmérhető akármelly Lénynek, és kölcsönösen. Szinte így

5. A' *Képestségek* is öszsze vannak foglalva minden más belső Határozatokkal; mert mi

légyen valamelly Lény másokhoz képest, belső Határozatjaiból tudhatjuk, és mi légyen magában belsőképen, ezt ismét képestségeiből is észmérhetjük.

Tehát a' Lényeknek Határozatjaik Közegyezésben vannak.

13. §.

A' Lények Mennyisége, és Millyensége.

A' Lények Határozatjai közé tartozik *Mennyiségök*, és *Millyenségök* is.

A' *Millyenség* olly határozat, mellyel a' Lényt a' Lénytől különböztetni, 's mellyet a' Lényben más felvétele nélkül is érteni lehet: a' *Mennyiség* pedig annak határozása, hányszor találtatik egy valami a' Lényben.

A' Millyenség korlátozatja a' *Lépcső* (Gradus); melly, mivel csak sokasodás vagy kevesedés által gondolható, *kisebb*, *nagyobb*, vagy *legkisebb* 's *alsó*, vagy *legnagyobb* 's *felső* lehet; így szólunk a' hidegnek, melegnek, világosságnak, édességnek, 's t. m. e'féle millyenségeknek különböző lépcsőikről.

Azon egy, mellyel a' Mennyiség meghatároztatik, a' *Mérték* (mensura): az illyes egyek többsége a' *Szám* (numerus); *mérni* tehát annyit tesz, mint a' tudva nem lévő Mennyiséget más tudva lévő által meghatározni, p. o. rőf,

pózna, font, mázsa 's t. e' f. által: *számolni* pedig annyi, mint a' többséget egység által meghatározni; azért magában se a' többség, se az egység nem *Szám*, hanem csak az egy által meghatározott többség.

Azon Lény, mellynek mennyisége minden mérték és szám nélkül van, *mértéktelen*, *határtalan*, *számtalan* (immensum innumerum): a' pedig, a' mellynek magában van mértéke és száma, de ezt mi meg nem határozhatjuk, *mérhetlen* (immensurabile), vagy *számlálhatlan* (innumerabile); így mondjuk p. o. az Istent határtalannak, a' temérdek térséget mérhetlennek, a' csillagokat számlálhatlanoknak.

14. §.

A' Mennyiség Nemei, és Rokonjai.

A' Mennyiség fő nemei e' következendők:

1. Minden *Mennyiség*, vagy *Mennyi* (quantum), vagy *terjedő*, vagy *feszülő*, vagy *tagadós*, vagy *számos*. A' *terjedő* vagy *térbéli* (q. extensiva) Mennyiség több egygyeknek egymás mellett való létök; a' *feszülő* vagy *erőlködő* vagy *erőbéli* Mennyiség (q. intensiva s. virium) a' Millyenség lépcsőinek számok, p. o. a' bornak terjedő mennyiségét csepjeinek száma, feszülő mennyiségét pedig szeszének több vagy kisebb ereje teszi; a' *tagadós* Mennyiség (q. ne-

gativa) az, melly ellenéből annyit vesz el, a' mennyiben számával egyez, a' *Mérőtudományban* igen fontos értemény!; a' *különözött* (q. discreta) vagy *számos* és *számbéli* (numerica) Mennyiség pedig az egyenként vagy külön gondoltt egygyek által tétetik, tehát annyi, mint több egygyek gyanánt vett Mennyik. Ezeken kivűl

2. Lehet még a' Mennyiség *belső* vagy *magányos*, és *külső társaságos* vagy *képestséges*. A' *belső* Mennyiség valamelly magányosan vett Lény különjeinek mennyisége: a' *képestséges* Mennyiség pedig annak meghatározása, két vagy több Lényeknek egymáshoz képest hány különjeik vannak, azért *Nagyobbság*, *Többség*, vagy *Kisebbség*, *Kevesebbség*, vagy *Egyenlőség* a' neve, a' mint t. i. valamelly Mennyiben több vagy kevesebb, vagy ugyan annyi különök, és sokfélék (varia) találtatnak, mint a' másikban, és magok a' Lények is ezen Mennyiségökre nézve *nagyobbaknak* vagy *kisebbeknek* 's együtt *különmennyiségűeknek nem egyenlőknek*, vagy *egymennyiségüeknek* 's *egyenlőknek* (paria vel imparia, aequalia vel inaequalia) mondatnak. P. o. valamelly mással öszsze hasonlított pénznek képestséges Mennyisége van, és ha egyik közülök húszas, másik tízes, amaz több, ez kevesebb Mennyi, 's együtt nemegyenlők, egyenlők ellenben, ha mind a' kettő vagy húszas, vagy tízes.

Azon Lény, mellynek Mennyisége nagyobbodik, *nyől* (crescit), *feszűl*, vagy *erőlködik* (intenditur): az ellenben, mellynek Mennyisége kisebbedik, *fogy* (deficit), *lenyől* v. *apad* (decrescit), *erőtlenkedik*, vagy *betegeskedik* (infirmatur), *bágyad* vagy *lankad* (lemgrescit), 's a' többi.

Az *Egész* sokféle lehet: 1) vagy *képzeltt*, vagy *valóságos*; amazt csak mink gondoljuk részekből állónak, p. o. az ember lelke, ez pedig magában is valóságosan egyesült részekből áll, p. o. az ember teste.

2. A' képzeltt Egész vagy *gondolati*, vagy *mivolti*, vagy *erkölcsi*; *gondolati* Egész minden megfogás, *mivolti* a' mivolt alkotóival, erkölcsi, mellynek részeit a' törvény és kölcsönös kötelesség egyesíti, p. o. a' polgári társaság.

3. A' valóságos Egész is vagy *természetes*, vagy *mesterséges*; amannak részeit a' természet, ezét az emberi kéz egyesíti; p. o. a' fa természetes, a' ház mesterséges Egész. Ezeken kivűl

4. Vagy *fő* és *tökéletes*, vagy *al* és *képestséges* az Egész (t. absolutum, v. relativum); amaz minden más Egészeket magában foglal, 's nagyobb Egésznek nem része, p. o. a' Világ: e' pedig még más nagyobb Egészhez képest rész, p. o. a' Föld.

Az Egész *Részei* is sokfélék lehetnek: 1) vagy *alkotók* (p. constitutivae), vagy csak *egészszítők* (p. integrantes); amazok az Egésznek mivoltához olly szükségesek, hogy ha csak egy hibáz is közülök, az Egész elvesz, p. o. az emberben a' test és lélek: ezek pedig csak az Egész tellyességére szükségesek, 's fogyatkozások nem semmisíti, hanem csak csonkitja az Egészszet, p. o. az emberben a' kéz, vagy láb; és mivel az alkotó Részek millyenségben, az egészítők pedig csak menyiségben különböznek egymástól, ezek *hasonlatosaknak* (p. similares), amazok *nemhasonlatosaknak* (p. dissimilares) is neveztetnek.

2. Vagy *egynehányszoros* (p. aliquota), vagy *egynehányados* (p. aliquanta) a' Rész; amaz egynehányszor véve, az az sokszorozva, egyenlít az Egészszel, p. o. a' négy garas a' forinttal: ez akár mint sokszoroztatik, vagy több, vagy kevesebb Egésznél, p. o. a' hat garas a' forinthoz képest.

Ezekből eszközetlenül érthetők a' következő

Okfők:

I.

Az Egész egy magával.

II.

Az Egész egy egyesült Részeivel, és az egyesült Részek egyek Egészökkel.

III.

A' hol Egész van, ott együtt van minden Része, és a' hol a' Részek mind együtt vannak, ott van Egészök is.

IV.

A' hol semmi Egész nincs, nincsenek Részek, és a' hol Rész nincs, nem lehet Egész.

V.

A' hol Egész van, egynehányszoros Rész is van, de a' hol egynehányszoros Rész van, nincs mindenkor Egész.

VI.

Ha semmi egész nincs, nincs egynehányszoros Rész is, de az egynehányszoros Rész nem léte nem semmisíti meg az Egészet.

VII.

A' Résznek Része az Egésznek is Része.

VIII.

Az egy harmadikkal egyenlő Mennyik, egymással is egyenlők.

15. §.

A' Lények Léte.

Már a' *Lénytudomány* elején (1. §.) mondám, hogy *szorosan* 's *tulajdonkép' véve* az a' *Lény*, melly nem csak lehet, hanem valóban is van; tehát a' *valóságos* vagy *létes* Lény, vagy

egy szóval a' *Való* olly valami, melly több a' csupa lehetségesnél, az az, a' mi erőkkel és tehetségekkel birván munkálkodhatik, vagy szenvedhet, mert a' mi illyes, csak az több a' csupán lehetségesnél; p. o. míg a' házat csupán képzelem, addig csak lehetséges Lény, és ha felépítetem, a'kor lesz létes Lény, és Való.

A' *Lét*, vagy *Létel*, tehát olly határozat, melly a' Lényt lehetségesből valóságossá teszi, és mivel ezt tettekből és munkákból lehet észbevenni, ugyan azon észfogat és mondat, a' mi a' *Munkálkodás* (actualitas), vagy *Valóságosság*: törvényei pedig a' következő

Okfők:

I.

A' Lét igazi Valóság.

Mivel

1. A' Lét által valami tétetik a' Lénybe, mert lehetségesnél többé lenni annyi, mint valaminek tétetni; tehát a' Lét tevő határozatja a' Lénynek, a' tevő határozatnak más neve a' *Valóság* (10. §.), következőleg a' Lét igazi valóság a' Lényben.

2. Minden képzelhető határozat vagy Valóság vagy Fogyatkozás (10. §.); tehát a' Lét is vagy Valóság vagy Fogyatkozás: úgy de Fogyatkozásnak okosan nem mondhatjuk, tehát Valóságnak szükséges mondanunk.

3. Ha a' Lét nem Valóság, vagy csak lehetségtőltelék (complementum possibilitatis) *Wolf* szerént, vagy *Kanthént* a' lehetségesnek észmérő tehetségünkhez való képestsége. Ha *lehetségtöltelék* vagy *tellyesítés* volna, úgy a' lehetséges, de még nem lévő Lény, nem volna egészen lehetséges, mert lehetségét még azután csak Léte töltené be és tellyesítené: a' lehetséges pedig és egyszer'smind egészen nem lehetséges képtelenség. De a' *lehetségesnek észmérő tehetségünkhöz való képestségének*, az az puszta *észbevételnek* se lehet venni a' Létet; mert így minden Lények Léte csak gondolat és nem tárgybéli volna: ezt pedig *Kant* sem vitatja, de okosan nem is vitathatja; mert noha hozzánk képest csak annyiban lévők és valók a' Lények, a' mennyiben azokat eszünkbe veszszük, és tőlünk különböző Valóknak, 's illyes vagy ollyas millyenségűeknek észmérjük: mindazonáltal a' mi észbevételünkön és észméretünkön kivűl is valóságos tárgyas Léttel kell nekiek birni; mert a' mi nincsen kivülünk, és nem igazi való, azt ugyan képzelhetjük, de okosan se eszünkbe nem vehetjük Való gyanánt, se illyennek nem észmérhetjük.

Valóság tehát a' Lét, és annyira Valóság, hogy ezt még Kant is kéntelen maga ellen megvallani; mert noha ő, hogy az Isten Létének ama' régi *lénytudományos mutató okát* (arg.

ontologicum) „a' legvalóságosabb Lény lehetséges, de a' Lét Valóság, tehát egyszersmind létes is", megdönthesse, tagadja, hogy a' Lény Valóság volna, még is a' Létet általában *Tételnek* mondja (Kritik der r. Vernunft, S. 626), a' *Tételt* (Positio) pedig (ugyan ezen *Könyvének* 624. *lapján*) *Valóságnak* (Realitas) nevezi.

II.

A' Lét belső Határozatja a' Lénynek.

Mert lehet valami létes magában véve minden másokkal való szövetség nélkül is; tehát a' Lét is lehet tulajdona akár melly magában 's különözve vett Lénynek is: az illyes Határozat pedig belsőnek neveztetik; tehát a' Lét belső Határozat. De

III.

Nem mindenkor szükséges.

Mivel a' szükséges Határozat az, melly nélkül a' Lény nem lehet, mert mivoltához tartozik vagy mint alkotó, vagy mint következet (11. 12. §.): úgy de Lét nélkül lehetséges a' Lény, és ha Létét veszti is, belső miségére nézve ugyan az marad, másképp minden Lénynek olly szükségképen kellene lenni, hogy nem Léte ellentmondana, ez pedig, a' mint alább fogjuk látni, egyedül a' legvalóságosabb Lénynek tulajdona. Tehát nem minden Lénynek Léte szükséges.

IV.

Minden Való mindenkép' meghatározott Lény.

Mert *mindenkép'* vagy *egészen meghatározott Lény* az, mellynek minden lehetséges ellenkező mondatokból egyik tulajdona, másik nem (9. §.): úgy de minden létes Lénynek vagy Valónak akár melly nemű ellenkező mondatokból az egyik szükségképen tulajdona, a' másik nem; máskép' se egyik se másik nem illenék reája a' *Középkirekesztő Okfő* ellenére. P. o. én vagy gazdag vagyok, vagy nem, vagy tudós, vagy nem, vagy magyar vagy nem, vagy jó, vagy nem, és így tovább, akár melly más ellenkező mondatokból egyik sajátom, másik nem.

Mivel pedig a' mindenkép' meghatározott Lénynek *rideg magányos* vagy *oszolhatatlan Tárgy* (obj. singulare v. individuum) a' neve *(Bev. a' Bölcs. 10. l.)*; létes Lény, vagy is Való csak rideg és oszolhatatlan, tehát ollyas Tárgy lehet, mellynek közös jegyein és határozatjain kivül sajátjai is vannak.

Jegyzés.

1. A' Létről moudottakból ezek következnek: *a*) a' Lét egyedül azoknak lehet mondatjok, mellyek tárgyvalók (objective realia); *b*) A' Lét nem szaporítja ugyan a' Lénynek gondolatbéli mivoltát, mert a' létes Való is csak

az belsőképen a' mi a' gondoltt Lény, és mivoltos Határozatjai számokra nézve ennek is annyiak, mint amannak: de szaporítja annak mind belső mind külső eseti Határozatjait, mert midőn a' Lény lehetségesből valóságossá lön, azon jegyeken kivűl, mellyek gondoltt Mivoltához az az Megfogatjához kívántatnak, sok új határozatokat és képestségeket nyer, mellyek reá még mint csupán lehetségesre nem illettek; p. o. a' száz tallér, melly most erszényemben van, nem több 's nem más ugyan mivoltára nézve, mint az, mellyet munkám előtt jutalom gyanánt gondoltam magamnak: de több ám annyiban, hogy már most erszényemben van, és erre vagy amarra használhatom. c) A' mi lehetséges, a' még nem való; tehát a' *lehetből vagyont* ne következtess. d) A' mi még nincs, lehet; tehát a' *nemlétből* se következtess *lehetlent*.

2. Mivel ezen képzeletek „*lenni*, *valóbanlenni*, *Lét*, *Létel*, *Valóságosság*" olly világosak, hogy azokat kiki inkább érzi, mint érti; senki se ütődjék meg, hogy azokat nem szorosan jegyeztem meg, hanem csak fejtegetve; mert az illyes együgyű képzeleteknek szoros Megjegyzéseit valamint kitalálni, úgy kívánni se lehet (*Lásd Gond.* 200 *lap Jegyz.*); és én ezen könnyen érthető Létfejtegetést jobbnak ítélem, mint akár melly más eddig adottakat, mivel ezek vagy homályosak, vagy bővebbek, vagy szűkebbek lévén, mind fogyatkozottak. *O. Wenzel Metaphys. p.* 150—153.

3. Noha a' Lét több vagy kevesebb nem lehet: azt szoktuk még is mondani, hogy ez hozzá *közelebb*, amaz *távolabb* van tőle: azt, a' mi a' Léthez legközelebb van, *legközelebb tehetösségü lehetségesnek* (possibile in potentia proxima), vagy *legközelebb elsö cselekvésben lévönek* (ens in actu primo) nevezték a' régi Oskolások, annak ellenébe, a' mi már meg van, és a' mit *második cselekvésben lévönek* (ens in actu secundo) mondottak;

azt pedig, a' mi még a' léttől távól van, *távól tehetségü lehetséges* vagy *első távól cselekvésben lévő* (possibile in potentia remota, vel ens in actu primo remoto) névvel különböztették; sőt *legelső rendü Lehetségest* is emlegettek (possibile primi ordinis), 's ez által olly Lényt jelentettek, mellyet Lét nélkül képzelni se lehet

4. Minden Létet vagy *eszközetlenül*, vagy *eszközölve* lehet észmérni, az az, minden, a' mi van, vagy érzékeink érdeklése vagy egy más létes Lény által, melly nála nélkül nem lehet, mutatja Létét; p. o. hogy kívülem mások is vannak, érzékeimből eszközetlenül tudom, mivel pedig ezek fő Ok nélkül nem lehetnek, a' fő Ok létét ezek által eszközölve észmérem.

16. §.

A' Valóság, Fogyatkozás, és Lét Képzeletének Eredete, és Haszonvétele.

Kant és hivei a' *Valóságot Fogyatkozást* vagy *Tagadást* és a' *Korlátozást* vagy *Határozást* Millyenség' Kategoriáinak vévén, a' *Létet* pedig a' Mintség Kategoriái közé számítván, azt állítják rólok, hogy ezek is, mint a' többi Kategoriák, olly eredeti tiszta értemények, mellyeket csak a' Lények tüneményeiről lehet mondani, 's csupán ezek észmérésére használni. *O. a'* 3. §. Holott

I.

A' Valóságnak, Fogyatkozásnak, Határosságnak, és Létnek értemények is, mint egye

bek, nem eredeti és a' tapasztalástól épen nem függő tiszta, hanem a' tapasztalásból származtatva szerzett utóbbi Képzeleteink.

Mert

1. Minden ember, mihelyest eszével kezd élni, tapasztalja, hogy némelly küllévők érzékeit érdeklik, 's ezzel lelkét bizonyos munkálkodásra ébresztik, tehát azonnal mind magát, mind azon érdeklőket *valóságos* Lényeknek gondolja; következőleg a' *Valóság* értéménye rész szerént azok által, mellyek érzékeinket érdeklik, részszerént tulajdon munkálkodásaink által támad legelőször lelkünkben, amazokat külsőkép', ezeket belsőkép' érezzük, és tapasztaljuk; tehát a' *Valóság* értéményét vagy Kategoriáját is a' tapasztalásból alkotjuk.

2. Értvén már mi a' Valóság, ennek elgondolásával tüstént érthetjük azt is, mi legyen a' *Tagadás* és *Fogyatkozás*: a' *Korlátozat* vagy *Határosság* pedig hogy a' Valóságból és Fogyatkozásból egyelítve alkottatik, Kant sem tagadja.

3. A' mi a' *Létet* illeti, ennek értéménye a' *Valóságosság* értéményével ha nem ugyan az volna is, ezt bizonyosan magában foglalja: a' *Valóságosság* Értéménye pedig a' *Valóságnak* sarjadéka (15. §.); tehát valamint a' *Valóság*, úgy a' *Lét* is első eredetére nézve tapasztalásbéli képzelet.

II.

A' Valóság, Fogyatkozás, Határozat, és Lét nem csak a' Lények tüneményeire, hanem azoknak észlényeikre is alkalmaztható Közmondatok.

Mert *Kant* véleménye szerént az Észlények kétfélék, *tagadósak* és *tételesek*; a' *tagadósak*, a' tapasztalásbéli tárgyak magokban léve értelmünkön kivűl, és ezek a' tüneményeknek, az az, az észmérhető tárgyaknak allyazatjaik: a' *tételesek* pedig, vagy némellyek szerént a' *tulajdonkép' való*, *Észlények* az ész által képzeltt tapasztalást-múló olly tárgyak, mellyekre valami észképet lehet alkalmaztatni; p. o. az Isten: már pedig mind ezekre, mind amazokra alkalmaztathatók a' Valóság' Fogyatkozás vagy Tagadás és Határozotság és Lét Kategoriái. Ugyan is

1.) A' *tagadós* Észlények Kant vallása szerént is a' Tüneményeknek *allyazatjaik*, és noha állítólag nem tudhatni miségöket, *létes* Lények és igazi *Valók* (*Kritik der r. Vernunft S.* 182), hogy pedig nem határtalan Valóságok, az úgy is érthető; tehát rólok a' Valóságot, Létet, Tagadást, és Határozotságot elmondhatni.

2. A' *tételes* Észlények közül legjelesebbek a' *Világ*, az *emberi Lélek*, és az *Isten*, mint annyi *fő Lények*: már pedig hogy a' két elsőnek igazi *Léte* és bizonyos *Fogyatkozatokkal kor-*

látozott Valósága van, a' *Világ* és *Lélektudomány* mutatja: a' mi pedig ama' *legfőbb Észlényt*, az *Istent*, illeti, róla ugyan a' *Fogyatkozást*, *Tagadást* és *Határozottságot* nem mondhatni, (ámbár az ő némelly tulajdonságait is csak *tagadólag* képzelhetni, p. o. *végetlenségét* vagy *változhatlanságát*): de hogy a' Valóság Lét és Valóságosság az Istennek nem csak szükséges Mondatjai, hanem ezek minden más Létnek és Valóságnak is tiszta legelső kútfői, mind itten alább, mind az *Istentudományban* látni fogjuk.

Igaz tehát, hogy a' *Valóság* 's a' t. fen említett értemények nem csak a' *Tüneményekre*, hanem az *Észlényekre* is alkalmaztatható Mondatok. Illyenek azon többi értemények is, mellyekről ezen *Értekezésben* szó volt, p. o. a' *Mennyiség*, *Millyenség*, 's a' t.; mert hogy ezekben sincs semmi, a' mi a' Kant *előbbösségére* vagy *tisztásságára* (prioritas vel puritas) mutatna, elég bizonyos csak a'ból is, a' mit az *Allaptudományban* az *emberi képzeletek eredetéről* általában mondottam.

HARMADIK ÉRTEKEZÉS.

Az Egyről, Rendesről, Igazról, és Tökéletesről, mint annyi közös fő Mondatokról.

17. §.

Az Egység Érteménye, Nemei, és Rokonjai.

Egynek mondatik a' Lény, a' mennyire Határozatai elválaszthatlanok, p. o. *egy* Lénynek mondjuk az *embert*, mivel érzékiségét eszességétől nem lehet elválasztani, 's külön venni; tehát az *Egység* (Unitas) a' Lény határozatai elválaszthatásának tagadása, vagy elválaszthatlansága.

Mivel pedig a' Lénynek határozatjai vagy mindenkép' 's egyáltalában elválaszthatlanok, úgy hogy mivolta sérelme nélkül tőle el nem lehet azokat különözni, vagy csak némelly tekintetben 's bizonyos alku alatt ollyanok; az Egy is vagy *egyáltalában mindenkép'* 's *alkutlanúl Egy*, vagy csak *némelly tekintetben* 's *alkusan Egy*, a'mannak semmikép', ennek csak némelly alku mellett nem lehet elválasztani határozatjait. P. o. a' Lélek alkutlanúl Egy, mert tehetségei, u. m. értelme és akaratja, egymástól egyáltalában el nem választhatók: az ember ellen-

ben csak alkusan Egy, mert Lelke Testétől csak addig nem válhat el, míg földi életet kell élnie.

Az alkutlanúl Egy *magában* vagy *belsőképen Egynek*, az alkusan Egy pedig *külsőképen* vagy *képestségesen Egynek* is neveztetik, és ez vagy *természeti*, vagy *erkölcsi* Egy; *erkölcsi* Egynek a' Társaság, *természetinek* a' gépelyes Test hivatik.

Azon Lények, mellyek részszerént egyek, részszerént többek, az az, a' mellyek némelly határozatokban egyeznek, némellyekben nem, *sokaknak* mondatnak, így mondjuk p. o. be sok az ember! mivel noha érzékiségünk és eszünk mindnyájunknak ugyan az, de hazánk, szülőink, korunk, gondolataink, kivánataink 's a' t. különbözők. Tehát

A' *Sokság* vagy *Sokasság* (multitudo) annyi, mint az Egynek vagy Egységnek többsége, és a' *Mennyiséggel* ugyan azon Mondat.

Okfők:

I.

Magában minden Lény Egy.

Mert magában 's belsőképen tekintve minden Lénynek legalább gondolatbéli Mivoltának szükséges lenni (5. 12. §.); a' Mivolt pedig olly határozatokból áll öszve, mellyek semmikép' se válhatnak el egymástól, máskép' nem a' volna a' Lény, a' mi, hanem valami más; tehát min-

den Lénynek vannak néhány soha el nem válható határozatjai, következőleg magában 's belsőképen, vagy a' mint az Oskolások mondják, *észmérettudományosan* (metaphysice) minden Lény Egy. Mindazonáltal

II.

Némelly tekintetben minden Lényben Sokaság is van.

Mert minden Lénynek vannak Mivoltalkotói, Következetei, Mintségei 's egy két Képestségei: úgy de ezek részszerént egyek, részszerént többek, egyek, mert egyesűlve azok teszik, hogy a' Lény e' légyen, és nem más, de többek is, mert mindegyikét tulajdon külön érteménye által lehet képzelni, és érteni: úgy de a' hol részszerént egység, részszerént többség van, ottan sokaság is van, tehát minden Egy bizonyos tekintetben sok is.

Jegyzés.

1. E'ből kitetszik, hogy a' Lények Mivolta oszolhatlan, közölhetlen, 's nagyobb vagy kisebb nem lehet; p. o. a' hármas szám mivoltára nézve egy és oszolhatatlan, mert hogy a' maradjon, a' mi, vagy is, hogy mivoltát megtartsa, három egygye egymástól el nem válhat.

2. Mivel a' Lény mivoltosan egy, és ezt legelőször érzékeink által tapasztaljuk; az *Egység* (Unitas) Kategoriája nem tiszta, hanem érzéki eredetű képzelet: hogy pedig az Egység néhányszor ismételtt képzeletéből szár-

maznak a' *Többségnek* és *Sokasságnak* értelményei, *Kant* sem tagadja, sőt azt is megvalja, hogy a' *Közönségesség* (Universalitas), és *Egészség*, vagy *Egyetemség* (Totalitas) értelményei megint az *Egységnek* és *Többségnek* egyesülésökből állanak öszve. Hogyan számíthatta tehát Kant a' *Közönségességet* különösen a' *Kategoriák* közé? vagy miért mondotta az *Egységet* és *Többséget* tiszta megfogásoknak? nem látom. De

3. Nem is lehet ezen értelményeket csupán *Lelki alakoknak* venni, és csak a' *Tünemények* észmérésére használni; mert valamint azt, hogy némelly Lényeknek létét tulajdonítok, másoknak nem, nem csupán észmérkedő lelkem, hanem a' Lényeknek, mint észméréstárgyaknak valóságos mivoltok okozza: úgy hogy a' létes Lényeket már *Egyeknek* már *Többeknek* mondom, nem csupán az én észméretalkotó tehetségem, hanem azoknak Valóságaik eszközlik Így kell gondolkodni az *Egészségről* is; de e'ről alább több szó lesz.

18. §.

A' Rend Értelménye, és Nemei.

A' *Rend* (Ordo) több egymás mellett vagy után lévőknek valamelly meghatározott módon való öszvefoglalások: fogyatkozása a' *Zavar* (Confusio), vagy *Rendetlenség* (Disordo), azon meghatározó mód pedig a' *Rendszabás* (Regula ordinis). P. o. a' Könyvtárban Rend van, ha a' Könyvek legalább hasonló külsőikre nézve egymás mellé vannak helyheztetve: ellenben ha még erre sincs tekintet, Zavar 's Rendetlenség

uralkodik benne, és a' Könyvek külsője (a' bé-kötés) a' Rendszabás.

Az tehát általában a' *rendes* Lény is; mellynek többjei vagy többféléi (varia) bizonyos rendszabás szerént öszve vannak foglalva: és ha valamelly Lényben semmi illyes öszvefoglalat nem volna, az *zavaros* vagy *rendetlen* nevet viselne.

A' Rend 1) *egyes* vagy *egyszerű*, és *többes* vagy *többszerű* lehet; a'mannak csak egy, ennek több a' szabása; p. o. a' Könyvtárban egyszerű a' Rend, ha a' Könyvek csupán külsőikre nézve vannak széthelyheztetve; ha pedig ezen felül a' különböző tartalom, szerző, nyelv, 's a' t. is tekintetbe vétetett, többszerű a' Rend. 2) *Külső* vagy *belső* lehet a' Rend; amaz különböző Lények között, ez magában minden rideg Lényben van.

Akár mi nemű légyen a' Rend, bizonyos mennyisége van mindenkor; mellyet részszerént a' Rendszabások számából, részszerént az öszvefoglalt többfélék nagyobb vagy kissebb kölcsönös egyezéséből, szükséges mérni: egyéberánt pedig

Okfő:

Magában véve némelly tekintetben minden Lény rendes.

Mert a' *Rend* többféléknek öszvefoglalása bizonyos szabások szerént: már pedig minden

Lényben többfélék vannak öszvefoglalva bizonyos szabások szerént, mert minden Lénynek határozatjai mivoltát alkotják egyesítve, azért van minden Lénynek mivolta (12. §.), 's mennyire annyira minden Lény meghatározott; tehát némelly tekintetben rendes is.

Jegyzés.

Mivel a' gondolkodás természet és erkölcs törvényei szerént (mellyeket nem az emberi elme kohol ki, hanem magából a' Lények külső vagy belső mivoltából csak fejteget), minden maga helyén 's rendében áll a' világon; nem igaz, hogy a' *Rend* és *Rendesség* üres észfogatok, puszta értelmi alakok, vagy hogy azokat mi okoskodva hozzuk bé önkényünk szerént a' természetbe: hogy pedig néha itt vagy amott *Rendet* 's *Rendességet* nem látunk, az a' mi hibánk 's rövidségünk, kik a' rendszabásokat gyakran vagy nem tudhatjuk, vagy nem akarjuk tudni, vagy gonoszúl öszsze zavarjuk.

19. §.

Az Igaz Érteménye.

Magában, *mivoltosan*, *belsőképen*, vagy *észmérettudományosan* az az *igaz Lény*, mellynek határozatai egymással megegyeznek; tehát a' *mivolti* vagy *valódi Igazság* is a' Lények határozatjaiknak kölcsönös belső megegyezésökben áll. P. o. az ember magában vagy belsőképen igaz, mivel ezen határozatjai érzékesség és eszesség egymással megegyeznek.

Okfő:

Mivoltára nézve minden Lény igaz.

Mert az *Ellenmondás Okfője* szerént (5. §.) még gondolni se lehet olly Lényt, melly önnön magával ellenkeznék, és az *Összeillés Okfője* szerént minden Lény jegyeinek 's határozatainak szükségképen meg kell egymással egyezniök, mivel csak így az a' Lény, a' mi, és nem más: úgy de a' Lény határozatainak belső megegyezésökben áll a' *mivoltos valódi Igazság*; tehát mivoltára nézve minden Lény igaz.

Jegyzés.

Nincs tehát a' valódi Igazságnak semmi ellene, sőt mivoltosan nemigazat csak képzelni is ellenmondás volna; p. o. mivoltosan a' hazugság is igaz, mert ezen jegyei „mást mondani, 's mást gondolni" együtt vannak a' hazug emberben, azért szoktuk a' közbeszédben is mondani „ez vagy amaz igazán vagy valóságosan vagy valódi hazug ember". A' mi tehát *Nemigaz*, azt nem magokban a' Lényekben, hanem vagy gondolatainkban 's észméreteinkben, vagy szavainkban és cselekedeteinkben szükséges keresni és helyheztetni; az első esetben *gondolat* vagy *észméretbéli Nemigaz*, *Hiba*, *Hibázás* (falsitas logica), a' másodikban *erkölcsi Nemigaz* vagy *Hazugság* a' neve. *L. a' Gondt.* 61. §.

20. §.

A' Tökéletesség és Nemei.

Tökéletesnek azt szoktuk mondani közönségesen, a' mi rendeltetésének megfelel, az az,

a' minek többféléi egyesűlnek azon erányzatnak valósítására, mellyre rendeltetett: azt pedig ellenben, mellynek többféléi rendeltetésöknek meg nem felelnek, és így rendeltetésére nem alkalmas, *tökéletlennek* nevezzük; tehát a' Lény *Tökéletessége* is többféléinek rendeltetésével való megegyezésökben áll, azért *Célerányosságnak* vagy *Helyeserányosságnak* (scopo congruentia) is lehet mondani, ellene és fogyatkozása a' *Tökéletlenség*, vagy *Eránytalanság*. P. o. tökéletes az óra, ha kerekei rugói 's más részei szorosan egyesűlnek az óra mutatásra, máskép' tökéletlen.

Azon ok vagy tekintet, mellyből a' Lény tökéletessége meghatároztatik, a' *Tökélletesség Törvénye*, és ha ez egy, *egyes* vagy *egyszerü* a' Tökéletesség, ha több, *többszerű* vagy *többes*; p. o. ha az óra csak órát mutat, egyes, ha pedig időperczet hónapot 's esztendőt is, többes tökéletességű. De

Ezen kivűl még *mivoltos* is lehet a' Tökéletesség, vagy *nemmivoltos*; amazt a' szükséges határozatoknak egyezésök teszi, azért *szükségesnek* is mondatik: ezt a' nem szükséges eseti határozatok szerzik célerányossan egyesűlve, azért *esetinek* is neveztetik, és ismét *belső* vagy *külső* lehet, az egyesült határozatokhoz képest. P. o. a' testiség és lelkiség mivoltos, a' tudomány vagy erkölcs belső de eseti, a' tisztelet

vagy vagyon külső tökéletességet szerez az embernek.

Okfők:

I.

Mivoltosan minden Lény tökéletes.

Mert az *Azonság*'s *Összeillés Okfője* szerént (5. §.) a' mivolti Határozatoknak minden Lényben egyesúlniök kell annak mivoltos alkotására; tehát minden Lényben meg van a' mivolti többféléknek egyesülésök bizonyos czélra: e'ben áll pedig a' mivoltos Tökéletesség. P. o. mivoltosan még a' vétek is tökéletes, mert ezen határozotjai „szabad általhágása az erkölcsi törvénynek" azon czélra egyesúlnek, hogy a' vétek vétek legyen. Azért

II.

A' mivolti Tökéletességnek Lépcsőji nincsennek.

Mert az imént említett *Azonság Okfője* szerént minden Lény az a' mi A = A: úgy de ha valamelly Lénynek mivolti Tökéletessége nagyobbodnék, vagy kissebbednék, már nem volna az, a' mi; valamint tehát e' lehetlen, úgy a' mivolti Tökéletességnek se lehetnek lépcsői. P. o. Péter mivoltára nézve mindig ugyan az az ember marad, bár mint tökéletesítse máskép magát mind belső, mind külső tekintetben. De

III.

Az eseti vagy nemmivoltos Tökéletességnek igen is.

Mert ez az eseti külső vagy belső határozatoknak czélerányos egyezésökben áll: már pedig ezen határozatok többek vagy kevesebbek, erányzásaik nagyobbak vagy kisebbek, több vagy kevesebb hasznúak, és egyezésök is kissebb vagy nagyobb pontosságú lehet; tehát azon Lénynek is, mellynek tulajdonai, mind külső, mind belső nemmivoltos Tökéletességét már felsőbb, már alsóbb lépcsőre emelhetik. P. o. Péter noha mivoltára nézve mindig ugyan az, tudományára nézve azonban a'nál tökéletesebb lehet, mennél többet, mennél több okokkal, 's mennél több erányokból tanúl.

Jegyzés.

1. Mivel *Jónak* azt mondjuk általában, a' mi valamelly Lényt tökéletesít; azért valamint tökéletes, úgy *jó* is *mivoltosan* minden Lény, mert ollyas, minőt mivolta kíván; p. o. a' vétek is, noha erkölcsikép' rosz, mivoltosan jó, mert mindent magában foglal, a' mi arra, hogy vétek legyen; szükséges.

2. Ama régi mondás „*nihil perfectum sub sole*" azzal, a' mit előbb mondék, nem ellenkezik; mert ez nem a' Lények mivoltát 's mivolti tökéletességöket, hanem külső vagy belső eseti millyenségeiket és ezekből származó tökéletességeiket érinti, és csak azt jelentheti helyesen, hogy minden tökéletességgel határ és valami fogyatkozás nélkül egy teremtmény se birhat, már azután akár alól,

akár felűl legyen a' napon; mert a' mint a' maga helyén fogjuk látni, határtalan végtelen 's mindennemű tökéletesége egyedűl az Istennek van, a' ki azért se a' nap alatt, se azon felűl, se máshol nem foglal helyet.

3. Ha megengedném is *Krugnak*, hogy ezen fő mondatok „*Egy*, *Igaz*, *Tökéletes*" csak annyi fejtegetései 's alkalmaztatásai az *Azonság Okfőjének* A=A: azt mindazonáltal meg nem engedhetem, hogy azokat a' létes Lényekre 's Valókra nem lehet alkalmaztatni, se a' belőlök származtatott Okfőknek ezek észmérésében hasznokat venni; mert valamint az *Azonság Okfője* nem csak gondolat, hanem észmérettörvény is: úgy ama' reá épített mondatok is mind gondolatainkban mind észméreteinkben használhatók; és valamint a' lehetséges Lény, úgy a' Való is egy, igaz, és tökéletes mivoltára nézve szükségképen.

MÁSODIK SZAKASZ.

A' Szétválasztó Fő Mondatok.

ELSŐ ÉRTEKEZÉS.

A' Szükségesről, és Nemszükségesről.

21. §.

A' Szükség, és Nemszükség Értelmenye, Nemei, és Törvényei általában.

Szükségesnek azt mondjuk általában, mellynek ellene vagy ellentette (oppositum) lehetlen: azt pedig a' minek ellene lehetséges, *nemszük-*

ségesnek, *szükségtelennek*, (nem *szükségetlennek*, mert ez = superfluum, mint *törvényetlen* = exlegale, és *törvénytelen* = illegale), vagy *esetinek* (contingens) nevezzük; p. o. hogy a' háromszöglet három oldalú legyen, szükséges, hogy papirosra legyen festve, nemszükséges. Tehát

A' *Szükségnek* és *Nemszükségnek* értemények a' *Lehetségnek* és *Lehetlenségnek* következeteik, és így annyifélék lehetnek, mint ezek. T. i.

1. Más a' *gondoltt* vagy *gondolatbéli*, más az *észmértt*, *észméretbéli*, vagy *tárgybéli* szükség és Nemszükség.

Gondolatban vagy *gondolva szükséges* az, mellynek ellene a' gondolkodás törvényeivel ellenkezik, az az, a' mit máskép' gondolni nem lehet: az pedig, a' mit máskép' is lehet gondolni, *gondolva*, vagy *gondolatban nemszükséges*, vagy *eseti*; p. o. hogy az embernek esze legyen, szükséges, hogy tudománya, nemszükséges gondolni.

Észméretesen vagy *tárgyasan* és *tárgyügyelőleg* az a' *szükséges*, a' mit csak így 's nem máskép' lehet észmérni: a' mit pedig másnak 's máskép' is lehet észmérni, az *nemszükséges*, hanem *eseti tárgyasan*; p. o. hogy, ha Istent észmérek, szükséges hogy mindentudónak is vallyam: ellenben Pétert észmérhetem, a' nélkűl, hogy tudósnak tartsam.

2. Valamint a' Lehetség és Lehetlenség, úgy a' Szükség és Nemszükség is *belső* vagy *külső* lehet.

Belsőkép', *mindenkép'*, *magában*, *alkutlanúl*, *tellyesen* vagy *mivoltosan* az a' *szükséges*, mellynek ellene mindenkor 's minden esetben lehetlen: a' pedig, a' minek ellene akár melly esetben lehetséges, *belsőkép' eseti nemszükséges*; p. o. hogy az Isten igazságos legyen, szükséges, de hogy az ember illyes legyen, nem szükséges mivoltosan.

Külsőkép', *mással*, *képestségesen* vagy *alkusan* az a' *szükséges*, mellynek ellene bizonyos alku 's feltétel mellett e'ben, vagy ama'ban az esetben lehetlen: az pedig, a' minek ellene alkusan lehetséges, *külsőképen eseti* nemszükséges; p. o. hogy Péter mérget vévén nagyobb mértékben, meghaljon, szükséges, hogy kevés méreg ivásra meghaljon, eseti, nemszükséges alkusan.

3. Az alkus Szükség *természeti*, vagy *erkölcsi* lehet.

Természetesen szükséges az, mellynek ellene természetesen lehetlen: a' minek pedig ellene természetesen lehetséges, az *természetesen nemszükséges*; p. o. hogy a' fa megégjen a' tüzben, szükséges, hogy nyárban gyümölcsözzék, nem szükséges természetesen.

Erkölcsösen vagy *erkölcsikép' szükséges* az, mellynek ellene erkölcsikép lehetlen: az pedig, mellynek ellene erkölcsi tekintetben is lehetséges, *erkölcsösen nemszükséges;* p. o. hogy a' gazdag adakozzék, szükséges, hogy ártatlanúl mulasson, nem szükséges, eseti, vagy szabad erkölcsösen. Az *erkölcsi Szükség* tehát annyi, mint a' *Kötelesség* vagy *Köteleztetés* (obligatio passiva).

4. A' *természeti* Szükség, ha valamelly Lénynek saját természetéből származik, *sajátos* vagy *tulajdon Szükség*, vagy *Kénytelenség*, ha mástól tolattik reá, *idegen*, *kényszerítő*, v. egy szóval *Kényszerítés* (Coactio), *Kénytetés* vagy *Erőszak*, 's *Eröltetés* nevet visel; p. o. hogy az ember meghaljon, saját természeti szüksége hozza magával, hogy néha akaratja ellen cselekedjék, az Erőszak kénszeríti. Tehát a' *Kénytelenségnek* a' *Szabadság*, a' *Kényszerítésnek* az *Önkény* (spontaneitas) vagy *Öntehetség* az ellene: és különösen a' lelki Lényeknél *lelki* (nec. psychica) a' testieknél *testi*, vagy *gépelyes természetszükségnek* (nec. naturae mechanicae) neveztetik.

Okfők:

I.

A' mi gondolat vagy észméretkép' szükséges, az magában is szükséges.

Mert gondolatkép' az a' szükséges, a' mit tellyességgel nem lehet máskép' gondolni, észméretkép' pedig az, a' mit épen nem lehet máskép' észmérni: úgy de a' minek ellenét tellyes lehetlenség gondolni vagy észmérni, annak magában is lehetlen az ellene, mivel mivolta okozza, hogy csak így, 's nem máskép gondolhatni vagy észmérhetni; a' minek ellene már magában véve is lehetlen, az magában 's a' t. szükséges. P. o. ha az Istent lehetetlen másnak mint legtökélletesebb Valónak gondolni, gondolatunkon kívűl is minden tiszta tökélletességgel szükséges birnia.

II.

A' már magában szükséges soha se lehet szükségtelen.

Mert magában az a' szükséges, mellynek ellene soha sem lehetséges, a' nemszükségesnek pedig lehetséges az ellene; tehát ha a' magában szükséges valaha nemszükséges lehetne, ellenének is lehetségesnek kellene lennie, a' mi egyenes 's világos képtelenség volna. P. o. mivel hogy az egész nagyobb légyen egy egy részénél, magában 's mivoltosan szükséges, soha semmiféle esetben vagy feltétel mellett se lehet az részénél kisebb.

III.

Az alkusan szükséges magában nem szükséges.

Mert alkusan azt mondjuk szükségesnek, mellynek ellene csak bizonyos alkú 's feltétel mellett lehetlen, és ha alku nincsen, vagy már megszünt, lehetséges: a' lehetséges ellenű pedig, eseti 's nemszükséges nevet visel. P. o. hogy gyertya égvén a' szobában, világosság legyen, alkusan szükséges, de mivel a' gyertyát el lehet oltani, a' szoba világossága magában nem szükséges.

Tehát viszonyosan is', valamint a' magában csak eseti soha se lehet magában tellyességgel szükséges: úgy a' magában nem szükséges bizonyos alku alatt némelly esetben szükségessé válhat.

IV.

Azért hogy valami erkölcsikép szükséges, nem szükséges természetesen is.

Mert erkölcsikép' az szükséges, mellynek ellenét az erkölcs törvénye nem engedi, tehát a' minek elkerűlhetetlenűl meg kellene történni, ha az erkölcsi valók akaratját csupán csak maga az ész határozná meg; természetesen pedig szükséges az, mellyre vagy tulajdon természetétől kénytelenítetik, vagy más idegen októl kényszerítetik a' Lény: úgy de bár mint kötelezzen valamire egy ollyan Lényt az erkölcsi törvény, mellynek eszén kivűl érzékei is vannak, nem cselekszi ő azt azért mindenkor, mert érzékes

természete másra határozhatja; p. o. erkölcsiképʼ szükséges, hogy aʼ gyermek szeresse szülőit, vannak még is ollyan szörnyetegek, kik ezt nem teszik.

V.

Aʼ Lénynek Mivolta Mivoltalkotói és Mivoltkövetkezetei alkutlanúl szükségesek.

Mivel

1. Aʼ *Mivolt* az, aʼ mi által aʼ Lény az, aʼ mi, ʼs nem más; tehát ha ellene lehetséges volna, aʼ Lény nem volna az, aʼ mi, hanem valami más: ezt pedig nem engedi az *Azonság Okfője* (5. §.); tehát aʼ Mivolt ellene soha sem lehetséges, aʼ mi pedig illyes, az alkutlanúl szükséges, következőleg így szükséges aʼ Lények Mivolta is.

2. Aʼ *Mivoltalkotók* teszik egyesűlve akármelly Lénynek Mivoltát, úgy hogy, ha csak egy hibázik is közülök, már nem az aʼ Lény, aʼ mi, hanem valami más; tehát ezeknek ellenök sem lehetséges soha, következőleg alkutlanúl szükségesek.

3. Aʼ *Mivoltkövetkezetek* aʼ Mivoltalkotóknak okozataik, tehát olly szükségesek minden Lényben, mint ezek: ezek pedig aʼ mint látánk, alkutlanúl szükségesek; tehát amazok is. P. o. mivel az embernek eszes-érzéki mivoltából következik okoskodó és érző tehetsége, erre is olly alkutlan szüksége van, mint amarra.

VI.

A' Mintségek és Képestségek nem alkutlanúl szükséges Lényhatározatok.

Mert

1. A' *Mintség* vagy *Mód* 's *Módosság* olly határozat, melly noha belsőképen feltalálható valamelly Lényben, nem következik még is annak Mivoltából szükséges okozat gyanánt; tehát a' Mintség ellene vagy is nemléte lehetséges, a' mi pedig illyes az nem szükséges alkutlanúl; p. o. mivel a' tudósság noha belső, de csak mintséges határozatja az embernek, nála nélkűl is ember az ember.

2. A' *Képestség* olly külső Határozat, melly csak a'kor mondható a' Lényről, ha ez mással szövetségben van, magában véve pedig nem; tehát a' magában vett Lénynek nincsen képestsége, következőleg a' Képestség' ellene lehetséges, és így alkutlanúl nem szükséges; p. o. mivel a' teremtés, megtartás, és igazgatás nem mivoltos tulajdonságai, hanem csak képestségei az Istennek, nem alkutlanúl, hanem csak ezen alku alatt „ha teremtmény van" mondandók az Istenről: az az nem elkerűlhetetlen szükségből, hanem szabad tetszéséből teremtette az Isten e' világot, de már minekutánna teremtette, megtartania és igazgatnia is szükséges azt.

22. §.

A' szükséges 's nemszükséges Létű Valók különösen.

A' *szükséges Létű Való* az, melly létének elegendő okát önnön mivoltában foglalja, úgy hogy nem léte soha se lehetséges: ellenben az, mellynek léte' elegendő oka nem magában, hanem máshol van, *nemszükséges létű* vagy *eseti Való*.

Okfők.

I.

A' szükséges Létű Való lehetséges.

Mert minden lehetséges általában, a' minek ellentmondó jegyei nincsenek: már pedig a' szükséges létű Valónak ezen jegyei „mivolta, és mivoltában létének elegendő oka" nem mondanak egymásnak ellent. Mert a' mivolt, mint mivolt, 's belső lehetség, magában véve se be se ki nem zárja a' létnek elegendő okát, tehát ugyan azon Valóban vele együtt állhat: a' lét' elegendő oka pedig, mint tevő határozat 's igazi Valóság, valamint magával úgy mással sem ellenkezhetik, tehát a' mivolttal sem. Lehetséges tehát egy ollyan Való, mellynek mivolta, és mivoltában egyszer'smind létének elegendő oka is van, ez pedig a' szükséges létű Való.

II.

A' szükséges Létű Való nem csupán lehetséges, hanem egyszer'smind létes is.

Mert a' szükséges létű Valónak léte saját mivoltának szükséges okozatja lévén a'tól soha sem szakadhat el, mint elegendő okától; ha tehát mivoltára nézve lehetséges a' szükséges létű Való, azonnal létesnek is kell azt gondolni és észmérni elkerülhetetlenül: a' mit pedig egyedül csak létesnek lehet gondolni, és észmérni, annak maga valójában is illyennek kell lenni (21. §. I. O.); tehát ha lehetséges, egyszer'smind létes is a' szükséges létű Való. Azért

III.

A' szükséges létü Valóban a' Lét Mivoltkövetkezet.

Mert Mivoltkövetkezetnek az a' belső határozat neveztetik, mellynek elegendő oka a' Lény mivoltában van: a' szükségkép' Való létének elegendő oka pedig önnön mivolta; tehát ennek olly szükséges következete, mint akármelly más okozat elegendő okának. Ellenben

IV.

A' nemszükséges létü Valónak léte nem mivoltos határozatja.

Mert az illyes létnek elegendő oka nem a' Lény mivoltában, hanem máshol foglaltatik, és így mivolta nála nélkül ellehet.

V.

A' szükséges létű Való se létére, se más akár melly határozatjaira nézve, nem függ semmi más Valótól.

Nem létére nézve; mert ennek elegendő oka saját mivoltában van, nem pedig valamelly más Lényben: a' mi pedig illyes a' mástól nem függ; tehát a' szükséges létű Való létére nézve senkitől sem függ. De

Más határozatjaira nézve sem; mert minden Való mindenkép' meghatározott Lény (15. §. IV. O.), tehát a' szükséges létű Való is épen azért, mivel Való, már minden együtt lehető határozatokat bir, következésképen ezekre nézve is csak annyiban függ, vagy nem függ mástól, a' mennyiben létére nézve: úgy de létére nézve senkitől sem függ; tehát más határozatjaira nézve sem. Azért

A' szükséges létű Valónak *független, önnön magától Való, 's legfőbb Lény* a' neve.

VI.

A' nemszükséges létű Való létére nézve mástól függ.

Mert a' nemszükséges létű Valónak ellene az az nemléte lehetséges, tehát ennek elegendő oka nem benne, hanem valamelly más Lényben foglaltatik; mert ha benne foglaltatnék, lehetlen volna valamikor nemlennie: ha pedig léte-

nek elegendő oka másban van, létére nézve más tól függ. Tehát

A' nemszükséges létű Való *függő*, *mástól*, 's *más alatt való.*

VII.

A' nemszükséges létű Való a' szükséges létű Való nélkül nem lehet való.

Mert valamint semmi helyes gondolat, úgy semmi valóságos lét sem lehet elegendő ok nélkül (ezt már a' *Gondolkodás Tudományából* is tudjuk, és itten alább bővebben fogjuk tudni); tehát ha van nemszükséges létű Való, létének is kell elegendő okának lenni, és mivel magában nem lehet (VI. O.), vagy más hasonló létű Valóban, vagy a' szükséges létűben szükséges annak lennie. Úgy de a' nemszükséges létű Való más nemszükséges létű Valónak nem lehet elegendő oka; mert létére nézve ő is mivoltosan mástól függ, ezen más harmadiktól, ez ismét negyediktől, és így tovább hátráló 's viszsza menő sorban vég nélkül. Vagy ezen viszsza menő sorban kell tehát a' nemszükséges létű való létének elegendő okát keresni, vagy azon Lényben, melly e'ben a' sorban nem lévén, szükséges létű Való: de a'ban a' sorban nem foglaltathatik a' nemszükséges létű Való létének elegendő oka, mivel az, ha bár végetlen is, nem más, mint sok vagy számtalan nemszükséges létű valók cso-

portozatja, következőleg csak sok rideg elégtelenségeknek összeszégök, mivel egyenként minden Lénye mind magának mind másnak elégtelen oka mivoltára nézve, illyenek maradnak tehát mindnyájan együtt is. Tehát valamint a'ból, hogy egyenként se *a*, se *b*, se *c* kő nem gondolkodik, helyesen azt következtethetem, hogy akár melly sokaságú kőrakást veszek is, ez sem gondolkodik: szinte úgy a'ból, mivel egyenként egy nemszükséges létű Való sem elegendő oka az eseti Létnek, azt kell kihoznom, hogy a' nemszükséges létű Valóknak egész seregök se lehet az; következőleg ha van nemszükséges létű Való, létének elegendő oka egyedűl a' szükséges létű Valóban lehet, 's e' nélkűl nemvaló.

Jegyzés.

Azoknak, mellyeket itten a' szükséges és nemszükséges létű Valókról mondottam, bővebb értésére, és bizonyosítására, a' következőket szükséges észbe venni.

1. Más az *elegendő*, más az *elégtelen*, más a' *szoros* és *végső*, vagy *fő*, és más a' *közellévő* 's *tágas jelentésű* Ok. Az *elégtelen* okból nem érthetni tökéletesen, miért van, vagy történik valami, az elegendő *tágas jelentésüből* már érthetni, de nem *végképen*, hanem csak *közelről* és *eszközetlenül*, az *elegendő fő okból* pedig minden létnek és történetnek lehetségét tellyesen tudhatni végképen. Hogy a' nemszükséges létű Valónak egy vagy több más hasonló létű Való elégtelen, vagy tágas jelentésű 's közellévő vagy legközelebbik elegendő oka

lehet, sőt valóban az is, kétséget sem szenved, mert e'hez csak az kívántatik, hogy az egyik illyes való a' másiknak valósításában munkálkodva valamelly részt vegyen: de hogy akármelly nemszükséges létű Való egy más hasonló létűnek szoros végső fő oka lehessen, azt a' bölcselkedő méltán tagadja; mert bár melly nagy sokaságú sorát fussa által a' nemszükséges létű Valóknak, végképen kielégítő okra, az az illyanra, mellyről tovább nem lehetne kérdeznie „hát ez honnét, 's kitől van?" soha sem fog akadni; ha hát valami elegendő ok nélkül valót nem akar vitatni 's megengedni, a' mit okosan nem tehet, a' szükséges létű valóban kell minden nemszükséges létnek végső elegendő fő okát keresnie. P. o. a' gyümölcs létének legközelebb oka a' bimbó, ennek a' virág, ennek a' gyökér, ennek a' mag, és így tovább 's akár meddig menvén elegendő közelokait ugyan találok, de végső fő elegendő okát az egész természetben nem, hanem a'ban a' Valóban, melly mind a' gyümölcsnek, mind akármelly más teremtménynek szükséges létű Létadója.

2. Az igaz, hogy a' nemszükséges jegyzetű itéletekben nem helyes az egyenként 's különvett részekből az egészre a' következtetés, vagy a' mint a' régi *Oskolásokodók* mondák „a' felosztottakból az együtt lévőkre való okoskodás (a distributivo sensu ad collectivum)", leginkább ha azon jegyzetek mennyiségesek 's erőbéliek, mellyek allyazatjok szaporodásával szaporodni szoktak: de a' szükséges 's mivoltos jegyzetűekben igen is, mert az illyes jegyzetek az egésznél is csak azok maradnak, a' mik az egy egy részeknél voltak. P. o. noha így helytelenül okoskodnék „egy katona nem tesz sereget, tehát együtt sem tesz akár melly sokaságú is", vagy így „egyenként se Péter, se Pál, se János nem mozdíthatja meg ezt a' nagy követ, tehát egyesülve sem": de ellenben így már helyesen okoskodom „*a*, *b*, *c*, *d*, 's a' t. test nehéz, tehát

minden test nehéz", meg így „egy = o nem tesz számot", tehát $= 0^{\infty}$ se tesz számot. Úgy de midőn a' bölcselkedő így okoskodik „különnévéve egy nemszükséges létű Való se elegendő oka a' más hasonló Való létének, tehát a' nemszükséges létű Valóknak bár melly nagy sőt végtelen sokasága sem", szükséges 's mivoltos jegyzetű itéletekből okoskodik; mert valamint az $= 0$ mivoltára nézve nem lehet szám, noha $= \infty$: úgy az eseti nemszükséges létű Való, ha végtelen sokaságú lehetne is, elegendő végső oka soha sem lehet semmi létnek, úgy hogy mennél tovább sokszorozná valaki az e'féle Valókat, annál inkább bizonyosítaná, hogy ezekben nincs, hanem a' szükséges létű Valóban a' nemszükséges létnek végső elegendő fő oka.

3. A' szükséges létű Való ellehet a' nemszükséges nélkül, mert létének elegendő oka maga mivoltában lévén mástól nem függ, és senkire nem szorúl: ellenben mivel a' nemszükséges létű Való se maga magának nem adhat lételt, se más hozzá hasonló Valótól nem vehet, a' szükséges létű Valótól függ mivoltosan, 's nála nélkül nemvaló.

4. A' nemigazból azért nem lehet egyenesen 's eszköztelenül következtetni igazat, mert annak érteményében ez nem foglaltatik, 's köztök eszköztelen és szükséges összekötés nincs: ellenben a' nemszükséges és a' szükséges létű Való között ollyan az összekötés, mint az okozat és elegendő ok között; valamint tehát az okozatból az elegendő okot, úgy a' nemszükséges Való létéből a' szükséges létű Valóját helyesen következtethetni. Mondám, hogy a' nemigazból egyenesen 's eszköztelenül nem következtethetni igazat, mert mellékesen 's eszközölve ezt is következtethetni, mivel amannak ellenmondója, a' helyes gondolkodás törvényei szerént pedig az ellentmondóknak egyike hamisságából a' másiknak igazságát lehet, és kell következtetni.

*

23. §.

A' Szükség, Szükségesség, Nemszükség, Esetiség, Független 's legfőbb Való képzeletének Eredete, és Haszonvétele.

A' *Kant* követői a' *Szükségességet* és *Esetiséget* a' Mintség Kategoriáihoz számítván olly tiszta megfogásoknak mondják, mellyeknek csupán a' Tünemények észmérésében lehet haszonkat venni (3. §.), a' *legfőbb Való* képzeletét pedig olly észképnek nevezik, mellyet az ész kénytelenségéből gondol ki, hogy allapja legyen, mellyre képzeleteit végképen épithesse, és Okfője, melly szerént észméreteit rendelhesse, és határozhassa; ellenben a' *tapasztalásthaladó Létvitatók* (Realistae transcendentales) a' független legfőbb Valónak létét, mint minden más létnek tiszta kútfőjét, előre feltévén eszköztelenül bizonyosnak állítják. *L. f. a' legúj. Met. Történetét.*

Okfők:

I.

A' Szükség Esetiség és fő Való képzeletei első eredetökre nézve tapasztalásbéli sarjadékos képzeletek.

Az a' Szükség képzelete. Mert 1) a' *Szükség* vagy *Szükségesség* értéménye magában foglalja a' *Lehetlenség* értéményét, 's e'ből támad

az értelemben, mivel az a' *szükséges*, mellynek ellene lehetlen: úgy de a' *Lehetlenség* értelmében nem eredeti és tiszta, hanem sarjadékos és tapasztalásbéli képzelet (7. §.), tehát a' *Szükségé* is illyen. 2) Gyakran valami ollyat érez magában az ember, a' mi őtet erre, és nem más cselekedetre készteti, néha valamelly hirtelenül támadtt indúlatunknak ellent nem állhatván, a' kikerülhetlen szükséggel mentegetjük magunkat; a' külső tapasztalás is hasonlókra mutat, a' viz p. o. állandóan le, nem felfelé foly, a' kisebb erő a' nagyobbnak mindenkor enged, a' tűz szükségképen éget, 's a' t.: ezeket tapasztalván pedig, azonnal képzeljük, 's értjük azt is, mi a' *természeti*, 's mi az *erkölcsi Szükség*. 3) A' *gondolatbeli Szükség* az Ellenmondás Okfőjéből vagy eszköztelenül 's egyenesen érthető, u. m. az A A, és ha az, szükségképen az, a' mi, és nem más, vagy eszközölve 's mellékesen, vagy egyenetlenül (indirecte), ha t. i. valami e'hez vagy ama' gondolathoz olly szükségképen tartozik, hogy nála nélkül azon gondolat is megszünne: mivel pedig a' gondolatbéli Szükség, a' mennyire a' létes Lényeknek határozatjaikat érdekli, a' *valóságos belső Szükségtől* nem különböz (21. §. *I. Okf.*), a' ki azt érti, ennek értelmét is igen könnyen megszerezheti magának. Tehát a' *Szükségnek* értelme első eredetére nézve tapasztalásból

származott képzelet. Illyen *az Esetiség Képzelete is.*

Mert 1.) mi az *eseti* vagy *nemszükséges*, csak a'kor érthetem, ha az ellennek *Lehetségét* és a' *Szükségnek* nemlétét képzelni tudom, mert az az *eseti*, a' minek ellene 's nem vagy máskép léte lehetséges; tehát az *Esetiség* is olly tapasztalásbéli eredetű képzelet, mint a' *Lehetség* (7. §.), és *Szükség:* hogy pedig nem *eredeti*, hanem mástól *származó*, *Kant* sem tagadja, mert a' *Szükség Kategoriának* teszi ellenébe. 2.) Azt tapasztalja az ember, hogy e' vagy ama' szándékában állandóan megmaradhat, de, ha akarja, változtathatja is, hogy most így, máskor máskép tehet valamit, hogy e'ben az esztendőben a' tél keményebb, mint a' tavaliban, hogy most azon nap tiszta, a' melly taval ködös volt, hogy taval egésséges volt, most pedig betegeskedik, 's t. e' f. tehát azt gondolja, hogy ezek egykor lehetnek, máskor nem, most így, máskor a'múgy történhetnek, az az tulajdon belső 's külső tapasztalásából érti, mi az *Esetiség* vagy *Nemszükség*, és *Szükségtelenség* közönségesen, melly közönséges értelmét azután a' különféle Lényekre 's esetekre olly könnyen alkalmaztathatja, mint a' *Szükségnek* közönséges értelmét. Megmutathatá tehát *Kant Hume* ellen, hogy a' Szükségesség és Esetiség nem a' *Képzelődésnek csalogató*

szüleményei, a' nélkül, hogy *tiszta eredetiségökre* szorúlt volna.

A' mi végre a' *Függetlennek* és *szükséges létű fő Valónak* képzeletét illeti, ez így támad lelkünkben: minekutánna az *eseti*, és így *alkus létet*, az érezhető tárgyakat 's ezek erőit visgálván, képzeljük, mivolti szüksége készteti észmérkedő 's tudni vágyó lelkünket, hogy ezen eseti alkus létnek végső közös fő alkuját keresse; melly kikerülhetetlen késztetésének engedvén, olly Valót gondol magának, melly már nem eseti, hanem szükséges létű, melly többé nem alatt, hanem mindenek felettvaló, melly nem alkudvány, hanem minden más létnek végső legfőbb alkuja; és ez a' *szükséges létű fő Valónak*, 's *minden mástól Függetlennek* felséges észképe, mellynek mivel az érzéki természetben pontosan megfelelő tárgya nincs, nem olly tapasztalásbéli képzelet ugyan, mint más képzeleteink, de minthogy a' tapasztalásból nyert *Esetesség* és *Alkusság* képzeletei nyujtanak reá alkalmatosságot *Végsőt* 's *Függetlent* szomjúhozó lelkünknek, nem eredeti, hanem ezek által szerzett sarjadékos képzelet.

II.

A' Szükségesség és Esetiség nem csak a' Tüneményekről, hanem az Észlényekről is mondhatók.

Mert

1. Az Észlények, azt vallja *Kant*, a' Tüneményeknek alljazatjaik, 's igazi valók: úgy de minden Való vagy szükséges, vagy eseti, középső nincsen. 2.) Ismét *Kant* azt mondja, hogy a' kör szükségképen kerék, az ember léte pedig nemszükséges, már pedig hogy a' kör szükségképen kerék, az én létem pedig nemszükséges, csak eseti, ennek a' különbségnek oka nem csupán az én értelmemben, hanem magokban a' tárgyakban van leginkább, máskép nékem is olly szükséges volna a' létség, mint a' körnek a' kerekség. 3.) A' mi a' *tételes Észlényeket* illeti különösen (16. §. *II. Ok*), ezeknek tudhatását tagadja ugyan Kant, de létöket nem, mert a' *parancsoló Észkéreményeinek* nevezi őket; mivel tehát minden létes vagy szükséges, vagy eseti, a' tételes Észlényeknek is vagy a' Szükség, vagy az Esetiség szétválasztó fő mondatjok.

III.

A' Függetlennek 's legfőbb Valónak Észképe nem puszta kép, se nem csupán észméret-igazgató 's tárgynyomozó (principium regulativum), *hanem Valót észmértető 's tárgyhatározó* (p. constitutivum) *Okfő.*

Mert ezen felséges Észképnek alkotására természetes belső szüksége készteti az emberi

lelket, mihelyest az eseti létüeknek valóságokat, a' mi tagadhatatlan, eszébe veszi: már pedig ezen lelki szükségünk ki nem elégítettnék, ha a' Függetlennek és szükséges létü fő Valónak Észképe puszta képzelet, 's merő tárgynyomozó Okfő lévén, tárgyas valósággal 's létséggel nem birna, mert így létet észmérne létadó, alkudványt alkú, okozatot 's okozatok csoportját fő Ok, épületet allap nélkül. Valamint tehát az értelemnek szükséges, hogy magát az eseti 's alkus lények tárgyas Valóságáról meggyőzze: úgy az ész soha sem nyugodhatik meg, ha a' független alkutlan 's szükséges fő Lény nem Való. Tehát

Jegyzés.

A' *Független* 's *Fő Lény* nem *puszta észkép*, hanem igazi Való, nem csak gondolat 's észméret-*rendelő* 's *igazgató*, hanem magában is Való 's közönséges létadó *Okfő*, nem csak a' parancsoló, hanem az elmélkedő észnek is *kéreménye*, és nem csak *hivés*, hanem *tudástárgy* is, *Kant* hibás vélekedésének ellenére; mert hogy ezen felséges képzeletnek semmi tapasztalástárgy meg nem felel, az csak arra mutat, hogy a' Fő Való nem tapasztalható, de hogy azért igazi Való, mind a' tapasztalható tárgyak esetisége, mind a' Végsőt 's Főt nyughatatlanúl kereső eszes lelkünknek természete váltig bizonyítja. Hogy ezen Fő Valónak mivoltát eszünkkel tökéletesen fel nem érhetjük, az az ő valóságos létét épen nem bizonytalanítja, mert ennyire a' nemszükséges létű Valókhoz sem férhetünk, a' nélkül hogy ezeknek valóságokról kételkednők;

elég t. i. az embernek valamint ezekről, úgy a' Fő Valóról is azt tudnia, mi ez hozzája képest? azt fürkésznie pedig, 's tökélletesen tudni akarnia, mi legyen az egész belső mivoltában? lehetetlen, haszontalan, sőt veszedelmes. — Ennyi itten elég — többet mondok máshol.

MÁSODIK ÉRTEKEZÉS.

A' Változóról és Nemváltozóról.

24. §.

A' Változó és Nemváltozó Érteménye, Nemei, és Törvényei.

Változónak Változhatónak vagy *Változékonynak* azt mondjuk, a' minek mostani állapotja (status) más lehet: azt pedig, a' minek állapotja más nem lehet, *Nemváltozónak* vagy *Változatlannak* 's *Változhatatlannak* nevezzük. T. i.

Minden Lénynek vannak bizonyos határozatjai, 's ezeknek összeségök teszi annak *Állapotját;* így mondjuk p. o. az Istent Változatlannak, mivel végtelen határozatjai állandóan azok maradnak, 's mások soha se lehetnek, ellenben panaszolkodunk az idő Változásairól, mert hol meleg, hol hideg, már száraz, már nedves 's t. e' f. lehet.

Mivel pedig a' Lényhatározatok *belsők* vagy *külsők* (11. §.), 's ezek a' *külső* amazok a' *belső Állapot*ot teszik; ezekhez képest a' *Válto-*

zás is vagy *Nemváltozás belső* vagy *külső* szokott lenni. 1. *Belsőképen változó* 's *változható* az, mellynek belső mostani állapotja más lehet, az az a' mi e'ből az állapotból másikba mehet által: ha pedig valaminek belső állapotja más nem lehet, az *belsőképen nem változó* vagy *változhatlan;* p. o. ha Péter tudatlanságában megmarad, nem változik, ha tudatlanságát szorgalmával elűzi, változik belsőképen. 2. *Külsőképen változó* az, mellynek mostani külső állapotja más lehet, a' minek pedig ez más nem lehet, az *külsőképen változatlan;* p. o. ha Pál szegénységében állandóan sínlődik, nem változik, ha igyekezete által gazdaggá lesz, változik külsőképen. 3. Az, a' minek állapotja soha sem lehet más, *tellyességgel magában szükségképen nemváltozó*, vagy egy szóval *változhatatlan*, 's ellenében áll a' *tellyességgel* (per absolutum) vagy *magában* 's *alkutlanúl változó*, 's egy szóval *változható:* a' minek pedig mostani állapotja csak bizonyos alku 's feltétel alatt, 's némelly esetben nem lehet más, az *nemszükségképen esetisen alkusan* vagy *képestségesen* nemváltozó, 's ezek a' nevei *változó* ellenének is; p. o. a' halandó ember halhatatlanná tellyességgel nem változhatik, de aggöreggé igen is: ellenben jóról roszra csak úgy nem változhatik, ha az erkölcsi törvényt tiszteli, de e' nélkűl igen is.

Ezekre nézve ezek a' bölcselkedő Észt igazgató

Okfők:

I.

A' Szükséges Nemváltozó.

Mert a' szükségesnek ellene lehetlen (21. §.); a' minek ellene lehetlen, az más, mint sem most, nem lehet; a' mi pedig illyes, az nem változó, tehát a' szükséges nemváltozó; és így viszontag a' nemváltozó is szükséges.

II.

A' Nemszükséges Változó.

Mert a' nemszükségesnek ellene lehetséges (21. §.), tehát mostani állapotjából másba mehet által: a' mi pedig illyes, a' változó; tehát a' nemszükséges változó; következőleg megfordítva a' változó is nem szükséges.

III.

A' Mivolt Mivoltalkotók és Mivoltkövetkezetek változhatatlanok a' Lényekben.

Mert ezek minden Lényben alkutlanúl szükségesek (21. §. *V. Okf.*): úgy de a' mi így szükséges, az változhatatlan (*I. Okf.*); tehát a' Mivolt Mivoltálkotók 's a' t. is változhatatlanok. De

IV.

A' Mintségek és Képestségek Változók.

Mivel csak esetiek, 's nem szükségesek a' Lényekben (21. §. *VI. Okf.*): a' nem szükséges pedig változó; (*II. Okf.*); téhát a' Mintségek és Képestségek is illyenek.

V.

A' Szükséges Létű Valónak Léte változhatatlan.

Mert az illyes Lét Valójának Mivoltkövetkezete (22. §. *III. Okf.*): a' Mivoltkövetkezet pedig változhatatlan (*III. Okf.*); tehát a' szükséges Létű Valónak Léte is az. Sőt ezen Valónak Létéhez szükségképen tartozó minden más belső határozatja is változhatatlan; mert ha a' nem volna, Léte is változhatnék, és így szükséges nem volna; így mondjuk p. o. az Istenben azon örök végzést, melly szerént a' világot teremteni akarta, változhatatlannak.

VI.

A' külső Állapot Változása nem jár együtt a' belső Állapot Változásával.

Mert a' külső Állapotot külső, a' belsőt belső Lényhatározatok teszik: de kaphat a' Lény új külső határozatokat, és így külsőképen változhatik, a' nélkül hogy belső határozatjai szaporodnának, következőleg belsőképen változnék; p. o. nagy méltóságra juthat Péter a' nélkül, hogy tudósabb vagy jobb volna, mint ezelőtt.

Jegyzés.

1. Mivel a' *Változás*, *Változhatás* és *Nemváltozás*, *Változhatlanság* és *Változhatatlanság* a' *Szükségnek* és *Esetiségnek* sarjadékai; a' mit ezeknek *Eredetökről*, 's *Használásokról* az előbbeni *Értekezésben* mondottam *Kant* ellen, amazokra is alkalmaztatható.

2. Valamint már fellebb *Lehetlenséget* és *Lehetetlenséget*, úgy itten *Változhatlanságot* és *Változhatatlanságot* különböztetek; amaz főnem, ez alnem, melly az *absoluta immutabilitást* helyes pontossággal jelenti.

HARMADIK ÉRTEKEZÉS.

Az Állatról és Esetékről.

25. §.

Az Állatnak és Esetéknek Érteménye, és Törvényei.

Az *Állat* (*Substantia L.* 1. §. *Jegyz.*) érteménye sokféle a' Bölcselkedőknél: —

1. *Descartes* azt mondja *Állatnak*, „mellynek léte magától van (causa sui), 's e' miatt másra nem szorúl": de ez igen szűk meghatározás, mert ollyan Lény, melly létére nézve semmi másra nem szorúl, egyedűl a' szükséges létű Való, a' többiek pedig, mivel mindnyájan eseti létűek, mástól veszik létöket; így tehát egyetlen egy Állat volna t. i. a' szükségkép Való, az eseti Valókra pedig ezen nevezet épen nem illenék.

2. *Spinóza* Descartes meghatározását felfogván, azt véli: hogy az *Állat* nevezet tulajdonképʼ egyedűl az Istent illeti, aʼ többi valókat pedig nem; mert u. m. ő, az *Állat* egyedűl az, melly magában (in se), és magától (a se) áll szükségképen, tehát mellyet magából érthetni, aʼ nélkűl hogy értelmére más valaminek értelme szükséges volna, csak egy Állat van tehát tulajdonképʼ, ʼs ez az Isten, maga aʼ végtelen Lét két szinte végtelen tulajdonságával aʼ *Terjedtséggel* és *Gondolással:* ellenben aʼ magányos Lények, mivel végesek, csak változó, az az támadó ʼs elmúló határozatjai (determinationes) mérsékei (modi) és Esetékjei (accidentiae) aʼ végtelen Létnek, végtelen Terjedtségnek, és végtelen Gondolásnak. Spinóza nézetéből tehát az Állat maga nem valami különlétű való, hanem minden különlétű magányos Valóknak, mint végetlen tulajdonai mérsékeinek, közös allap-okok. T. i. aʼ *végtelen Terjedtségből* terem aʼ *Mozgás* és *Nyugvás*, mellyet határozat gyanánt aʼ Testeknek, aʼ *végtelen Gondolásból* pedig az *Értelem* és *Akarat*, mellyet aʼ Lelkeknek szoktunk tulajdonítani, úgy hogy minden Testinek aʼ *végtelen Terjedtség*, és minden Lelkinek aʼ *végtelen Gondolás* szolgál allapúl, és pedig elszakaszhatatlan összekötéssel, mivel valódi Állatjok egyedűl egy, az Isten. Így gondolkozik tehát rövidebben más szókkal az

Állatról Spinóza: „minden, a' mi van, legyen az Test vagy Lélek, az Istenben és Istentől van, az az, az Isten egyedűl való honi (immanens) oka minden magányos Lényeknek, mint *termesztő Természet* (natura naturans), ezen magányos Lények egészsze pedig a' *termesztett Természet* (natura naturita), következőleg nem Állat, hanem csak állathatározat."

A' tehát Spinóza fő hibája, hogy ezen két különböző kiejtést „*magábanvaló*" „'s *magátólvaló*" (in se et a se) egybe keveri, és hogy a' *Létet* az Állat mivoltalkotójává teszi önkényesen 's minden okadás nélkűl; holott minden más előbbi Bölcselkedők, még Descartes is későbben (*O. Meditationes de Prima Philosophia* 1692. 4. *a' 75. lap.*), az *Állat* alatt mindig olly valamit értettek, melly magában állandó, és némelly határozatoknak alljazatjok, azt pedig, ha léte magától van-e, vagy mástól? nem értelmenyéből, hanem más okfőkből határozgaták, és az egy *végetlen* Állaton kivűl a' *véges* Állatoknak nagy sokaságokot vitaták.

Mivel pedig ezen önkényes és hibás allapra építette Spinóza ama híres *Világistenítését* (Pantheismus); ezt a' valódi Bölcselkedő, hogy itten többet ellene ne mondjak, már csak ezen tekintetből sem hagyhatja helyben.

3. *Locke* az Állatot *Al 's Fenéktalp*, az *Esetékeket* pedig ezen nyugvó *Oszlopok* (co-

lumnae) gyanánt képzeli; és ezen vastag képzeletével sok ujabbkori, az Állatot Függelékjeitől valóban különböztető, tetemes hibákra alkalmatosságot nyújtott; *Kant* legalább az Állatról való hibás vélekedését minden bizonnyal Locketól kölcsönözte, mert ha az Állatot Alnak, az Eseteket Oszlopnak lehet venni, így valóságosan is külön lehet őket választani, és puszta értelmi alakoknak 's tiszta eredeti képzeleteknek tartani.

4. *Wolf* Leibnitz után az Állatot tartós erős és különfélekép' változható allyazatnak mondja. De ezen Megjegyzés is szűkebb Megjegyzetténél, mert a' végtelen változhatatlan Állatot ki-rekeszti.

5. Nékem az *Állat szónyomozólag* az, a' mi másnak alá áll, így p. o. a' fal Állat, mivel a' fejérség vagy más szin rajta áll: *mivoltikép'* pedig és *valóságosan* az a' Lény *Állat*, melly minden tulajdonságainak közös tartós 's maradandó allazatja, 's melly más Lénynek tulajdonsága 's határozatja nem lehet, következésképen az, a' mi mástól külön-léttel bir, és ha van, lehet, a' nélkül, hogy másnak tulajdonsága 's határozatja legyen: ellenben az, a' mi valamelly más Lénynek csak határozatja 's tulajdona, úgy hogy e' nélkül 's ezen kivül léte nincsen, nem is lehet, *Eseték* (Accidens) vagy *Esetség* (Accidentia). P. o. az emberi lélek Állat,

mert testétől különböző tulajdon léttel bir: az ész pedig csak Eseték, mert a' lélek nélkül 's kivüle tulajdon léte nincsen.

Hogy tehát valamelly Lény igazi *Állat* legyen, a' következő tulajdonokkal kell szükségképen birnia: *a)* saját különléttel, úgy hogy másnak tulajdonsága ne legyen, hanem magában megálljon, *b)* tartóssággal vagy állhatatossággal, úgy hogy akármelly változásai mellett is legalább bizonyos időig megmaradjon, *c)* minden határozatjainak köz végallyazatja legyen, 's ezek mindnyájan hozzá tartozzanak mint közbirtokossokhoz, *d)* tulajdon erejéből munkálkodhassék, és saját foghatóságából szenvedhessen. Ezekre nézve az Állat *Magábanvalónak*, *Magánállónak*, *Önlétűnek*, vagy *Önerejűnek*, léte pedig *Magábanvalóságnak*, *Magánállásnak*, *Önlevésnek*, *Önereűségnek*, *Állatéknak*, *Állatságnak*, *Állatosságnak* vagy *Állandóságnak* (substantialitas vel subsistentia) is nevezetthetik.

A' mi az *Esetéket* illeti, ez vagy tágas vagy szoros jelentésű; a' *tágas jelentésü Eseték* minden Lényhatározat, akár külső vagy belső, akár szükséges vagy nem szükséges: a' *szoros jelentésű* 's *tulajdonkép' való Eseték* pedig csak ollyas határozatja a' Lénynek, melly nélkül az el is lehet; következőleg hogy valami *tulajdonkép való Eseték* légyen *a)* máshoz kell tar-

toznia, 's másban lennie határozat gyanánt, *b)* nem szükséges hanem eseti határozat legyen, már azután akár külső, akár belső. Azért az *Esetéket Másbanvalónak*, *Másonállónak*, vagy *Mástólfüggőnek*, létét pedig *Máshoztartozásnak Esetékességnek* (accidentalitas) vagy *Függésnek* (inhaerentia) is lehet mondani.

A' Lénynek eddig előadott *valóságos belső Állatjától* meg kell különböztetni a' *képzeltt* v. *gondoltt* (s. logica s. cogitabilis), és a' *külső* vagy *érezhető* (s. physica v. sensibilis) *Állatot*. A' *képzeltt* vagy *gondoltt* 's *gondolatbéli Állat* minden képzelet, melly az ítéletekben állyazat lehet, 's róla valamelly más képzelet jegyzet gyanánt gondolható: a' *külső* vagy *érezhető Állat* pedig minden valóságos egész vagy is test, mellyben bizonyos részek egyesűlnek. Itten nem ezekről, hanem az elsőről elmélkedünk.

Okfők:

I.

Minden Való vagy Állat, vagy Eseték.

Mert minden a' mi van, vagy magában van, 's másnak nem határozatja, tehát Állat; vagy csak másban találtatik, 's máshoz tartozik határozat gyanánt, tehát Eseték.

II.

Az Esetékek csak az Állatokban lehetnek.

Mert az Esetékek olly Lények, mellyek máskép' nem lehetnek valók, hanem ha más valamelly Lényhez ragaszkodnak határozatok gyanánt: ám de a' határozatok nem lehetnek határozott nélkül, ezen határozott pedig az Állat; tehát az Esetékek magokban nem, hanem csak az Állatokban lehetnek.

III.

Az Esetékek az Állatoktól magokban 's valóságosan nem különböznek.

Ugyan is;

1. Az Esetékek csak az Állatokban lehetnek valók; már pedig az, a' mi más nélkül 's máson kivül nem való, ezen mástól magában nem különböző, tehát az Eseték sem az Állattól.

2. Midőn valamelly Lényben Állatot és Eseték különböztetek, ugyan azon Lényt nézem különféle tekintetből, t. i. már mint valami állandót 's maradandót, már pedig mint változót és mulandót: úgy de a' különféle tekintet, nem valóságos különbség.

3. Midőn a' Lényeknek határozó tulajdonságaikat, p. o. a' nagyságot, nehézséget, zöldséget 's a' t. tőlök elvonjuk, 's különözzük, valósággal külön nem szakasztjuk, hanem csak külön gondoljuk, mert valamint a' szer és határozott minden alak 's határozat nélkül, úgy az alak 's

határozat szer és határozott nélkül soha sem lehet valóságos létű.

Ezekre nézve már a' régiek is azt tarták, hogy az Esetékeknek és Állatoknak különbségeik nem *való* hanem csak *észbéli* különbségek: azok pedig kik a' szerfeletvaló különözés' viszketegségétől elragadtattak a' régi *Platonikusok* után, a' *Lénységekről*, *Miségekről* 's *Pótalékragasztékokról* sok meddő czivakodásokba és tetemes hibákba keveredtek.

IV.

Az Állatok igazi Valók.

Mert az Esetékek Állatok nélkül nem lehetnek (II. Okf.), 's tőlök valóságosan nem különböznek (III. Okf.); ha tehát vannak másokhoz határozatok gyanánt ragaszkodó Esetékek, a' mint valóban vannak, ollyas független 's állandó allyazatoknak is szükség lenni, mellyekben amazok álljanak; az illyes független 's állandó allyazatok pedig az Állatok; tehát ezeknek valóságos létök is olly bizonyos, mint az Esetékeké.

V.

A' Lényeknek Állatjaikat tudhatjuk.

Mert az érzekeink körébe eső Lényeknek határozó különbségeiket 's tulajdonságaikat eszközetlenül tudhatjuk: ám de ezen különbségek és tulajdonságok Lényeiktől elvonva nem, ha-

nem Lényeikkel együtt, vagy is inkább a' velek biró Lények illetik, 's érdeklik érzékeinket, ezek' munkálkodnak, ezek szenvednek, ezek változnak; nincsen kiterjedtség kiterjedt nélkül, határ határozott nélkül, keménység vagy puhaság kemény vagy puha nélkül; a' munkálkodás szenvedés ellentállás nem az Esetékeknek 's miségeknek, hanem az Állatoknak tulajdonaik.

Így van ez Lelkünkben is azokra nézve, a' miket belsőkép' érez; mert a' kültárgyak által érzékeinkben okozott benyomásokat észbe venni, ezeknek megfelelő képzeleteket támasztani, figyelmezni, szemléleteket folytatni, vagy félbe szakasztani, gondolkodni, kívánni, akarni, 's más több e'féléket tenni, vagy szenvedni, nem a' belső érzékiség tüneményeihez, mint *Kant* véli, hanem magához lelkünkhöz 's lelkünk Állatjához tartozik.

Tehát a' Lényeknek millyenségeiket és határozatjaikat érzékeink által eszközetlenül 's szemlélődve tudván, ezekből eszközölve 's fejtegetőleg Állatjaikat is tudjuk, az az, nem szemléljük ugyan az Állatokat egyenesen, de szemlélhető Esetékjeikből, mint ezeknek közös vég-allyazatjaikat, értjük, és ezen értésünk 's állati tudásunk nem =x.

Jegyzés.

1. Az Oskoláskodók az *Esetékeket* (accidentia absoluta) megkülönböztették a' *Függelékektől* és *Mintségek-*

töl (accidentia modalia). Amazok által olly határozatokat értettek, mellyek az Isten mindenhatósága által Állatjaikon kivűl is magokban megállhatnak, p. o. a' szin, szag, íz, 's a' t. emezeknek pedig azon tulajdonságokat nevezték, mellyek Állatjaik nélkűl soha és semmiképp' nem lehetnek, p. o. a' kerekség kerek test nélkűl. Azonban mivel ezen egész különbség az *oltári Szentség Titkának* felvilágosítására és védelmezésére gondoltatott ki, (melly K. Hitágazat lévén, a' *kinyilatkoztatott Hittudományba* tartozik, 's ottan is más helyesebb okokkal erősítve adatik elő), a' Bölcselkedőnek épen nem szükséges, a' ki előtt, ha egyszer'smind okos hitű Keresztény, mindig nagyobb az isteni Kinyilatkoztatásnak a' legmélységesebb Titkokra nézve is tekíntete, mint a' külső érzékeknek bár melly világos bizonyságok; tudván, hogy az e'féle Hittárgyakat megérzékenyítve akarni felvilágosítani, annyi mint egészen kiüresítve megsemmisíteni.

2. Azok miatt, kik *Spinózának* munkáit nem olvashatják, vagy úgy, a' mint felebb előadám, érteni nem akarván mentegetik, sőt *Schelling* után módosítva újra követik is, jónak láttam ide tulajdon szavait *Éthikájából* kiirni, és pedig a' *Paulus* kiadása szerént a' 2-*dik Könyvéből* „Per substantiam (így szóll Spinóza a' 33. l.) intelligo id, quod in se est, et per se concipitur: hoc est id, cujus conceptus non indiget conceptu alterius rei, a quo formari debeat (35 l.). — Per attributum intelligo id, quod intellectus de substantia percipit, tamquam ejusdem essentiam constituens. — Per modum intelligo substantiae affectiones, sive id, quod in alio est, per quod etiam concipitur. Per Deum intelligo ens absolute infinitum, h. e. substantiam constantem infinitis attributis, quorum unumquodque aeternam et infinitam essentiam exprimit. — In rerum natura non possunt dari duae aut plures substantiae ejusdem naturae sive attributi (37. l.). Una

substantia non potest produci ab alia substantia (38. l.). Ad naturam substantiae pertinet existere — i. e. illius essentia involvit necessario existentiam. — Omnis substantia necessario est infinita — cum finitum esse revera sit ex parte negatio, et infinitum absoluta affirmatio existentiae alicujus naturae (38 és 39 l.). — Deus sive substantia constans infinitis attributis, quorum unumquodque aeternam et infinitam essentiam exprimit, necessario existit (42. l.). — Praeter Deum nulla dari, neque concipi potest substantia (46 l.). — Quidquid est, in Deo est, et nihil sine Deo esee, neque concipi potest (u. o.) —. Deus est omnium rerum causa immanens, non vero transiens (54. l.). — Cogitatio attributum Dei est, sive Deus est res cogitans (78 l.) — Extensio attributum Dei est, sive Deus est res extensa (79 l.). — Res particulares nihil sunt, nisi Dei attributorum affectiones sive modi, quibus Dei attributa certo et determinato modo exprimuntur (59 l.). — Per corpus intelligo modum, qui Dei existentiam, quatenus ut res extensa consideratur, certo et determinato modo exprimit (77 l.). — Per ideam intelligo mentis conceptum, quem mens format, propterea, quod res est cogitans (u. o.). — Ideae rerum singularium sive modorum non existentium ita debent comprehendi in Dei infinita idea, ac rerum singularium sive modorum essentiae formales in Dei attributis continentur". 83 l. 's a' t. Hogy pedig Spinóza így Descartes után vélekedett az Állatról, világosan mutatja Descartesnek e' czímű Könyve „Principia Philosophiae 1692. 4. P. I. §. 51. p. 11. a' hol ezeket lehet olvasni: „Per substantiam nihil aliud intelligere possumus, quam rem quae ita existit, ut nulla alia re indigeat ad existendum" — — Et quidem substantia, quae nulla plane re indigeat, unica tantum potest intelligi, nempe Deus. Alias vero omnes nonnisi ope concursus Dei existere posse percipimus. Atque ideo nomen

substantiae non convenit Deo et illis univoce (ugyanazon jelentésben)."

26. §.

Az Állatok' Erőjei, és ezeknek Törvényeik.

Az Állat helyes megfogásához az *Erő* világos értelmeye kivántatik; mert, a' mint előbb mondám, a' Lényeknek Állatjaikat magokból eszköztelenül 's szemlélőleg nem, hanem leginkább munkálkodó Erőikből tudhatjuk eszközölve 's fejtegetőleg.

A' pedig általában az *Erő*, a' mi a' Lényekben változásokat okoz; p. o. midőn karomat felemelem, változom, mert előbb nem emeltem fel, és ezen változásomnak oka karom erője, mert e'ből tudom, miért emeltem, vagy emelhettem fel karomat: azért az *Erőt*, tudományos pontossággal, a' Lény változásai belső közokfőjének is lehet mondani.

A' Lénynek minden változása vagy *Cselekvés*, vagy *Szenvedés*. *Cselekedni*, *tenni*, *művelni*, *munkálkodni* annyi, mint változást okozni: ellenben valamelly változást befogadni, annyi mint *szenvedni*; tehát a' *Cselekvés* is vagy *Tevés*, *Mivelés*, vagy *Munkálkodás* (actio, operatio), annyi, mint valamelly változás okozása, 's okozatja a' *Cselekedet*, *Tett* vagy *Tétel*, *Miv*,

Munka: ellenben valamelly változásnak befogadása a' *Szenvedés* (passio), 's ennek okozatja a' *Szenvedelem;* a' cselekedetekre való alkalmasság *Tehetősség*, *Cselekvőség*, *Ügyesség*, (activitas), *Munkáskodás*, vagy *Munkálkodóság* (laboriositas) vagy *Önerejűség* (spontaneitas); a' szenvedelmekre való képesség pedig *Szenvedőség* vagy *Szenvedékenység* (passivitas), *Foghatósság* (capacitas), *Fogékonyság* vagy *Befogadhatóság* (receptivitas), 's *Foganhatóság*. P. o. midőn a' müvész márványból képet farag, mivel, munkálkodik, cselekedetet tesz, ügyességét gyakorolja: a' márvány pedig szenved, és szenvedékenyen a' faragást befogadja.

A' Cselekvés vagy *független alkutlan határtalan* (a. absoluta), vagy *függő, alkus* 's *határozott* (a. conditionata), és mind ez, mind amaz vagy *beható* (a. immanens s. intransitiva) vagy *kiható* (a. transitiva s. transiens). *Független* vagy *tiszta* (a. pura) a' Cselekvés, ha cselekvője senki mástól nem függ, minő p. o. az Istené: ellenben ha a' cselekvő munkáiban mástól is, mint p. o. az ember, függ, *alkus* vagy *feltételes* (a. hypothetica) Cselekvése. Ha a' Cselekvő magában okoz változást, 's magában munkálkodik, p. o. midőn lelkünk elmélkedik, *beható*, *benmaradó*, *honi*, *otthoni*, ha másban, p. o. midőn gondolatinkat másokkal közöljük, *kiható*, *érdeklő*, *befolyó* (a. influens), vagy *Be-*

folyás (Influxus) Cselekvése. A' Befolyás *egyes*, *egyoldalú* (i. simplex, unilateralis), ha valamelly Lény a' másikát változtatja, a' nélkül hogy viszont ettől változtattnék, ha pedig kölcsönösen változtatják egymást, *kölcsönös* vagy *viszonyos* vagy *Viszonyérdeklés* (i. reciprocus) a' Befolyás; és a' változtatottnak viszszaerőlködése *Viszszahatás* (reactio), az Érdeklés pedig és Viszonyérdeklés együtt *Összeütközés* (Conflictus), vagy *állati Ellenkezés* (antagonismus substantialis) nevet visel. P. o. ha a' lélek a' testet változtatja, de tőle változást nem szenved, egyoldalú, ha pedig a' test is változtatja a' lelket, kölcsönös Befolyással vannak, 's egymással összeütköznek.

Ha az Állatok egymást kölcsönösen érdeklik, 's változtatják, az az, ha viszonyosan munkálkodnak, *valóságos létű* vagy *erős Egészet* (totum reale v. dynamicum) alkotnak, és ezen kölcsönös összeköttetésök *Szövetségnek* (Commercium), vagy *valóságos létügyelő Közösségnek*, 's *Közösködésnek* (Communio realis vel dynamica) neveztetik.

Ezen Közösség *eszközetlen* vagy *eszközös* (c. immediata vel mediata) lehet; amaz olly Lényeknek között van, mellyek két térnek közös határában munkálkodnak kölcsönösen, azért *Érintésnek* (Contactus) is hivattatik, mellynek kezdete az *Illetés* vagy *Taszítás* (Impulsio, atta-

ctus), folytatása a' *Nyomás* (pressio): *eszközös Közösségben* pedig azon Lények vannak, mellyek távólról érdeklik egymást, és ha ez minden közbevetett szernek segedelme nélkül történnék az üres térben, *tiszta Meszszehatás* (actio pura in dinstans) volna a' neve. Az eszköztelenül közösködő Lények *együttlévőknek* (sibi praesentia) vagy *tőszomszédoknak* (vicina), azon Lény pedig, melly minden másba befoly eszközetlenül a' nélkül, hogy valamelly térhatárt vagy viszszahatást szenvedne, *mindenhollévőnek* (omnipraesens) mondatik. P. o. Magyar Ország Lengyel Országgal eszköztelen, az Orosz Birodalommal eszközös közösségben, az Isten mindenhol van.

Az *Erők* is sokfélék lehetnek; t. i. 1.) míg nem munkálkodik, de munkálkodhatnék, *Tehetségnek* (facultas agendi), *Készségnek* (vis in actu primo), vagy *Hathatósságnak* (potentia), vagy *tágas jelentésű Erőnek* (vis in sensu lato), midőn pedig már munkálkodik, *szoros* vagy *tulajdon nevű Erőnek* (vis stricte et proprie dicta) mondattik; így különböztetjük lelkünkben p. o. a' gondolkodó tehetséget a' gondolkodó Erőtől, a' gondolkodhatást a' gondolkodástól, 's a' t. 2.) Más az *élő* (v. viva), más az *alvó* (v. dormiens) és *szendergő* vagy *elnyomott* (v. sopita), nem mint *Kant* nevezi, *kihalt* (v. mortua), Erő; amaz más munkálkodását 's kihatá-

sát akadályoztatja, azért *Akadálynak* (impedimentum) is mondatik, ez pedig magában szendereg, mivel kihatása akadályoztatik. 3.) Ha akadályait meg nem győzheti az Erő, *tehetetlen* (v. impotens), *tunya* (v. iners), ha meggyőzheti, *tehetős*, *hatalmas*, *ható* (v. potens, valida), ha pedig épen semmi akadályt nem szenved, *mindenható* (v. omnipotens), vagy *ellentállhatatlan* (v. irresistibilis) a' neve; így nevezzük Pétert tehetetlennek, Pált tehetősnek, az Istent pedig mindenhatónak. 4.) A' tehetős Erő, mivel a' mire törekedik, egészszen eléri, *sükeresnek* v. *foganatosnak* vagy *elegendőnek* (v. efficax v. sufficiens), a' tehetetlen pedig, mivel süker 's foganat nélkül munkálkodik, *sükeretlennek* vagy *foganatlannak* vagy *elégtelennek* is (v. inefficax v. insufficiens) neveztetik. 5.) Más az *eredeti*, más a' *származék* Erő; az *eredeti* Erő (v. originaria), más felsőbbtől nem függvén, a' Lény minden munkásságának végoka, azért *fő gyökér* vagy *allapos Erőnek* (v. radicalis, fundamentalis) is mondattik, azok pedig, mellyek az illyes Erőből származnak, *származék* vagy *sarjadék* (vires derivativae) Erőknek neveztetnek, és *felsőbbekre* meg *alsóbbakra* (v. principales et minusprincipales) osztattnak); p. o. Lelkünknek fő ereje a' lelki észméret, sarjadékos, de felsőbb, az értelem, sarjadékos, de alsóbb, az érzék.

A' Lény tehetőségeinek a' foghatósságainak összeségök annak *Természete* (Natura entis); így mondjuk p. o. az embernek természete, hogy munkálkodjék, és szenvedjen, a' vasé, hogy az alája tett testeket nyomja, 's a' tűzben elolvadjon.

Okfők:

I.

A' hol Erő van, Állat is van.

Mert minden való vagy Állat, vagy Eseték (25. §. *I. Okf.*), tehát az Erő is vagy Állat, vagy Eseték; ha Állat, a' hol Erő van, Állat is van; ha Eseték, e'kor is a' hol Erő van, Állat is van, mivel az Eseték nem lehet Állat nélkül (25. §. *II. Okf.*).

II.

A' hol Cselekvés van, vagy Szenvedés, Állatnak is szükséges lenni.

Mert 1.) A' Cselekedések és Szenvedések Esetékek, az Esetékek pedig csak az Állatokban lehetnek (25. §. *II. Okf.*). 2.) A' Cselekedés és Szenvedés okozó Erőt kiván, tehát a' hol Cselekedés van, vagy Szenvedés, ott Erőnek kell lenni; a' hol pedig erő van, ottan Állat is van (*I. Okf.*); tehát a' hol Cselekvés van, vagy Szenvedés, ott' Állatnak is szükséges lenni.

III.

Minden valóságos Állatnak csak egy eredeti Erője van.

Mert 1.) az eredeti Erő teszi tulajdonkép a' Lény Állatékját, tehát ha nem egy, hanem több eredeti Erője volna a' valóságos Állatnak, többekből volna összetéve, pedig, a' mint alább fogjuk látni, a' valóságos Állat összze-tett nem lehet; 2.) mind az ész, mind a' tapasztalás egy, és nem több, eredeti Erőre mutat minden Állatban; *egyre az ész*, mivel több valami eredetit, az az legelsőt, egy Állatban gondolni is alig lehet; *egyre a' tapasztalás* is, melly gyakran meg mutatta már, hogy a' mi több Erőnek tulajdonítatott, valóban egyetlen egy Erőnek műve volt; tehát minden Állatban csak egy az eredeti Erő.

Erre nézve nem helytelenül nevezik az *Állatot* némellyek *több származék erők egyesületének, mellyek több felsőbb 's egy eredeti vagy legfőbb Erő alá vannak vetve.*

IV.

Az Állatok eredeti Erőjét nem észmérhetjük tökéletesen.

Mert erre a' végre valóságos belső mivoltokat kellene egészen kimerítve tudnunk: e' pedig mivoltossan korlátozott értelmünket felülmúlja, 's csupán a' Mindentudónak tulajdona (12. §. *IV. Okf.*); valahányszor tehát az Állatoknak eredeti Erőikről szóllunk, csak azt jelentjük, hogy már felsőbb Erőkre nem akadhatunk.

V.

A' Valóságos Állat szünetlen munkálkodik.

Mert 1.) minden valóságos Állatnak van eredeti Erője: az Erő pedig mivoltára nézve mindig munkára törekedik, és hogy nem mindig sükeresen munkálkodik, csnpán az ellentálló nagyobb Erő akadályoztatja; 2.) az Állat, mint Állat, legalább némelly saját határozatinak és más Állatokkal öszszekötő képestségeinek mindenkori valósitó oka, a' valósítás pedig igazi munkálkodás; 3) ha a' valóságos Állat szünet nélkül nem munkálkodnék, nem volna valóságos, hanem csupán lehetséges, mert a' valóságosnak béllege a' munkálkodás: már pedig az Állatság egyedül a' valóságos létű Lényeknek tulajdonok; 4) a' *Világtudományban* fogjuk látni, hogy a' természetben ugrás nincsen, hanem folyvástság (continuitas): úgy de ugrás volna a' természetben, ha a' valóságos Állat csak néha, 's nem mindig munkálkodnék, mert így a' tökéletes munkátlanságból által kellene ugrania a' tökéletes munkásságra. Tehát a' valóságos Állat szüntelen munkálkodik, ha nem mindig foganatossan, vagy érezhetőleg is.

VI.

Az Állatok eszközösen is közösködhetnek.

Mert a'kor közösködnek az Állatok eszközösen, midőn Erőiknek kölcsönös munkálkodá-

saik által távólról érdeklik egymást: már pedig hogy ez lehetséges, mind a' távollévő testeket is magához húzó mágnes, mind az iszonyú messzeségből kölcsönös nehézkedéssel egymást 's csudálandó nagyságú egészöket feltartó égi testek példája elegendően bizonyítja; mivel tehát a' létből helyesen következik a' lehetség, az Állatok eszközösen is közösködhetnek, vagy is, a' mi mindegy, meszsze is hathatnak. Hogy valóban hatnak-e? mivel ezt nem az ész, hanem a' tapasztalás határozhatja meg, feleljenek a' *Természetvisgálók*; csak arra kérjük őket: hogy ha igennel felelnek, vigyázzanak, ne hogy azon pórbabonának, 's durva tudatlanságnak, melly a' Meszszehatást a' Merkurius kincsmutató veszszejére, a' szívrokonyos orvoslásra, az élők és holtak vagy távóllévők közösködésére szokta balgatagúl alkalmaztatni, új élesztőt nyújtsanak!

Jegyzés.

1. Mivel az *Állatság* Munkásságot kíván, és azért csak a' létes Lénynek tulajdona, nem kell azt összekeverni a' *Mivolttal*; mert Mivolta, mivel ez csupán gondolatbéli is lehet, minden Lénynek, még a' lehetségesnek is van, Állatsága pedig csak a' valóságos létűeknek, vagy is a' Valóknak; következőleg minden Állatnak van ugyan Mivolta, 's ez hozzája szükséges határozat gyanánt tartozik: de ellenben minden Mivoltnak nincsen Állatja, hanem csak a' valóságos belsőnek.

2. A' *Természetet*, ha bővebb jelentéssel a' változások mind lehetségének mind létének belső okául veszszük,

egy az a' *Mivolttal:* de ha szorosan, 's tulajdonkép' veszszük, a'ban különböz a' Mivolttól, hogy a' Mivolt a' Lénynek belső lehetségét, a' Természet pedig létének erőit és szenvedékenységeit jelenti; azért a' csupán lehetséges Lényeknek csak Mivoltok, a' léteseknek pedig Mivoltokon kivűl Természetök is van. Így p. o. midőn Lelkünket nem Mivoltára, hanem csak Természetére nézve mondjuk halhatlannak, azt jelentjük, hogy noha mint nemszükséges létű való tellyességgel meghalhatna, de mivel olly erőkkel 's tulajdonságokkal van teremtve, mellyek mindenkori tartósságát kivánják, úgy már soha sem halhat meg: ellenben midőn az Istent Mivoltára nézve mondjuk halhatlannak, vagy is halhatatlannak, azt értjük, hogy ezen Fővalót még képzelni se lehet tellyességgel máskép', hanem mint örökké Valót.

3. Az a' Lény, mellynek *Állatság* vagy *Önlevés* (subsistentia) a' tulajdona, *Talpvalónak* (suppositum) is neveztetik azért, mert tulajdonságai rajta nyugszanak mint közös talpokon; és ha egyszer'smind eszes Való is, *Személynek* (persona), máskép csak *Dolognak* (res) mondattik. Csak az az Állat lehet tehát *Személy*, melly a' természet gépelyességétől nem függvén, tulajdon eszével szabhat önnön magának arányokat, és így magában is arány és czél, mellynek a' többi nemélő és esztelen Állatok eszközök gyanánt szolgálnak, és azért ezek csak *Dolgoknak*, vagy *Haszonvalóknak*, 's *Valamiknek* hivattatnak.

27. §.

Az Állat, Eseték, Erő, és Közösség Értemények Eredetök, és Haszonvételök.

Az *Állatot*, *Eseteket*, és az *Erők* kölcsönös munkálkodásaiból származó *Közösség* értemé-

nyét a' belső Viszony vagy Képestség Kategoriái közé számítja *Kant*, 's ollyan tiszta megfogásoknak tartja, mellyeket csupán a' Tünemények észmérésére lehet használni; pedig

Okfők.

I.

Mind az Állat és Eseték, mind az Erő és Közösség Értelményei Eredetökre nézve tapasztalásbéliek, és származékok.

1. *Az az Állat és Eseték Értelménye.* Mert *a)* a' külső érzékeinket érdeklő akármelly dologra ügyelve, azt tapasztaljuk, hogy noha számazonságát (identitas numerica) állandóan megtartja, némelly határozatjaira nézve azonban változik, p. o. ugyan azon Hortensia előbbi zöldes színét gyönyörű rózsa szinre változtatja; *b)* ha magunkra viszsza ügyelünk, szinte megint azt tapasztaljuk, hogy bár mit tegyünk, vagy szenvedjünk, valami állandóan ugyan az marad bennünk. Azt tehát, a' mi bennünk, vagy a' kivűlünk lévőkben, mindig az marad, munkálkodik, vagy szenved, *Állatnak*, a' mi pedig mulékony és változó, *Esetéknek* mondjuk; következőleg az Állat és Eseték értelményei a' tapasztalásból erednek, és az *Állandóság*, *Változás*, *Cselekvés*, és *Szenvedés* előképzeléseiből származnak.

*

2. *Így ered, és származ az Erő értemé-nye is.* Ugyan is kiki saját tapasztalásából tud-ja, hogy léte állandó törekedés, 's tehetsége mind ki mind beható, mindazonáltal hogy mun-kálkodásiban gyakran akadályoztatik a' külső tárgyaktól; azt képzeli tehát, hogy mind magá-ban van valami, mellyel munkálkodhatik, 's mun-kálkodik is, mind a' külső tárgyakban, mellyel ezek munkálkodását viszszahatva akadályoztat-ják, és ezen valamit *Erőnek* nevezi. Tehát az *Erő* értemenye is tapasztalásbéli, és a' *Lét Munkásság* és *Szenvedékenység* képzeleteiből származó.

3. Ugyan ezen az úton támad lelkünkben a' *Közösség* értemenye is; tudván már t. i. tapasz-talásomból, hogy erőm van, 's e'vel mind ma-gamban, mind másokban változásokat okozha-tok, de gyakran ezek által munkáimban akadá-lyoztathatom is, szükségképen arra a' gondolat-ra jutok, hogy én másokkal hol eszközösen, hol eszköztelenül öszve vagyok kötve, még pedig olly viszonyosan, hogy valamint az én erőm ő bennek, úgy az övék én bennem különféle válto-zásokat okozhat, 's okoz is: az illyes öszszeköt-tetésnek pedig *Közösség* a' neve; tehát ez is mint az előbbeniek tapasztalásbéli, és az Erő, Munkásság, Szenvedékenység képzeleteiből szár-mazó értemény.

II.

Az Állat, Eseték, Erő, és Közösség nem csak a' Tüneményekre, hanem az Észlényekre is alkalmaztatható eredeti mondatok.

Mert, hogy a' külső tárgyak belénk, 's mi viszont a' külső tárgyakba hatunk, 's így egymást kölcsönösen határozgatjuk, 's változtatjuk, a' bizonyos; tehát a'nak is bizonyosnak kell lenni, hogy mind mi, mind a' kivülünk lévő tárgyak valóságosan munkálkodnak és szenvednek: úgy de a' hol munkálkodás van vagy szenvedés, ott Erő van (26. §. *II. Okf.*), a' hol Erő van, Állat is van (26. §. *I. Okf.*), a' hol pedig kölcsönös az Állatok munkálkodása, ott Közösségnek kell lenni; tehát az *Állat*, *Eseték*, *Erő*, *Közösség* nem csupán lelkünkkel született eredeti észalakok, hanem valóságos tárgybeli tulajdonságok. Érzette ezen igazságot maga *Kant* is; mert noha egyébberánt az *Állatot* általában *Tüneménynek* mondja, a' *Tiszta Ész Birálásának Előbeszédében* még is azt tanítja, hogy az Állat megfogása megmarad akkor is, ha, a' mit az érzekiség és tapasztalás mutat a' Lényekben, mind elgondoljuk tőlök: mert ha a' Lények minden érezhető tulajdonságaiktól megfosztatva is megtartják Állatékjaikat, az Állat csupán a' Tünemények közé nem számláltathatik.

Jegyzés.

Midőn az itteni vagy az előbbeni *Értekezésekben* előfordúlt Értelmeket az ezután előfordulandókkal együtt a' tapasztalásból származtatom, általában jegyezze meg az Olvasó, hogy azoknak csupán legelső Eredetükről szóllok, nem pedig további kiképzésükről, sem a' belőlök származó közönséges szükségű itéletekről; mert, hogy nem csak itéleteinket, hanem még képzeleteinket is nem a' tellyetlen érzéki példagyüjtés, hanem felsőbb észmérkedő tehetségeink, és eszünk tagadhatatlan allaptörvényei által tehetjük közönségesekké és szükségesekké, már az *Allaptudományban* is gyakran kimondám, 's ezt az *Érzésvitatók* ellen itten is ismételem. T. i. minekutánna Lelkünk képzeleteire érzékei által első idomtalan és zavarékos szert nyert, ezt értelmünk különözve, feltagolva, elrendelve 's a' t. tovább kiképzi, megfogásokba 's értelmekbe foglalja, 's ezeknek egyezésöket vagy nemegyezésöket látván, belőlök közönséges és szükséges itéleteket alkot; mellyek nem azért illyesek, mintha *Kantnak* lelki *elsőségeire* (prioritates), vagy *tiszta alakságaira* (purae formalitates) volnának építve, hanem azért, mivel mondatjaik allyazatjaik által eszközösen vagy eszközetlenül olly szorossan meghatároztatnak, hogy tőlök azokat csak elgondolni is, akár melly esetben tellyes lehetetlenség, 's azért igazságok közönséges szükségű.

NEGYEDIK ÉRTEKEZÉS.

A' Részesről és Résztelenről.

28. §.

A' Részes és Résztelen Valóknak Értemányeik, Nemeik, és Törvényeik.

Részes vagy *összszetett* (compositum) általában minden Lény, mellynek részei vannak: ellenben az, a' minek semmi része sincs, *nemrészes*, *részetlen*, vagy *résztelen* (simplex) Lény.

Tehát minden részes Lény, mivel bizonyos részekből álló *Egész*, annyi féle lehet mint ez (14. §.), vagy t. i. *képzeltt*, vagy *valóságos*, a' képzeltt vagy *gondolati*, vagy *mivolti* vagy *erkölcsi*, a' valóságos pedig vagy *természetes*, vagy *mesterséges* részes, a' mint t. i. vagy csupán a' gondolkodó, vagy a' természet, vagy a' mesterség adja és szerkezteti részeit.

A' valóságos részes még *tágas* vagy *szoros jelentésü* is lehet; amaz a' részeknek csoportozatja minden viszonyos behatás vagy is közösség nélkül, minő p. o. egy rakás kő: ez pedig a' közösködő részeknek egészök, 's azért *tulajdonképvaló részesnek* is mondatik, illyen p. o. az emberi test.

A' részetlen Lény is 1.) vagy csupán *képzeményes* lehet vagy *tárgyas* és *valóságos*; amaz egyjegyű megfogása (c. simplex) vagy képzelete akár melly tárgynak (*Gond.* §. 9.), ez pedig minden valóságos állat, melly több állatok csoportozatjából nem áll; 2) a' valóságos részetlen, ha testalkotó, *egyszerű* (nem *együgyű*, mert ez a' cselekedetekre illik inkább) vagy *oszthatatlan szer* (materia indivisibilis) a' neve, illyenek, (a' mint máshol fogjuk látni) a' testeknek eredeti részetskéik, az úgy nevezett *Elemek*: ha pedig a' részetlennek semmi szere nincsen, sőt ellenkező természete, minő p. o. az emberi lélek, e'kor megkülönböztetve *szertelennek* (immateriale) mondatik.

Itten csupán a' valóságosan részes és részetlen Lényekről elmélkedünk, és elmélkedésünket a' következő pontokhoz szabjuk:

Okfők:

I.

A' részes Valónak mivolta részeinek meghatározott összeszövésökben áll.

Mert a'ban áll a' mivolta, a' mint már többször mondám, akár melly Valónak, a' mi által a' Való ez, és nem más: úgy de a' részes Való csak részeinek meghatározott összeszövésök 's egyesülésök által lesz ez, és nem más részes Való; mivel ha a' részek nem egyesülnének, vagy nem

bizonyos meghatározott mintséggel egyesülnének, vagy semmi részes nem támadna, vagy más millyenségű támadna; tehát minden részes Valónak mivoltát részeinek meghatározott összekötésök teszi. P. o. hogy az óra óra legyen, kerekeit, rugóját, függőjét, 's egyébb részeit meghatározott módon szükséges összesíteni, máskép vagy semmi sem, vagy nem óra, hanem valami más részes kerekedik az említett részekből.

II.

A' Részek összeszövése a' Részesnek szükséges, de a' Részeknek nem.

1. *Szükséges a' Részesnek;* mert Mivoltát teszi *(I. Okf.)*, a' Mivolt pedig szükséges minden Lényben; 21. §. *V. Okf.* De

2. *A' részeknek nem;* mert a' részesnek minden részét nem csak gondolatban, hanem valóban is különözni lehet a' többiektől; tehát a' részek megállhatnak összeszövés nélkül, 's így az összeszövés ellene 's nem léte lehetséges: a' mi pedig illyes, a' nemszükséges; tehát az összeszövés a' részeknek nem szükséges.

III.

Minden részes Való végképen részteleneke re oszlik.

Mert az összeszővés a' részesben a' részekre nézve nem lévén szükséges, *(II. Okf.)*, meg-

semmisíthető, ha pedig ez megsemmisítetik, vagy fenmarad valami a' részesből, vagy az is egészen semmivé lesz: semmivé nem lehet, mivel így nem más volt volna, mint puszta semmik öszszesége és üres öszszeségek csoportja, vagy is képtelenül, csupa öszszeszövés öszszeszőtt részek nélkül; tehát megsemmisítvén 's feloldván az öszszeséget akár melly részesben, valaminek fen kell belőle maradni, ez a' valami pedig szükségképen részetlen, mert máskép', a' feltevés ellenére még nem volt volna egészen megsemmisítve az öszszeszővés; következőleg végképen minden részes részetlenekre oszlik. — Hogy tapasztalólag 's mesterséggel nem, ha nem mondom is, jól tudják a' *Természetvisgálók.*

IV.

Ha a' Részes állatokból áll öszsze, ezeknek részetleneknek szükséges lenniök.

Mert minden Részesben csupán a' részek vannak, 's ezeknek öszszeszövésök: úgy de az öszszeszövés nem állat, hanem csak állati képestség, tehát a' részek az állatok, ezek pedig részetlenek, mivel végképen minden Részes részetlenekre oszlik, *III. Okfő.*

V.

A' valóságos Állat részetlen.

Tegyük ugyan is, hogy részes, azonnal részeket, 's ezeknek öszszeszövését is teszünk be-

le; az összeszövés pedig nem állat, tehát azon részek szükségképen állatok: úgy de ha a' részes állatokból áll összve, ezek részetlenek *(IV. Okf.)*; tehát a' valóságos állat minden esetben részetlen. Erre nézve, mivel minden részes Való állatokból támad, *állatinak* (compositum substantiale) is neveztettik.

VI.

A' részes Való eredhet, a' nélkül, hogy semmiből eredjen, 's enyészhet', a' nélkül, hogy semmivé legyen.

1. *Eredhet, a' nélkül hogy semmiből eredjen;* mert az eredet annyi, mint a' lehetségből létre való általmenetel, tehát a'kor ered a' részes Való, mikor lehetségesből létessé válik: már pedig ez megeshetik, a' nélkül hogy semmiből eredjen, mivel e' végre csupán a' szükséges, hogy az előbb különálló részek egyesülljenek, ezek pedig egyesülhetnek a' nélkül, hogy egyesülésök előtt semmik lettek volna; tehát eredhet a' részes Való, a' nélkül hogy semmiből eredjen. De

2. *Enyészhet is a' nélkül, hogy semmivé legyen;* mert enyészni annyi, mint létből lehetségbe menni, tehát a'kor enyész a' részes Való, midőn létesből csupán lehetségessé válik: úgy de ez megtörténhetik a' nélkül, hogy semmivé váljék, mivel erre csak a' szükséges, hogy előbb

összeszőtt részei szét oszoljanak, a' szétoszlás pedig megeshetik a' nélkül, hogy a' szétoszlott részek semmivé legyenek; tehát a' részes Valónak enyészete is meg lehet semmisülése nélkül.

P. o. hogy házat építhessek, nem szükséges, hogy követ fát 's más építő szereket semmiből teremtsek: és azért hogy szétbontom házamat, szétbontott részeiből újjat építhetek.

VII.

A' részetlen Való ha ered, semmiből ered, 's ha enyész, semmivé lész.

1. *Ha ered, semmiből ered;* mert ha semmiből nem eredne, vagy részetlen, vagy részes más valamelly Valóból eredne: de egyikből sem eredhet; *nem a' részetlenből*, mert részei nincsenek, mellyeknek szétoszlások altal új részetlen Való támadhatna; *nem a' részesből*, mert a' mi részesből ered, részeinek vagy új összefoglalása, vagy szétoszlatása által ered: de a' részetlen Való a' részek új összefoglalása által nem eredhet, mert a' mi így ered, mind részes ismét, és összetett; tehát a' részek szétoszlatása által kellene erednie, a' mi új lehetetlenség, mert a' szétoszlatás által új valami nem támad, hanem csak az előbb egyesített részek különlétre kapnak; tehát a' részetlen Való, mivel semmi másból nem eredhet, ha ered, szükségképen semmiből ered. De

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

2. *Ha enyész is, semmivé lész;* máskép' legalább két részének kellene lenni, hogy egyikében enyészvén, a' másikban félig fen maradhasson; úgy de a' részetlennek semmi része sincs; tehát ha enyész, szükségképen semmivé lész.

VIII.

Az állati Részes nemszükséges létű.

Mert részeinek az összeszövés nem lévén szükséges (*II. Okf.*), mindenike külön külön is megállhat: külön külön állván pedig a' részek, megszűn lenni a' részes; tehát olly léttel bir ő, mellynek ellene, az az nemléte lehetséges, a' mi illyes, a' nemszükséges létű; tehát nemszükséges létű az állati részes is.

IX.

A' szükséges létű Való rész nélkül való.

Mert a' részes Való nem szükséges létű (*VIII. Okf.*); tehát a' mi szükséges létű, nem lehet részes Való: a' nem részes Való pedig részetlen 's rész nélkül való; tehát a' szükséges létű Való minden rész nélkül Való.

Azonban e'ből viszszásan nem következik, hogy minden részetlen Való egyszer'smind szükséges létű is; mivel noha a' szükséges létű Való ugyan csak rész nélkül való is, a' részetlen Való mindazonáltal hogy eseti 's nemszükséges létű is lehet, alább fogjuk látni.

X.

A' részes Valónak mennyiségét a' részek száma, és az összeszövés feszessége határozza meg.

Mert a'ból szükséges akármelly részes Valónak mennyiségét mérni, a' mi azt nagyobbítja, vagy kisebbíti: már pedig a' részek kisebb vagy nagyobb száma, és szorosabb vagy tágasabb feszessége teszi kisebbé vagy nagyobbá a' részest; tehát ugyan ez határozza meg mennyiségét is.

XI.

A' részetlen Valónak nincsen valóságos, hanem csak képzeletes mennyisége.

1. *Nincsen valóságos;* mert a' valóságos mennyiség sok és számos részeket kíván: a' részetlen Való pedig minden rész nélkül szűkölködik; tehát valóságos mennyisége nincsen. De

2. *Képzeletes igen is;* mert a' részetlen Valónak is vannak sokféle határozatjai erői 's tehetségei, mellyeket külön külön képzelhetni: már pedig a' különkülön képzelhetők, noha valóban egyek, teszik a' képzeletes mennyiséget; tehát a' részetlen Valónak is lehet képzeletes mennyisége. P. o. lelkünk noha, a' mint máshol fogjuk látni, részetlen Való, még is mivel sokféle munkálkodásai, 's ezekre nézve több erői 's tehetségei vannak, képzeletes mennyiséggel bir, de valóságossal nem.

Jegyzés.

Kant ama' kedvencz véleményéhez képest, mellyel az emberi észt csupán a' tapasztalás határai közé szorította, tagadja a' *Részetlenség* valóságát; mivel u. m. minden, a' mi Való, 's általunk tudható, szükséges, hogy meghatározott tért foglaljon, 's egymás mellett lévő részekből álljon, azért a' *Részetlenség* képzeletét olly üres észképnek tartja, melly semmiféle Valóra nem illeszthető, és sem a' Tünemények, sem az Észlények észmérésére nem alkalmasztatható (*L. Kritik der r. V. S.* 463). Melly nagy botlása ez újra e' nagy Bölcsnek, a'kor fogjuk bővebben látni, midőn a' *Világ Lélek* 's *Istentudományban* a' valóságos létű részetlenekről értekezendünk; itten elégedjék meg az Olvasó ellene ezen kevéssel: hogy t. i. a' *Részetlenség* szinte úgy nem puszta 's üres észkép, mint *Kant* állítása szerént a' *Részesség* vagy *Összetettség* (compositio); mivel e'ből származtatjuk azt a' részek elgondolása 's tagadása által: hogy pedig a' tapasztalás semmi részetlen Valót nem állíthat elé, e'ből csak a' következik, hogy a' *részetlent* nem tapasztalhatjuk, nem szemlélhetjük, nem pedig hogy még az ész útján sem tudhatjuk. *Lásd e' Darab elején a' Metaphysika Lehetségéről szólló Értekezést.*

ÖTÖDIK ÉRTEKEZÉS.

A' Terjed'tről és Nemterjedtről,

29. §.

A' Terjedtség, rokonságos Érteményei, és Törvényei.

A' *terjedett téres* vagy *kiterjedett* (extensum), és *térfoglaló* (spatium occupans) olly

Lény, melly egymás mellett lévő összszefoglalt részekből áll: az ellenben, mellynek illyen részei nincsenek, *nemterjedett* vagy *téretlen* (inextensum) Lény; p. o. az asztal terjedett, mivel több egymás mellett lévő összszefoglaltt részei vannak: lelkünk pedig terjedetlen, mivel semmi része sincs.

Tehát a' *Terjedtség Terjedés* vagy *Kiterjedés* is (Extensio) annyi, mint több összszefoglalt részeknek egymás mellett létők, ennek határja a' *Fel Felezet* vagy *Terület* (superficies), a' Terűleté a' *Hossz* (linea), a' Hoszszé a' *Pont* (punctum).

A' terjedett *szakadatlan* (continuum) lehet vagy *szakadékos* (interruptum); amannak részei olly szorosan vannak összszeszőve, hogy közökbe semmi mást nem lehet tenni, illyen p. o. a' sima üveg tábla; ezé közé pedig igen is, minő p. o. a' lyukacsos kő.

A' szakadatlan, ha részei között épen semmi sincs, nem is lehet, *tellyességes*, *tökéletes*, vagy *mérőtudományos* (c. absolutum v. mathematicum): ha pedig csak érzékeink nem találnak részei között semmit, de valóban van, vagy lehet, *képestséges* (c. relativum), *látszatós* (apparens) vagy *természetes* (physicum) a' neve; illyen a' legsimább üveg tábla is, mellynek részei között noha semmi se látszik, valóban még is apró közötskékben éréntik egymást.

Azon Lények, mellyek közé másokat is lehet helyheztetni, *különállóknak* (distantia) neveztetnek: azok pedig, mellyek olly közel állanak egymáshoz, hogy ha csak el nem mozdíttatnak, közökbe mást nem lehet helyheztetni, *együttállóknak*, *tőszomszédoknak*, *határosaknak*, vagy *közös határúaknak* (confinia), vagy *összeéröknek* 's *egymástérintőknek* (contigua) is mondattnak.

A' nagyobb Különállás *Messzeségnek* vagy *Messzelétnek*, és *Távolságnak* vagy *Távollétnek* (Longinquitas s. distantia remota), a' kisebb *Közelségnek*, vagy *Közellétnek* (propinquitas) neveztetik: a' hol pedig közös a' határ, ottan az *Összeéres Megilletés* vagy *Érintés* (contactus vel contiguitas) van, melly ismét, mint a' szakadatlan Terjedtség, vagy *tellyes* és *mérőtudományos*, vagy csak *látszatós* és *képestséges*; amaz minden legkisebb közt kirekeszt, ez csak az érezhetőt.

Okfők:

I.

Minden terjedett részes, és minden nemterjedett részetlen.

1. A' terjedett ugyan is az, a' minek egymás mellett lévő összefoglaltt részei vannak: úgy de a' részes is illyen részekből áll; tehát a' terjedett egyszer'smind részes is; nem is más e'

kettő között a' különbség, mint az, hogy a' *terjedett* a' *tér* képzeletével mindig együtt jár, a' *részest* pedig e' nélkül is képzelhetjük. Szinte így

2. *A' nemterjedett egyszer'smind részetlen is;* mert a' terjedést az egymás mellett lévő összeszőtt részek teszik, tehát a' minek terjedése nincs, nincsen annak része is: a' minek pedig semmi része sincs, a' részetlen; tehát minden nemterjedett Lény egyszer'smind részetlen is.

II.

Az állatokból nem támadhat tökéletes szakadatlan.

Mert tökéletesen szakadatlan azon terjedett volna, mellynek részei olly szorosan érintenék egymást, hogy közökbe tellyességgel semmi mást se lehetne tenni: már pedig az állatok illy szorossan összse nem érhetnek, mivel részetlenek (28. §. *V. Okf.*) lévén, ha tökéletesen összeérnének, egyetlen egy oszolhatatlan térpontot foglalnának el, és így belőlök legkissebb kiterjedett sem támadna, kiterjedett nélkül pedig nincsen szakadatlan; tehát az állatokból soha se támadhat tökélletesen szakadatlan terjedett. Következőleg

III.

Minden állati kiterjedett szakadékos.

Mert az állatokból nem támadhat tökéletesen szakadatlan (*II. Okf.*); tehát ha van vala-

hol állati terjedett, részeinek úgy szükséges egymást érenteniök, hogy legalább valamelly kis, noha érezhetetlen, közötskéik legyenek: úgy de az ollyan kiterjedett, mellynek részei közötskékben érintik egymást, szakadékos; tehát illyennek kell lenni az állati kiterjedtnek is.

Jegyzés.

1. Látni való tehát ezekből, hogy bár melly közelről összeérő részekből álljanak a' részes és terjedett Valók, szakadékosak még is mindnyájan, és csupán a' *látszatós Szakadatlanság* 's *Összeérés* lehet tulajdonok, *tellyességes Szakadatlanság* és *tökéletes Összeérés* pedig a' természetben az az a' valóságban sehol sincs, hanem csupán csak gondolatinkban.

2. Némelly *Természetvisgálók*, hogy könnyebben megfoghassák, hogyan szerkeztetnek összse a' Testek eredeti részetskéikből az úgy nevezett Elemekből? ezeknek *erönyös* (virtualis) *Kiterjedést* tulajdonítottak, mellyel minden rész nélkül is tért foglalhassanak: én részemről megvallom, hogy ezen kérdésre eddig semmi bizonyos feleletet nem találtam, azonban mit lehet arra hasonigazsággal mondani? ha ez a' Bölcselkedőhöz illenék, majd a' *Világtudományban* elő fogom adni, egyébberánt az e'féle *hogyan?* kérdéseket többnyire haszontalan oskolai meddőségeknek tartom.

*

HATODIK ÉRTEKEZÉS.

A' Végesről és Végetlenről.

30. §.

A' Véges és Végetlen Értelmének általában, és Törvényei.

Véges általában az, a' mi némelly határok közé van szorítva, a' minek ellenben semmi határa nincs, *Végetlennek* mondatik: a' pedig, a' minek van ugyan határa, de mi meg nem határozhatjuk, vagy meghatározni nem akarjuk, *határozatlannak* (indefinitum), *véghetetlennek*, *végezetlennek*, vagy *képzetes* és *mérőtudományos végetlennek* (infinitum imaginarium s. mathematicum neveztetik.

A' *Határ* (Lines), vagy is az, a' min túl semmi sem tartozik a' Lényhez, 1) vagy *Térhatár* (Limes extensionis), vagy *Erőhatár* (Limes intensionis); a' *Térhatár* a' részes Valónak terjedését, az *Erőhatár* akármelly Lénynek munkálkodását 's valóságait korlátozza; p. o. testünknek, mivel a' térben meghatározott helyet foglal, *Térhatára*, és mivel ereje nem mindenható, *Erőhatára* is van; 2) vagy *szükséges* a' Határ, vagy *nemszükséges*; a' *szükséges* Határ a' Lény mivoltából származik, azért *mivoltinak* (essentialis limes) vagy *mivolti Rosznak* (ma-

lum metaphysicum) is mondatik: ellenben a' *nemszükséges* Határt külső körűlállásai szabják a' Lénynek, azért *nemmivoltinak* (extraëssentialis l.), *külsőnek*, vagy *esetékesnek* (accidentalis l.) is neveztetik; p. o. az emberi észnek, mivel mivoltára nézve mindent nem tudhat, *mivolti*, az enyimnek pedig, ha szegény vagyok, a' mivoltin kivűl, *külső* határai is vannak.

Okfők:

I.

A' vég nélkűl szaporodható véges Való.

Mert a' mi vég nélkűl szaporodhatik, az valóságainak mind számokra, mind lépcsőjökre nézve mindig nagyobb meg nagyobb lehet; következőleg soha sem birja mind azt, a' mit birhatna: a' mi pedig illyes, még mindig szűkölködik valami nélkűl, a' mi valami nélkűl szűkölködik, határba van szorítva, a' határba szorított véges; tehát a' vég nélkűl szaporodható véges Való.

II.

A' valóságos végetlen Szám lehetetlen.

1. A' Szám ugyan is egyek sokasága: már pedig soha sem lehet olly egyek sokaságát gondolni, mellyet még legalább egyel nem lehetne szaporítani; tehát minden Számot vég nélkűl lehet szaporítani: úgy de a' vég nélkűl szapo-

rítható véges Való *(I. Okfő)*; tehát a' valóságos Szám végetlen soha sem lehet.

2. Ha valóságos végetlen Szám volna, az képtelenűl Szám is volna, nem is; Szám volna a' feltétel szerént, mivel annak mondatik, és egyszer'smind nem volna Szám, mert lehetetlen volna vele számolni; a' számolás ugyan is összeadás vagy kivonás által szokott történni: már pedig a' végetlen Számhoz se hozzá adni, se belőle kivonni nem lehet semmit; *nem lehet hozzá adni*, mert a' végetlennél, mivel semmi határa sincs, valami nagyobbat gondolni sem lehet, a' mi pedig illyes, a'hoz semmit se lehet adni: *de kivonni se lehet belőle semmit*, mert tegyük, hogy kivonatott belőlle egy, kérdés, ha vallyon ezen kivonás után végetlen marad-e, vagy sem? végetlen nem maradhat, mivel már egyel kisebb, mint az előtt, 's ezen egynek viszszaadásával nagyobbodhatik; ha pedig nem marad végetlen, azon kivontt egynek viszsza-adásával se válhatik végetlené, mivel így azon kivontt egy Számra nézve többet érne, mint a' többi egyek összeségesen, ezek ugyan is együtt sem, amaz pedig maga egyedűl a' végest végtelené tenné: ám de ez a' Számnak és egynek mivoltával ellenkezik, mivel az egy magában nem is Szám, hanem csak Számkezdet; tehát a' végetlen Számhoz valamint adni, úgy belőle ki-

vonni nem lehet semmit, és így, Szám is lévén, nem is, valóban lehetetlen.

III.

A' Végetlen tiszta Való.

Mert a' Határ a' további Valóságnak tagadása, tehát a' hol Határ nincsen, ottan a' Valóságnak semmi tagadása a'vagy fogyatkozása sincs, hanem minden Valóságok olly nagy mértékben vannak együtt, mellynél nagyobbat gondolni se lehet: úgy de a' végetlen Lénynek semmi Határa sincsen, tehát a' valóságban sem szenved az semmi fogyatkozást, a' mi pedig illyes, az tiszta Való (10. §.), tehát a' végetlen tiszta Való.

IV.

A' Végetlen belsőképen tellyességgel változhatatlan.

Mert azt mondjuk belsőképen tellyességgel változhatatlannak, a' minek belső állapotja soha sem lehet más (24. §.): ám de a' Végetlennek belső állapotja más soha se lehet; mert így valamelly új vagy tevő vagy tagadó határozatnak kellene hozzája járúlni, pedig egyik sem járúlhat, *nem a' tevő*, mivel e'kor olly valóságot kapna, mellyet előbb nem birt, a' mi, mivel tiszta Való *(III. Okf.)*, mivoltával ellenkezik; *nem a' tagadó*, mivel e'kor határt szenvedne és fogyatkozást, a' mit ismét véget-

lensége meg nem enged: tehát a' Végetlen belső állapotjában semmikép' nem változhatván, belsőképen tellyességgel változhatatlan; azért megfordítva a' belsőkép tellyességgel változhatatlan is végetlen Való.

V.

A' Véges változó.

Mert a' véges, mivel határos, nevekedve vagy kisebbedve új meg új határozatokat kaphat, és igy állapotja is már ez, már amaz lehet: úgy de az illyes változó, tehát a' Véges változó; következőleg a' változó is, megfordítva, véges.

Következetek.

1. Minden Végesnél nagyobb nem csak gondolatban, hanem valóban is lehet; mert a' Véges bizonyos határok közé van szorítva, a' mi pedig illyes, annál még valami nagyobb mindig lehetséges.

2. A' Végetlennél valami nagyobbat még gondolni se lehet; mert a' Végetlen határ nélkül való, az illyes Valónál pedig valami nagyobbat nem is képzelhetni.

3. Az állati Részes és a' valóságosan Kiterjedett Végetlen nem lehet; mert ha akár ez, akár amaz végetlen volna, végetlen számú részekből állanának összve, holott a' valóságos végetlen Szám (*II. Okf.*) tellyességgel lehetetlen.

4. Minden Véges eseti Való; és minden eseti véges Való; mert minden Véges változó (*V. Okf.*), a' változó pedig csak eseti Való (24. §. *II. Okf.*), tehát illyes a' Véges is.

5. A' Végetlen szükséges Való; és megfordítva; mert a' Végetlen változhatatlan (*I. Okf.*), a' változhatatlan pedig szükségképen Való (24. §. *I. Okf.*); tehát illyen a' végetlen is.

31. §.

A' végetlen és véges Állat különösen.

A' *végetlen Állat* az, melly minden lehetséges tiszta tökéletességet határtalanúl bir, úgy hogy már többet se számra se tisztaságra nézve nem birhat: ellenben az, mellynek tökéletességei mind számokra, mind tisztaságokra nézve szaporodhatnak, *véges Állatnak* neveztetik.

Okfők:

I.

A' végetlen Állat lehetséges.

Mert a' végetlen Állat végetlen Való, mivel tökéletességeiben határtalan: a' végetlen Való pedig tiszta, az az legvalóságosabb Való (30. §. *III. Okf.*); úgy de ez lehetséges (10. §. *VI. Okf.*), tehát lehetséges a' végetlen Állat is.

II.

A' végetlen Állat egyszersmind létes Való is.

Ugyan is,

1. A' végetlen Állat legvalóságosabb Való (*I. Okfő*): úgy de illyen nem volna, ha lehet-

séges lévén létes nem volna egyszer'smind, mivel e'kor nem foglalván magában létének elegendő okát, mástól venné létét, 's ettől függene, a' mi pedig létére nézve mástól függ, az legvalóságosabb, vagy fő Való nem lehet; tehát a' végetlen Állat, ha lehetséges lévén egyszer'smind létes nem volna, legvalóságosabb vagy legtökéletesebb Való nem volna, következőleg végetlen volna is, nem is, a' mi pedig képtelenség.

2. Létének elegendő okát önnön magában találni, egy a' legnagyobb tökéletességek közül, tehát ha van végetlen Állat, úgy szükséges lennie, hogy létének elegendő okát önnön magában foglalja, a' mi pedig illyes, a' szükséges létű Való (22. §.): úgy de a' szükséges létű Való nem lehet csupán lehetséges, hanem egyszer'smind létes is (22. §. *II. Okfő*); illyen tehát a' végetlen Állat is.

3. A' végetlen Állatnak észképe magában foglalja a' *független fő Lénynek* észképét: úgy de a' fő Lénynek észképe nem csupa észméret igazgató, hanem valóságos létű 's létadó Okfő (23. §. *III. Okfő*); tehát a' végetlen Állat észképe is illyes Okfő: ha pedig illyes, valóságos tárgyának is kell lenni mindenkor, nem volna pedig, ha ez mindenkori léttel nem birna.

Tehát a' végetlen Állat, ha lehetséges, egyszer'smind létes is szükségképen.

III.

A' végetlen Állatnak Erője is végetlen.

Mert ha a' végetlen Állatnak Erője nem volna végetlen, határozottnak 's végesnek kellene lennie: úgy de ez értéményével ellenkezik, melly minden határt kizár, és csak tiszta határtalan tökéletességeket szenved meg; tehát a' végetlen Állatnak erője határozott nem lehet, a' mi pedig nem határozott, az végetlen, tehát a' végetlen Állatnak Erője is végetlen.

IV.

A' végetlen Állat minden lehetségest valóvá, 's minden valót semmivé tehet.

Mert Erője végetlen (*III. Okfő*): már pedig a' végetlen Erő minden lehetségest valósíthat, és minden valóságost megsemmisíthet, máskép ha csak egy lehetségest nem valósíthatna is, vagy egy valóságost nem semmisíthetne is meg, akadályt és így határt szenvedvén, nem volna határtalan se végtelen: a' mi képtelenség; tehát a' végetlen Állat magán kivűl minden lehetségest valóvá, 's minden Valót semmivé tehet.

V.

Végetlen Állat nem lehet több egynél.

Tegyük ugyan is, hogy kettő vagy több végetlen Állat volna lehetséges, ezen esetben az

egyik vagy megakadályoztathatja a' másiknak munkálkodását, vagy nem; ha megakadályoztathatja, úgy a' megakadályoztatott már nem végetlen Állat, mivel munkálkodó erője határba van szorítva; ha pedig nem akadályoztathatja meg, megeshetik, hogy mivel ugyan azon szabadságú és sikerű erő tulajdonítatik nékiek, az egyik épen ellenkezőt tegyen, mint a' másik, hogy p. o. azt, a' mit az egyik valósít, a' másik megsemmisítse, és így képtelenül ugyan az lenne is nem is; tehát a' végetlen Állat csak egyetlen lehet, még azon harmadik esetben is, ha azt teszük fel, hogy a' több végetlen Állatok megegyezőleg közre munkálkodnának, mert már e'kor egyik a' másiktól függvén, egyikök se volna végetlen, mivel a' függés mindenkor végesre mutat.

VI.

A' végetlen Állat Rész és Terjedtség nélkűl való.

Mert ha a' végetlen részes és kiterjedett volna, végetlen számú részekből állana; pedig a' valóságos végetlen Szám (30. §. *II. Okf.*) tellyes lehetetlenség; tehát a' végetlen Állatnak se része se semmi terjedtsége nincs.

VII.

A' véges Állat semmit se teremthet, se nem semmisíthet.

1. *Nem teremthet;* mivel teremteni annyi, mint valamit semmiből létre hozni, ezt pedig csak a' végetlen 's határtalan erő teheti; mert a' csupán vagy belsőképen lehetségesek ugyan azon arányban lévén lehetségesek, és nem Valók, ugyan azon tehetetlenséggel nem akadályoztathatnak semmi erőt; ha tehát valamelly erő csak egyet tehet is közülök által létre, ugyan az által teheti a' többit is minden akadály 's ellentállás nélkül: úgy de az így munkálkodható Erő végetlen erő; tehát ha a' véges Állat valamit teremthetne, végetlen erővel kellene bírnia, a' mit mivolta meg nem szenved. De

2. *Nem is semmisíthet meg semmit;* mivel megsemmisíteni annyit tesz, mint valamit minden léttől egészen megfosztani, és így létének elegendő okát tellyesen megszüntetni: úgy de ezt csak az a' Való teheti, melly minden létnek elegendő okát magában foglalván szükséges létű Való: a' szükséges létű Való pedig nem valamelly véges, hanem egyedűl a' végetlen Állat (30. §. 5. *Követk.*); valamint tehát a' véges végetlen soha se lehet, úgy a' véges Állat soha se semmisíthet meg semmit.

Következetek.

1. Mivel a' végetlen Állat magán kivűl akár melly lehetségest valósíthat, 's akár melly valóságost semmisíthet; mindent *teremthet*, 's mindent *megsemmisíthet.*

2. Mivel a' *Teremtés*, és *Megsemmisítés* határtalan erővel jár (*VII. Okf.*), ez pedig csak a' végetlen Állatnak tulajdona; a' véges Állat se nem *teremthet*, se nem *semmisíthet* semmit, hanem csak *termeszthet* (producit v. componit e praeexistentibus), vagy *ronthat*, és *bonthat* (destruit, dissolvit) valamit.

3. Mivel ezen képzeletek „*Végetlen, Változhatatlan, Szükséges*" „*Véges, Változó, Nemszükséges*" „*Végetlen Állat, Fő Való, Független, szükséges létű*" meg ezek „*véges Állat, nemszükséges létű, mástól függő*" olly rokonyságban vannak, hogy vagy egymásból vagy egymás által azonnal érthetők; azért mind azt, a' mit a' többieknek *Eredetökről* 's *Használhatósokról* az *előbbeni Értekezésekben* mondottam *Kant* ellen, kevés változtatással a' *véges* és *végetlen Állat* érteményeire is könnyü alkalmaztatni. *O. Karpe Metaphysicae* §. 62. *a' hol a'* 65. §-*ig azt is láthatod bővebben, mi a' Végetlen vagy is Határtalan* (*Infinitum metaphysicum*) *és a' Véghetetlen, vagy számolhatatlan és mérhetetlen* (*Infinitum mathematicum*) *között a' további különbség?* —

HARMADIK SZAKASZ.

A' Képestséges Fő Mondatok.

Mivel, ha a' Lényeket összehasonlítván, azt kérdezzük „miknek lehet azokat nevezni egymáshoz képest legközönségesebben?" úgy találjuk, hogy együtt véve mindnyájan vagy *egyenlők*, vagy *különbözők*, vagy *együttvalók*,

vagy *egymásutánvalók*, és vagy *okok*, vagy *okozatok*; a' *képestséges fő Mondatok*, az az, a' legközönségesebb nevezetek ezek lehetnek: *Egyenlőség*, *Különbség*, *Együttvalóság*, *Egymásutánvalóság* és az *Okság* meg az *Okozatság*. *L. a' Bév.* 3. §.

ELSŐ ÉRTEKEZÉS.

Az Egyenlőkről és Különbözőkről.

32. §.

Az Egyenlőség és Különbség Értelmei, Nemei, és Törvényei.

Egyenlő (Entia eadem) Valóknak azokat szoktuk mondani, mellyek ugyan azon határozatokat 's tulajdonságokat birnak, úgy hogy egyiknek határozati a' másiké lehetnek változások nélkül: azok ellenben, mellyeknek határozataik különfélék, *különbeknek* vagy *különböző Valóknak* (Entia diversa) neveztetnek. Így nevezzük p. o. a' háromszegleteket *egyenlőknek* a' mennyire három szegletek és három oldalok van, *különbözőknek* pedig, a' menyire egyiknek illyen, másiknak amollyan nagyságú mind szeglete, mind oldala.

Mivel pedig a' Lények Határozatai sokfélék lehetnek (*Első Szakasz II. Értek.*); *Egyenlőségök is* (Identitas) és *Különbségök* (Diversitas) sokféle, t. i.

1. Más a' *belső*, más a' *külső* Egyenlőség; *belsőképen egyenlők* azon Valók, mellyeknek belső, *külsőképen* pedig, mellyeknek külső határozataik ugyan azok; p. o. két ember tudományára nézve belsőképen, gazdagságára nézve külsőképen egyenlő.

2. Vagy *tellyes* az Egyenlőség, vagy *tellyetlen; tellyesen tökéletesen* v. *egészen egyenlők* azok, mellyek minden határozataikban megegyeznek, p. o. két csöpp víz: azok pedig, mellyek csak némelly határozatokban egyeznek, *tellyetlenül nemegészen* vagy *részszerént egyenlőknek* mondatnak, p. o. egy csöpp víz, és egy csöpp bor. Azért amazokat *egyetérőknek*, *egyértékűeknek* (aequipollentia aequalia) vagy *összeállóknek* (congruentia), ezeket pedig *hasonlóknak* (similia) vagy *rokonoknak* (cognata) is szoktuk mondani.

3. Vagy *Egyneműség* (Identitas generia), vagy *Egyfelekezetűség* 's *Egyféleség* (I. specifica), vagy *Egyszámúság* 's *Ugyazonság* (I. numerica) vagy *Egyidejűség*, *Egyidőbéliség*, *Időazonság*, *Korazonság* (I. temporis vel aetatis), vagy *Egyhelyűség*, *Egyhelybéliség*, *Helyazonság* (I. loci) lehet az Egyenlőség. *Egyneműek* vagy *Ugyanazonneműek* (genere eadem) azok, mellyek egy ugyan azon nemhez tartoznak, p. o. az ember és a' barom; *Egyfelekezetűek*, *Egyfélék*, *Ugyanazonfélék* (specie eadem) azok,

mellyek ugyan azon felekezetnek tagjai, p. o. a' nemes és nemtelen magyar; azok, mellyek egy időben vannak, *Egyideiek*, *Egykorúak*, *Ugyanazonidőbéliek* (tempore eadem), p. o. Napoleon és Kant; az egy helyet foglalók, p. o. valamelly testnek részei, *Egyhelyűek*, *Egyhelybéliek*, vagy *Ugyanazonhelyűek* (loco eadem); *Egyszámú* végre vagy *Ugyanaz* és *Szinteaz* (idem numero) minden magányos Való önnön magával, és ez a' valódi *Ugyanazonság* (realis Identitas), melly többnek soha sem lehet tulajdona.

Ennyi nemei vannak a' *Különbségnek* is:

Okfők:

I.

Minden Valók részszerént egyenlők, részszerént különbözők.

Mert egyenlőknek azokat nevezzük, mellyek határozataikban egyeznek, különbözőknek pedig, mellyek határozataikban nem egyeznek: már pedig vannak ollyan határozatok, mellyek minden Lényeknek közös tulajdonságaik, p. o. a' Lehetség, Egység, Rend, a' mivolti Igazság és Tökéletesség, tehát ezekre nézve minden Valók egyenlők: de ezeken kivül minden Valónak vannak másokat kirekesztő sajátságai is; tehát ezekre nézve minden Valók különbözők.

III.

Minden Való ugyan-azon számú Való.

Mert a' Számazonságra vagy Egyszámúságra a' kivántatik, hogy minden Való, míg Való, ugyan azon rideg Lény maradjon oszolhatatlanúl, a' mi előbb volt, bár mint változzék másképp' akár belső, akár külső állapotjára nézve, az az saját Különlétét míg Való, mindig megtartsa: úgy de minden Való, míg Való, akár mennyi's millyen változásai mellett is megtartja előbbi különlétét, mivel minden Lény az, a' mi (5. §. *III. Okf.*); p. o. azon fátska, mellyet húsz esztendő előtt ültettem, és most már sok gyümölcsöző ágakkal díszesíti kertemet, számára 's különlétére nézve ma is ugyan az, mellyet ültettem; én, noha már negyvenedik esztendőmet élem, 's gyermekkoromtól ólta sokat változtam, most is azon különlétű személy vagyok, a' ki születésemkor voltam; tehát minden Való ugyan azon számú Való.

Ezen igazság *Egymiség* vagy *Számazonság* vagy *Ugyanazonlétség Okfőjének* (princ. individualitatis vel num. identitatis, vel sing. existentiae) neveztetik, melly nem más, mint az *Ugyanazonság Okfője* (5. §. *III. Okf.*) a' valóságos létű Lényekre alkalmaztatva, és a' mennyire az eszes Valók (*személyek*) létét észmér-

teti különösen, *Személység* vagy *Személyesség Okfőjének* (princ. personalitatis) is mondatik.

III.

A' tellyesen Egyenlők nem lehetetlenek.

Mivel nincsen ottan lehetetlenség, a' hol nincsen semmi ellenkezés: úgy de ha két vagy több tellyesen egyenlő Lények volnának is, azért nem támadna semmi ellenkezés; mert ha támadna, azért volna, vagy hogy az e'féle Lények szükségtelenek volnának, vagy hogy ketten is volnának nem is: de nem volnának ám az illyes Lények 1) *szükségtelenek* vagy feleslegvalók, mert a' szükségesek számát a' halandó meg nem határozhatja, és a' tellyesen egyenlők is különféle helyen vagy időben hasznosak lehetnek; 2) nem volnának *ketten is*, *nem is*, az az kettő és egy egyszer'smind, mert noha tulajdonságaik ugyan azok volnának is, még is az egyiknek tulajdonságai nem volnának a' másiknak is sajátjai, és kiki közülök magányos különözött léttel birna; p. o. noha valamelly embertársom ugyan azon belső és külső tehetségekkel birna is, mellyekkel én, azért én sem volnék terhére az emberiségnek, se az ő birtoka és személye az én birtokom és személyem nem lenne. Tehát a' tellyesen Egyenlők nem lehetetlenek. De

IV.

Valóban tellyesen Egyenlők ketten sincsenek az egész természetben.

Mert ha volnának mind belső, mind külső tulajdonságaikban olly tökéletesen meg kellene egyezniök, hogy egymástól semmiben se különböznének: már pedig illy tellyes egyenlőségű Valókra sehol sem találhatni; mert noha ollyanokat, mellyeknek belső határozataik ugyan azok, elég számmal találhatunk, de ollyanokat, mellyek még külső határozataikra nézve se különböznének egymástól semmíben, p. o. legalább helyökre vagy korokra nézve, sehonnan sem állíthatunk elé. Számtalan példák bizonyítják ezt mind a' testi, mind a' lelki világból, elég legyen egy kettő; ki talált még eddig p. o. valamelly fának ezer meg ezer levelei között csak két minden jegyben egyezőre is? ki látott valaha, milliomokat látván, egy arczvonású egy testállású, szavú 's a' t. csak két embert is? hol a' tökéletesen egyenlő két elme, szív, tudomány, jámborság 's a' t.? tehát valóságosan 's tellyesen egyenlő kettő sincs az egész természetben.

Ez az az Okfő, mellyet *Leibnitz* vitatott legelőször *Klarke* ellen, *Nem különböztethetők' Okfőjének* (princ. indiscernibilium) nevezve; én pedig *tellyes Egyenlőség Okfőjének* (princ. perfectae identitatis) mondom, és azt, a' mi felőle

a' *Gondolkodástud.* 100. *lapján a' 3. szám* alatt hibásan jegyeztetett, így jobbítom az itten mondottakhoz képest: *a' nemkülönböztethetők Okfője*, mivel azt állítja, hogy az egész természetben kettő sincs egymással tökéletesen egyező, valóban igaz (*IV. Okf.*), de gondolatban nem igaz (*III. Okf.*) *L. Krug's encyclopädisch-philosophisches Lexicon.* 3. *B. S.* 50; mert gondolni lehet ugyan tökéletesen nem különbözőket, vagy is egészen egyenlőket, de a' természetben valóságosan kettőt sem találhatni.

Következetek.

1. Az egy harmadikkal egyenlők egymással is egyenlők, 's felcserélhetők.

2. Az egy harmadikhoz hasonlók, és illők, egymáshoz is hasonlók, és összeillők.

3. A' mit a' Nemről mondhatni, Feleiről is mondhatni.

4. A' mit a' Felekezetről mondhatni közönségesen, mondhatni azt rideg alattvalóiról is különösen: de ellenben a' mi a' ridegektől megtagadtatik különösen, nem szabad azt megtagadni a' Nemtől vagy Felekezettől is.

5. A' mi a' Felekezettel megfér, megfér az a' Nemmel is.

6. Azoknak, mellyeknek eredeti határozataik ugyan azok, ugyan azok ezeknek következeteik is: ellenben a' mellyek eredeti határozataikban különböznek, különböznek ezeknek következeteikben is; p. o. a' melly Valók esetiek, azok egyszer'smind változók és végesek is: azok pedig, a' mellyek nem esetiek, nem változók, nem is végesek.

MÁSODIK ÉRTEKEZÉS.

Az Együttvalókról és Egymásutánvalókról.

33. §.

Az Együttvalók, és Egymásutánvalók Misége.

Együttvalóknak (simultanea) azon Lényeket mondjuk, mellyek ugyan azon időben vannak, p. o. a' nap, föld, hold 's a' t.: azok pedig, mellyek nem ugyan azon időbéliek ugyan, de úgy vannak összekötve, hogy a' hol az egyik végzi, a' másik ott kezdi létét, *Egymásutánvalóknak* neveztetnek, (successiva), p. o. a' napok, órák, 's a' t.

Az Együttvalóknak, máskép *Együttlévőknek*, (coëxistentia) létök az *Együttlét* (coëxistentia), képestségök a' *térbéli Szövetség* (connexio ratione spatii); vagy *Együttség* (simultaneitas): az Egymásutánvalóknak, máskép' *Egymástkövetőknek* (succedentia), létök az *Egymásutánvaló-lét* vagy *Következés* (successio), vagy *Következőség* 's *Folyvástság* (successivitas), kölcsönös viszonyok az *időbéli Szövetség* vagy *Időfolyás*, *Időfolyamat* (nexus ratione temporis vel decursus temporis).

T. i. a' hol tapasztaljuk, hogy több valami van, vagy lehetne együtt, azt szoktuk mondani „*Tér* (Spatium) *Hely van*": és a' midőn többek egymás után következnek, vagy következhetnének, *Időt* (Tempus) képzelünk magunknak; úgy hogy, ha e' közjelentést veszszük egyedül, semmit sem könnyebb képzelni és érteni, mint a' *Tér* és *Idő* miségét, a' *Tér* t. i. az Együttlévőknek rendök és kölcsönös képestségök: az *Idő* pedig az Egymástkövetőknek sorok és folyamatjok: de ha a' Bölcselkedőktől kérdezed, mi a' *Tér*, vagy az *Idő?* alig vettél tőlök szövevényesebb 's különbözőbb feleleteket; mint ezen kérdésedre. Lássuk

34. §.

Mások Vélekedése a' Térről, és Időről.

Ezen kérdés fejtegetésével „*mi a' Tér, mi az Idő? honnan ered 's mire használható mind a' kettőnek képzelete?*" eleitől fogva mostanáig szüntelen bajlódtak a' Bölcselkedők, 's reá már így, már amúgy, néha veszedelmes következetekkel is felelgettek: azonban nevezetesebb véleményeik háromfélék: u. m.

1. *Platón* és *Aristoteles* követői a' *Tért* és *Időt* valami különlétű *tárgyvalóknak* tartják, mellyekben, mint annyi határtalan nagyságú tanyákban és hajlékokban, a' testek állanak, tar-

tózkodnak, mozognak, és változnak, azért a' *Tért* a' levegőhöz hasonlítják, mellyben a' felhők 's más e'félék úszkálnak, az *Időt* pedig a' kerékhez, melly a' hozzáragadtakat magával forgatja.

2. Mások *Leibnitz* és *Wolf* után a' *Tért* és *Időt* csupán valami olly *képestségesnek* vélik, minő az emberi testnek és léleknek kölcsönös szövetségök 's közösködésök, vagy is azt tanítják, hogy a' *Tér* és *Idő* olly valami képestségek és nevezetek, mellyeket részszerént a' tárgyak, részszerént tárgyképzeleteink támasztanak bennünk szükségképen, valahányszor több Együttlévőket és Egymástkövetőket, vagy Együttlehetést és Következhetést veszünk észbe valahol.

3. Legújabban a' *Kant* hívei úgy tekintik a' *Tért* és *Időt*, mint valami puszta *képzemények* (idealia), 's mint érző lelkünknek *eredeti alakjait*, mellyekhez ez minden érezhető tárgyat olly természeti szükséggel szab, és alkalmaztat, hogy azt, a' mi Térben vagy Időben nincsen, tellyességgel nemészmérheti; azért az észmérhetést csupán az érezhetés körébe szorítják. Mivel pedig érző tehetségünk vagy külső, mellyel a' kivűlünk lévőket, vagy belső, mellyel a' bennünk lévőket észmérgetjük, a' Tért külső Érzékiségünk eredeti alakjává teszik egyedűl, melly szerént a' kivűlünk lévőket úgy veszszük eszünkbe, mint együttvalókat: az Időt pedig leginkább belső érzékiségünknek tulajdonít-

ják eredeti észméretalakúl, melly szerént a' belől érzetteket úgy állítjuk lelkünk elejébe, mint egymásutánvalókat. Azután mind a' Tér mind az Idő képzeletét *tiszta előszemléleteknek* (intuitus puri a priori) nevezik, és csupán az érezhető tárgyak *határozatainak* mondják, és még ezekének is csak annyiban, a' mennyiben általunk érezhetők, vagy kedves szójárások szerént, a' mennyiben *Tünemények;* azért tapasztalásthaladó képzeményességet és tapasztalásbéli valóságosságot (transcendentalis idealitas et empirica realitas) adnak nékiek, és ezen véleményeikre építik, mint annyi kőszálakra, ama' híres finomságú *alakoskodó Észképvitatásokot*, mellyet már az *Allaptudomány* 20. *§-ban* váltig megczáfoltunk.

35. §.

Az én Gondolkodásom a' Térről és Időről.

Én itten is a' legközönségesebbet 's legkönnyebben érthetőt követvén, azt tartom, hogy a' *Tér* az Együttlévőknek rendök 's viszonyos képestségök, vagy rövidebben, a' Lények Együttléte vagy Együttlehetsége: az *Idő* pedig az Egymástkövetőknek sorok és folyamatjok, vagy a' Lények következése és következhetése.

Mivel pedig vagy már valóban együtt vannak, és egymásután következnek a' Lények, vagy pedig csak együtt lehetnek, és egymásután következhetnek; *valóságos* és *képzeletes* Tért és Időt különböztetek.

1. A' *valóságos Tért* (spatium reale) a' valóban Együttlévőknek Együttségök szűli, nem is más ez, mint azon meghatározott mintség, mellyel a' Lények valóban egymás mellé vannak téve, azért *megtelinek* (plenum), *szeresnek* (materiale), és *tárgyasnak* (objectivnm) is neveztetik: ellenben azon Tér, melly az Együttlévők nemlétével fenmarad, az az, az Együttlétnek lehetsége, a' *képzeletes* vagy *képzeményes* (s. ideale) Tér, és ez azért másképp *üresnek* (vacuum), *lehetségesnek* (possibile), és *szeretlennek* (immateriale) is mondatik.

Az *üres* Tér vagy *tellyesen* illyes, vagy csak *képestségesen;* a' *tellyes Üresség* (Vacuum absolutum) minden Együttlétnek fogyatkozása, azért *tisztának* (purum), vagy mivel nemtapasztalható, *tapasztalásthaladónak* (transcendentale) is nevezik: a' *képestséges Üresség* (Vacuum relativum) pedig azon köz, rés, vagy hézak (hiatus), mellyet érzékeink mutatnak a' nem igen sürüen álló Együttlévők között, azért ezt *érzékinek* vagy *érzeményesnek* (Vacuum sensibile), *tapasztalásbélinek* (empiricum), vagy,

mivel csak érzékeink láttatják, *látszatósnak* (apparens) is szokták mondani.

A' *tiszta Üresség* vagy *világban lévő* Üresség (Vacuum mundanum), vagy *világon kivül lévő* (V. extramundanum); az előbbeni megmeg két ágra szakad, mellynek egyike a' *széthintett* (disseminatum), melly valamelly testnek részei között gondoltattik, a' másika pedig a' *csoportozott* Üresség (coacervatum), melly a' testeket egymástól elválasztja; ezekhez járúl végre a' *gépelyes Üresség* (Vacuum mechanicum), az az, az egész Világnak belsejében azért egybegyült Üresség, hogy abban a' testek szabadon mozoghassanak.

2. Ennyiféle lehet majd nem az *Idő* is; t. j. a' hol a' dolgoknak állapotjai és határozatjai egymást valóságosan követik, ott *valóságos*, *megteltt*, *szeres*, 's *tárgyas Idő* van: a' hol pedig semmi következést és folyamatot nem érzünk, ottan *képestségesen üres Időt* gondolunk; ha végre tellyességgel semmi egymás után való következés és folyamat nem volna, *tiszta* 's *egészen üres Idő* volna.

Okfők.

I.

A' Térképzelet eredetikép' nem tiszta, hanem tapasztalásbéli szemlélet.

Ugyan is mihelyest némelly tárgyaknak kívülünk való létöket szemeink vagy kezeink által megérezzük, és egymástól kisebb vagy nagyokb távolságban lenni tapasztaljuk, azonnal Együttlétökről is gondolkodunk, és így a' *valóságos megteltt Térnek* képzelete támad lelkünkben; midőn pedig az előbb együtt lévőket többé valahol együtt nem találjuk (p. o. ha látogató barátimat többé mellettem nem szemlélem, vagy ha lépéseimet semmi sem akadályoztatja), azt szoktuk mondani „itten minden üres, semmit sem tapasztalunk együtt lenni, ide még több is férne, 's a' t." és így képzeljük a' *képestségesen üres Tért*; ezt képzelni tudván, kicsapongó 's határt nem észmérő képzelődésünk igen könnyen elő állítja a' *tiszta Ürességet* is, t. i. önkényes elvonással azt képzeljük, hogy tellyességgel semmi sincs együtt, hanem csak egy határtalan hoszszaságú, szélességű és mélységű nagy folyvásttartó 's mozdulhatatlan Üreg, és ez a' *tiszta Üresség képzeletének* eredete. Tehát a' Térképzelet általában eredetére nézve nem tiszta, hanem tapasztalás által szerzett szemlélet. Szinte úgy

II.

Az Időképzelet sem tiszta eredetére nézve, hanem tapasztalásbéli szemlélet.

Mivel ez is a' következő módon támad lelkünkben: t. i. némelly olly szövetségű dolgokat

tapasztalunk mind kivűlünk, mind bennünk, mellyeknek midőn egyike létét végzi, a' másika kezdi, egyik eset p. o. nyomban követi a' másikat, egyik lelki változásunkat azonnal másik váltja fel; ezeket tapasztalván, azonnal következésről folyamatról, és így *valóságos Időről* is gondolkodunk; midőn pedig valahol folyamatot és következést nem érzünk, p. o. ha egyik foglalatosságunk a' másikat azonnal nem követi, *képestségesen üres Idővel* dicsekedünk; ennek képzeletétől azután minden legkisebb következést egészen elvonván, ha önkényesen egy vég nélkűl hoszszas mozgású tartósságról képzelődünk, a' *tiszta üres Időt* képzeljük. Tehát az Időnek képzelete is legelőször a' tapasztalás által támad lelkünkben.

III.

A' Tér és Idő nem valami különlétű Valók.

Mert azokat mondjuk különlétű Valóknak, mellyek magokban mások nélkűl is megállanak (25. §.): már pedig a' Tér Együttvalóknélkűl, és az Idő Egymástkövetők nélkűl meg nem állhat, tehát csak úgy lehet mind a' Tért, mind az Időt tekinteni, mint az Együttlévőknek vagy Egymástkövetőknek kölcsönös képestségeiket, a' képestségek pedig nem valami különlétű Valók. Azután

Ha a' Tér és Idő különlétű Valók volnának, ez talán azért volna, hogy képzeleteik szüksé-

gesek, és lelkünkben állandóan felmaradnak: úgy de ezen szükséges voltnak, és gondolatbéli állandó felmaradásnak megértésére épen nem szükséges a' Térnek és Időnek különlétök; mert 1) így valamint más különlétüeket, akár együtt akár egymásután lévőket, kivethetünk gondolatinkból, úgy ezekkel együtt a' Tér és Idő képzeleteit is kivethetnők, holott ezt az ellenfél meg nem engedi; 2) mivel a' valóságos Együttlét és Következés az Együttlehetséget és Következhetést előre felteszi, ez az oka, hogy az egyik Valónak a' másikkal való Együttlehetsége, vagy egyiknek a' másik után való Következése még akkor is hátra marad lelkünkben, midőn a'ból minden valóságos Együttlévőt vagy Egymástkövetőt elgondolva kiküszöböltünk: e'ben áll pedig a' tiszta üres Térnek és Időnek képzelete; tehát a' Tér és Idő nem különlétű Való.

IV.

A' Tér és Idő nem puszta képzeményes érzéki Alakok.

1. Ha a' Tér és az Idő csupán olly eredeti alakok volnának, mellyeket érző lelkünk ad egyedül a' kivűle lévő tárgyakra, minden külső és belső szemléleteinkhez különbség nélkül hozzájok kellene azokat kötnünk: már pedig ezt nem teszszük; mert melly sokat érzünk mind

külső mind belsőképen a' nélkül, hogy a' Térről vagy Időről gondolkodnánk, vagy gondolkodhatnánk; innen történik, hogy a' melegnek, hidegnek, íznek, szagnak, hangnak nem, a' terjedtségnek, nehézségnek és állhatatlanságnak pedig egymáson kivül és egymás mellett való létet vagy együttlétet tulajdonítunk; azért a' napról sem szoktuk mondani, hogy a' föld után következik, hanem hogy az egyik esztendő a' másikat követi, ezt már igen is; így némelly eset után egyről sem, más után sok következésekről szóllunk. Tehát, noha megengedem, hogy a' Tér és Idő érző lelkünk alakjai, az az olly eredeti módok, mellyekkel az érezhető tárgyakat szemléljük, mivel azonban annak az oka, hogy, némelly tárgyakat csupán mint Térben, másokat mint csupán Időben, másokat megint mint Térben 's egyszer'smind Időben lévőket szemléljük, nem tsak érző lelkünkben, hanem magokban az érezhető tárgyakban is foglaltatik, erre nézve a' Tér és Idő csupa érzéki alakok nem lehetnek. Annál inkább —

2. Hogy az, a' mi a' külső tárgyaknak érzékeinkben okozott érdekléseik által változni, és különféleképen módosúlni szokott, csupa lelki alak nem lehet, illyen pedig a' Térnek és Időnek képzelete. Ugyan is tegyük, hogy a' setétben egyetlen egy pont világit, ezen esetben semmi Tért se fogunk látni, és ha ez előtt en-

nél nagyobb világosságot nem láttunk volna, Tért soha se képzelhettünk volna; tegyük, hogy a' szobába bocsátott nap sugára egyetlen egy hoszszat világosít, ekkor semmi szélességet vagy tömötséget se képzelhetünk, ha csak nem tapogatódzunk; tegyük végre, hogy valaki olly szobába van zárva, mellyből semmi kinézése nincs, ez a' szoba falain kivül Tért nem képzel, legalább határtalant nem; azért hitték olly nehezen a' régiek az ellenlábúak (antipodes) vagy alföldiek létét, mivel még ekkor illyeneket senki se látott; azért csudálkoznak olly nagyon a' nagy hegyektől környékezett völgyek lakói is, midőn hegyeiket megmászván, azokon túl is emberekre találnak. Igy van ez az Idővel is; mellynek szempillantásai hogy a' bennünk vagy kívülünk történő következések különbféleségéhez képest különféleképen változnak, 's ezekhez képest szemlélete is különböz, mind maga a' dolog, mind a' tapasztalás bizonyítja; tegyük pedig, hogy mindgyárt életünk első szempillantásában megszűnik lelkünkben minden külső vagy belső következésnek érzése, így ugyan képzelni se fogjuk tudni, mi az Idő; igaz tehát, hogy a' Tér, és Idő képzeletét a' tárgyak érdeklése sokféleképp' változtatja.

3. Valamint arra, hogy a' tűkör valamelly tárgynak képét jól mutassa, szükséges, hogy a'tól világsúgárok essenek belé, és azokkal visz-

sza tündököljék, úgy hogy a' kép hív mutatására mind a' tárgy mind a' tűkör részéről szükségképen megkivántatik valami, mert ha semmi tárgyat nem vetünk a' tűkör eleibe, vagy roszszúl alkalmaztatva vetünk, a' legjobb készülete mellett sem mutat az semmit, vagy legalább hív képet nem: úgy arra is, hogy a' lélek valami Térben vagy Időben lévőt képzelhessen magának, természeti képzelő alkalmasságán és alkatjain kivűl a' képzeltt tárgyban is szükséges valaminek lenni, a' mi miatt együttlétben vagy következésben lenni képzeltessék; máskép', mint már előbb mondám, nem volna semmi okunk, hogy némelly tárgyakat együtt, másokat egymásután, másokat pedig együtt és egymásután gondolunk, sőt azt sem lehetne megfejteni, miért nem támad azonnal lelkünkben a' tiszta üres Térnek vagy Időnek szemlélete, a' mint legelőször együtt vagy egymás után lévő tárgyakat képzelünk, hanem ezt csak később az elvonás és költő képzelődés szüli.

Tehát a' Tér és Idő csupán képzeményes érzéki alakok nem lehetnek.

V.

Tiszta Üresség nincsen.

Mert ha tiszta Üresség volna, Térnek vagy Időnek kellene lenni minden együtt vagy egymásután Valók nélkül: úgy de a' hol együtt

vagy egymásután Valók nincsenek, nincsen ottan se Együttlét se Következés, se ezek képzelete, a' hol pedig ezek nincsenek, ott se Tér se Idő nem lehet, tehát tiszta Üresség se. Azért a' tiszta vagy egészen üres Tér és Idő csupa agyszülemény és határt nemtudó képzelődésünknek önkényesen alkotott mivelete; és valahányszor üres Térről vagy Időről szólunk, mindig csak *képestséges Ürességet* értünk, 's azt jelentjük, hogy itt vagy amott semmi Együttlétet vagy Következését nem érzünk, 's nem tapasztalunk.

VI.

A' valóságos Tér és Idő igazi létű Valók.

Mert vannak együtt és egymásután lévők, és mi ezeket igazán tapasztaljuk; tehát valóságos az Együttlévők rende és az Egymástkövetők sora 's folyamatja: úgy de a' valóban Együttlévők rende a' valóságos Tér, és a' valóban Egymást követők sora a' valóságos Idő; tehát a' valóságos Tér és Idő igazi létű Valók.

Ha tehát már ezek után kérdezné valaki „*mi a' Tér, 's mi az Idő, Állatok-e, vagy csak Esetékek?*" azt felelhetjük: „*a' képzeltt tiszta üres Tér* és *Idő* se nem állat, se nem eseték, hanem semmi 's puszta agyszülemény; úgy a' *látszatós üres Tér* és *Idő* is, se nem állat, se nem eseték, hanem örökös érzéki látszat és csalatkozás; a' *valóságos Tér* és *Idő* végre nem

állatok, mert különléttel nem birnak, hanem csak esetékek, 's olly külső határozatok vagy képestégek, mellyekkel az együtt vagy egymásután Valókat képzeljük, 's érezzük, majd azért, mivel érző tehetségünk így van alkotva, majd pedig és leginkább azért, mivel némelly Valók együtt, mások egymásután, meg meg némellyek együtt, 's egymásután is vannak magokban 's valóságosan is. Ha ezen gondolkodásunk valakinek nem tetszenék, tanítson jobbra, hálátadva fogadjuk.

Következetek.

1. A' határtalan valóságos Tér és Idő lehetetlen; mert a' valóságos Tért több együttlévők, és a' valóságos Időt több egymástkövetők teszik; ha tehát határtalan valóságos Tér volna, végetlen számú együttvalóknak, és ha valóságos határtalan Idő volna, végetlen számú egymástkövetőknek kellene lenni, pedig a' végetlen valóságos Szám (30. §. *II. Okf.*) lehetetlen. Valahányszor

2. Tehát határtalan Térről vagy határtalan Időről teszünk szót, mind annyiszor *puszta képzelődésünket* jelentjük; t. i. semmi határt nem szenvedő képzelődő tehetségünk határtalanúl kicsaponghat, és a' világ szélein 's kezdetén túl is teremthet magának önkényes játékkal végetlen Tért és végetlen Időt; noha itéletem szerént ezen *költött* Tért és Időt is jobb volna *határozhatatlannak* és *végheteflennek* (indefinitum), mint *határtalannak* és *végetlennek* (infinitum) nevezni.

3. Minden Térben vagy Időben való szükségképen véges Való, mivel bizonyos határok közé van szorítva, mellyekentúl se léte se változásai és következései ki nem ter-

jedhetnek: mivel pedig, a' mint már előbb mondám, a' véges egyszer'smind változó is és eseti, a' Térben vagy Időben lévő is, mivel mind véges, egyszer'smind változó és eseti is. Ellenben

4. A' végetlen Való se Térben se Időben nem lehet; mert így határokat szənvedvén mivolta ellenére véges, következőleg változó és nem szükséges létű volna; hogy tehát olly Való, mellyet se Tér se Idő nem korlátoz, lehetséges, már az eddig mondottakból is eléggé világos: azonban hogy lehessen ez, a' szűk határú emberi elmének megfogni nem lehet, nem is kell.

5. Noha a' tapasztalásbéli tárgyaknak, hogy puszta agyszülemények ne, hanem igazi Valók legyenek, *valahol* és *valamikor*, az az bizonyos Térben vagy Időben kell lenniök; hibáznak mindazonáltal azok, kik *Crusiussal* egyedűl azon Lényeknek tulajdonítanak valódi létet, mellyek valahol vagy valamikor vannak, mivel ezek nem csak azon fő Valót, melly mindenhol 's mindenkor van, fosztják meg valóságos lététől, hanem a' gondolkodás és erkölcs törvényeit, sőt magát a' valóságos Tért és Időt is megsemmisítik vélekedésökkel: de nem kevesebbet hibáznak *Kant* követői is, kik csak azokat állítják észmérhetőknek, mellyekre a' Tér vagy Idő alakjai, és az ezek által megérzékenyített Kategoriák alkalmaztathatók; mivel hogy az emberi észnek határait nem egyedűl a' tapasztalás és érezhetés szabja, már eddig is eléggé láttuk, és még később, midőn a' szükség úgy fogja kívánni, többször 's különösebben is fogjuk látni.

36. §.

A' Térnek Származékjai.

A' Térnek képzeletéből ezen alképzeletek származnak: a' *Hely* (locus), a' *Helykép* (figu-

ra), a' *Helyeztetés* (situs), a' *Távolság* (distantia), a' *Mozgás* (motus), és a' *Nyugvás* (quies).

A' *Hely* azon meghatározott térrész, mellyet valamelly Való elfoglal, melly ha különvéve tekintetik, *különözött* vagy *magányos* (locus absolutus), ha pedig más együttlévőknek helyeikhez képest, *képestséges Hely* (relativus) nevet visel.

A' *Helykép'* vagy *Körrek* általában annyi, mint valamelly Térnek vagy Terjedtségnek határa, és vagy *valóságos* (realis), ez a' részes Valók, az az a' testek külső alakja, vagy *képzeletes* (idealis), és ez a' Mérőtudománynak tárgya, a' hol már *Pont* (punctum), már *Hoszsz* (linea), már *Sík* vagy *Felület* (superficies), már *Tömött* (solidum), vagy *Tömemény* (massa) a' néve; a' *Pont* a' Hoszsznak vagy *Vonásnak*, a' *Hoszsz* a' Síknak, Felületnek, *Felezetnek*, *Felnek* vagy *Terűletnek*, a' Sík a' *Tömöttnek* határa.

A' *Helyeztetés* vagy cselekvőleg *Helyezés* (mint *Lakozás*), azon mód vagy mintség, mellyel valamelly Való az Együttlévők sorában egymás valamellyhez képest vagy valamelly mellett áll, vagy fekszik, 's vele együtt létez (coëxistit), azért *Állásnak* vagy *Fekvésnek* is mondattik.

A' *Távolság* olly együttlét, melly egy vagy több harmadiknak is közében helyet enged, vagy hagy.

Helyet foglalni (spatium occupare) annyi, mint valamelly határozott Térnek minden pontjában jelen lenni; az elfoglaltt Helyből pedig mást kizárni 's béhatásának ellentállani annyi, mint a' *Helyet betölteni* (locum explere); azért ezeket csak a' részes Valókról vagy is a' testekről mondhatni: a' részetlenek pedig, minők, a' mint maga helyén fogjuk látni, a' zsengerészetskék az úgy nevezett elemek (elementa), *Térben* vagy *Helyben vannak*, vagy *léteznek* (sunt vel existunt in spatio), sőt ha szeretlenek, minők a' Lelkek, még ezt se helyes rólok mondani, hanem inkább így szóllani „a' lélek ebben vagy amabban a' *Helyben munkálkodik*" — erről máskor többet.

Azoknak létök, mellyek egy Időben ugyan azon Helyben volnának, p. o. ha a' hol én állok, vagy ülök, más is egyszerre ugyan ott ülne, vagy állana, *Egyhelyezésnek*, *Egyhelybenlétnek* v. *Egybenlétnek* 's *Egyhollétnek* (Compenetratio) mondattik: ellenben, ha valamelly Lény egy időben több helyet foglalna, (p. o. ha valaki ugyan azon szempillantatban Pesten is Egerben is megjelenne), *Többhelyezés*, *Többhelybenlét*, *Többenlét*, vagy *Többhollét*, és *Többittlét* (Replicatio) volna léte.

A' *Mozgás* annyi, mint helyváltoztatás: ellenben az ugyan azon helyben való maradás vagy

tartós jelenlét *Nyugvás*, *Nyugodás*, vagy *Nyugodalom* névvel jegyeztetik.

Van-e valóban *Mozgás*, és ha van, hányféle lehet, 's mellyek törvényei? úgy, ha vane' tellyes 's valóságos *Nyugvás*? — majd a' *Testtudomány* határozza meg.

A' mi pedig az *Egyhelyezést* és *Többhelyezést* illeti, mellyeknek elmés fejtegetésével olly sok drága időt vesztegettek a' régi *Oskoláskodók*, röviden így ítélek rólok:

1. *Mind az Egyhelyezés, mind a' Többhelyezés tellyességgel lehetséges.*

Lehetséges az Egyhelyezés; mert ha megmutathatná is valaki, hogy azon zsengerészetskék, mellyekből a' testek öszsze állanak, mivoltosan áthathatatlanok, az az helyeikből egymást szükségképen kirekesztik, ebből nem következnék magoknak a' testeknek áthathatatlanságok is, tehát megtörténhetnék tellyességgel (per absolutum), hogy egy valamelly testnek részetskéi az egy más testnek részetskéi között lévő hézagotskákban foglaljanak helyet, és így két test ugyan azon időben egy helyben legyen: e' volna pedig az Egyhelyezés; tehát az Egyhelyezés tellyességgel lehetséges, — szinte úgy

Lehetséges tellyességgel a' Többhelyezés is; mert az egyszerre több helyen lévő Való is ugyanaz marad; azután „itt lenni és egyszer-'smind amott lenni", nem ellenmondás, hanem

„itt lenni és egyszer'smind itt nem lenni" e' volna az igazi ellenmondás és valóságos lehetetlenség: e' pedig a' Többhelyezésre nem szükséges, hanem csupán amaz; tehát tellyességgel a' Többhelyezés is lehetséges. De

2. *Természetesen és tapasztalólag se az Egyhelyezés, se a' Többhelyezés nem lehetséges.*

Mivel ugyan azon állandó 's csalhatatlan tapasztalás, melly azt mutatja, hogy minden Való helyéből másokat ki szokott zárni, és így velek egyszerre egy helyet nem foglalhat, azt is bizonyítja, hogy ugyan azon Való, melly valamelly meghatározott helyet foglal, a'ban az időben más helyet nem foglalhat, és így egyszerre többhol nem lehet; nem lehetséges tehát természetesen se az Egyhelyezés, se a' Többhelyezés.

Mivel tehát a' mi természeti erővel nem, az természet felett valóval lehetséges, és a' mi tapasztalhatatlan, az azért tellyességgel nem lehetetlen; az Egyhelyezés is és Többhelyezés természetfelettvaló vagy is végetlen erő által megtörténhetik, kiváltképen ha ezt valamelly felsőbb erányzat kívánja. Légyen ez itten elég, a' többi úgy is a' *Világtudományba* tartozik, addig lásd *Storchenaut*, *Burkhäusert*, *Walsert*, *Selset 's t. m. Metaphysikáikban.*

Jegyzés.

Kant (*Metaphys. Anfangsgr. der Naturwis. S.* 5.), félre vetvén ama' közönséges Meghatározást, mint igen szűket, melly szerént a' Mozgás *helyváltoztatásnak* mondatik, e' következőt javasolja „*a' Mozgás annyi, mint a' szer külső viszonjainak a' tapasztalható térhez képest való változtatása?*" Azonban maga megvallja Kant, hogy ezen meghatározása a' szernek *belső Mozgását* magában nem foglalja, mivel a' belső Mozgás a' szernek a' tapasztalható térhez való külső viszonyait nem változtatja: ama régen szokásban volt közönséges meghatározás pedig a' belső Mozgásra is illő; mert midőn p. o. a' forró ser vagy bor a' nyugvó hordóban mozog, helyét a' hordóban valóságosan változtatja, noha maga a' hordó helyben marad: ellenben külső viszonyait nem változtatja, mivel belső mozgása mellett is a' hordóban marad. Jobb tehát itten is a' régi és tellyes meghatározásnál maradni, és ez alá a' Kantét, ha kinek tetszenék, alnem gyanánt rendelni. *L. Krug's Metaphysik S.* 214—217, *és Walser Inst. Metaphys. p.* 74—75.

37. §.

Az Időnek Származékjai.

Tudván, mi az *Idő*, azt is igen könnyű érteni, mi a' *Tartósság*, *Kezdet*, *Végzet*, *Időpont*, *Örökkévalóság*, *Kor*, *Időkerület*, *Év*, és az *Időhatár*. T. i.

A' *Tartósság* (Duratio) a' létnek folytatása, vagy, a' mint másoknak tetszik, azon meghatározott időrész, mellyben valamelly Való lé-

tez; tulajdonkép csak az állatok tartóssak, az esetékek pedig változók, p. o. így mondjuk, hogy lelkünk tart, gondolatink pedig változnak.

A' *Kezdet* vagy *Elő* (Initium) a' nemlétből létre való változás, vagy általmenetel a' jövendőből a' jelenidőre.

A' *Végzet* vagy *Vég* vagy *Elmulás* (Finis) a' létből nemlétre való változás, vagy általmenetel a' vanból voltra, a' jelenidőből az elmultba.

Az *Időpont*, *Időpercz*, vagy *Szempillantat* (Momentum Temporis) az Idő mennyiségének határa; mivel pedig az Idő mennyiségét a' következések száma teszi, ezeknek többségök vagy kevesebbségökhöz képest az Idő is *nagyobb* és *hoszszabb*, vagy *kisebb* és *rövidebb* lehet; és mivel az Időt csak hoszszában lehet mérni, és egy olly hoszsz gyanánt venni, mellynek a' *Múlt* (praeteritum), *Jelen* (praesens), és *Jövendő* (futurum) részek gyanánt szolgálnak, azért mértékéül közönségesen az egyenlő mozgást szoktuk venni, minő p. o. a' földnek tengelye körül vagy körében való mozgása, és az árnyék' vagy óramutatójé.

Az *Örökkévalóság* vagy *Öröklét* (aeternitas) kezdet és végzet nélkül való tartósság: ellenben a' bizonyos határok közé szorított tartósság, vagy is azon Idő, mellynek mind eleje, mind vége van, *Kornak* (aetas) mondatik.

A' hoszszabb Idő *Év* (ab *Aevo* latino, mint a' *capio* és *verbero* igekből a' *kap*, és *ver*, nem *Ev*, mert ez annyi, mint *evő nyavalya* vagy más *eves valami* ; pus, sanies) vagy *Nagykor* nevet visèl, *Esztendőkből* (Anni) meg *Századokból* (Saecula) áll, *Időkerűletekre* vagy *Időforgásokra* (Periodi temporis) osztatik, és *Időhatárok* vagy *Időszakaszok* által (Epochae) korlátoztatik; így szoktuk mondani a' *Történettudományban*, hogy e' vagy ama' nevezetes történet, melly az előbbeni Időt a' jövendőtől különbözteti, p. o. a' Krisztus születése, *Időhatárt szabott*, vagy *Időszakaszt csinált.*

Az *Örökkévalóságtól* és *Örökléttől* különböz a' *Mindíglét*, *Mindenkoriság*, vagy *Végetlenlét* (Sempiternitas); mert annak se vége, se eleje nincs, ennek pedig vége ugyan nincsen, de eleje igen is, ez időfolyásokat foglal magában, ama' pedig nem; így tulajdonítunk az Istennek Örökkévalóságot, lelkünknek pedig csak Mindenkoriságot, mivel az Isten létének se eleje se vége, lelki életünknek pedig eleje ugyan van, de vége nem lészen.

Okfők:

I.

A' Tartósság nem jár mindig együtt az Idővel.

Mert *tartani*, vagy *tartósnak lenni* annyi, mint létben maradni: már pedig maradhat valamelly állat létében, a' nélkül, hogy akár benne, akár kívüle következések essenek, mivel a' következések nemszükséges állati tulajdonságok; tehát tarthat az állat következések nélkül: úgy de a' hol következések nincsenek, nincsen ottan Idő; tehát a' Tartósság meg lehet Idő nélkül is. A' hol tehát Tartósság van, nincsen ottan mindenkor Idő, noha a' hol Idő van, ott Tartósságnak is szükséges lenni.

II.

A' véges Állatnak Tartóssága nem lehet örökkévaló.

1. Azért, mivel az örökkévaló Tartósság, minden kezdetet és véget kizárván, végetlen, a' végetlen pedig nem lehet tulajdona a' végesnek; 2) azért, mert a' véges állat egyszer'smind eseti létü lévén (30. §. 4. *Köv.*), mástól veszi létét, a' mi illyes, annak létét megelőző más Valóra van szüksége, mellynek ereje által a' puszta lehetségből létre kaphasson: a' mi pedig lehetségből jut létre, az valaha nem volt, a' mi valaha nem volt, nem örökkévaló; tehát a' véges állat Tartossága sem örökkévaló.

III.

A' végetlen Állat' Tartóssága szükségképen örökkévaló.

Mert a' végetlen Állat létének se eleje se vége; mivel ha eleje volna, valaha nem volt volna, és ha vége, valaha jövendőben nem lenne: úgy de valaha nemvolt lenni, vagy jövendőben nem lenni, összse nem férhet a' végetlen Állat észképével (31. §. *II. Okf.*): a' hol pedig a' lét kezdet és végzet nélkül van, ottan örökkévaló a' Tartósság; tehát a' végetlen Állat Tartóssága szükségképen örökkévaló.

IV.

A' végetlen Állat Tartósságának elegendő oka önnön magában van.

Mert a' Tartósság annyi mint létfolytatás, tehát ott van a' végetlen Állat Tartósságának elegendő oka, a' hol létének: úgy de létének, mivel ez tellyes szükségű, minden mástól függetlenül önnön magában van (30. 31. §§.), tehát ott kell lenni Tartósságának is.

V.

A' véges Állat Tartósságának a' végetlen Állatban van elegendő oka.

Mert ha abban nem volna, mivel elegendő ok nélkül semmi sincs, vagy magában volna, vagy más valamelly hasonló véges állatban: már pedig —

1. *A' véges Állat Tartósságának elegendő oka önnön magában nem lehet;* mivel vagy mivoltalkotóiban, és mivoltszármazékjaiban, vagy

előbbeni létében, vagy pedig a' Tartósságra rendeltt valamelly különös erejében volna. De *a) mivoltalkotóiban* vagy *mivoltszármazékjaiban* nem lehet a' véges Állat' Tartósságának elegendő oka, mivel mivoltalkotók nélkül soha se lehetvén semmi Lény, a' mivoltszármazékok pedig ezeknek szükséges következetei lévén, ha ezekben volna valamelly véges Állat Tartósságának elegendő oka, így ez szükségképen tartana, holott az e'féle Tartósság csupán a' végetlen Állatnak tulajdona *(III. Okf.)*; nem lehet *b) előbbeni létében* sem, mivel noha bizonyos, hogy a' véges Állat, ha már létez, szükségképen létez, a' mennyiben léteznie és egyszer'smind nem léteznie lehetetlenség, azért még is létének első időpontjában nem lehet jövendő időpontjainak elegendő okok, máskép, mivel az elegendő okot szükségképen okozat követi, jövendő időpontjaiban szükségképen létezne a' véges Állat, ez pedig a' nemszükséges létű Valónak (minő a' véges Állat jövendő időpontjaiban is) mivoltával ellenkezik; nem lehet *c)* valamelly *különösen e' végre rendeltetett erejében* sem, mert az e'féle erő csupa költemény, de ha a' nem volna is, nékie kellene már az első időpontban a' második időpontra is létet adni minden más azon véges Állathoz tartozó erőnek és tulajdonságnak, következőleg önnön magának is, mivel maga is azon állat ereje volna: úgy de ha ezen

erő a' második időponti létét már első időpontjában adná magának, úgy a' második időponti lét első időponti volna, a' hol pedig a' második időponti lét egy az első időpontival, ott nincsen elegendő oka a' folytatott létnek, tehát a' Tartósságnak se; nem lehet tehát a' véges állat Tartósságának elegendő oka önnön magában. De

2. *Nem lehet más hasonló véges Állatban se.*

Mert egy véges állat se teremthet másikat (31. §. *VII. Okf.*), tehát létére nézve minden véges állat független a' másiktól, ha pedig független, létezhet a' nélkül, tehát tarthat is, mivel a' Tartósság folytatott létezés; következőleg tarthat a' véges állat a' nélkül, hogy más hasonló tartaná fenn, így pedig Tartósságának elegendő oka más hozzá hasonlóban nincsen.

Mivel tehát a' véges Állat Tartósságának elegendő oka se önnön magában, se más szinte véges állatban nincsen, a' végetlen Állatban kell lennie; és így a' véges állatoknak valamint Teremtőjök, úgy Fentartójok is csak a' végetlen Állat lehet.

Jegyzés.

Ennyi, a' mit szükségesnek láttam mondani a' *Térről* és *Időről*; a' többi, a' mit még mások után mondhattam volna, vagy haszontalan szőrszálhasogatás, vagy érthetetlen homályosság, vagy pedig puszta szóharcz és szószapo-

rítás; pedig ezek közűl, a' hasznosabbakra sietvén, egyikhez sincs se térem, se időm, se kedvem; ha valakinek volna, olvassa *Kanttal* összevetve *Walsernak*, *Wenzelnek*, *Krugnak*, *Gerlachnak*, *Miottinak*, *Zallingernek*, *Bergnek*, *Federnek*, 's t. m. e' tárgyról értekezőknek munkáikat.

HARMADIK ÉRTEKEZÉS.

Az Okokról és Okozatokról.

38. §.

Az Ok, Okozat, és más rokonyos Értemények.

Általában az az *Ok* (Ratio), mellyből más valamit érthetni, már azután akár lehetségére, akár létére, akár melly más tulajdonságára nézve: ezen más valami pedig az *Okozat* (Rationatum).

A' lehetségnek Oka az *Alku* (Conditio), 's ennek Okozatja az *Alkudvány* (Conditionatum); illyen oka p. o. a' világosságnak az ablak, a' tudósságnak a' szorgalom.

A' tulajdonságnak Oka, ha a' gondolatok helyes vagy helytelen voltát mutatja, *Gondolatoknak* (ratio v. principium cogitandi), ha az észméretek igaz vagy nemigaz voltát *Észméretoknak* (ratio vel principium cognoscendi), ha a' cselekedetek erkölcsi jó vagy rosz voltát *Erkölcsioknak*, vagy *Cselekedetoknak* (principium

morale vel ratio actionum) neveztetik; illyen minden *erkölcsi törvény*, amollyanok pedig a' helyes *gondolkodás* és *észmérés törvényei.*

A' létnek Oka a' szorossan vett *tulajdonképvaló Ok*, és ennek nálam, nagyobb világosság és amazoktól való különböztetés végett, *Létok* (Causa) a' neve, okozatját pedig *Létokozatnak* (Causatum) mondom; illyen oka p. o. az atya a' fiúnak, és az illyes Okokról és Okozatokról értekezünk leginkább itten, ha rövidség végett a' *Lét* szót kihagyuk is.

Az a' Lény tehát *tulajdonkép való Ok*, mellyből más valaminek létét, 's így vagy amúgy létét érthetni: és ez a' más valami a' *tulajdonkép való Okozat*; következőleg az illyes Ok, *mint Ok*, *alakügyelőleg véve* (causa formaliter spectata) az időre nézve Okozatját nem előzi meg, hanem vele egy idős: de mivel az Okozatot, mint akármelly más munkát, valamelly munkálkodó tehetségnek szükséges megelőzni, azért, ha az Okot nem mint Okot tekintjük, hanem mint Okozatjától különlétű Valót, az az, ha *szerügyelőleg* (causa materialiter spectata) veszszük, így már megelőzi Okozatját; p. o. az atya mint atya a'kori, mint fia, mert csak a'kor lett igazi atyává, midőn fiat nemzett; de ha az atyát nem mint atyát, hanem mint nemző tehetséggel biró embert tekintjük, így már megelőzi fiát.

Azonban valamint a' csupa *utóbbiság* vagy *következés* nem elég arra, hogy valamit igazi Okozatnak mondjunk: úgy az *előbbiség* és *megelőzés* maga egyedül nem teszi a' valódi Okot, mint a' tudatlanság és babonáskodás vélekedik; mert mennyi az, a' mi mást megelőz, a' nélkül hogy ezt okozná: és mennyi következik más után a' nélkül, hogy ettől okoztattnék! —

Azon kölcsönös viszony, melly az Ok és Okozat között uralkodik, 's mellynél fogva valaminek léte más, tőle különböző, hasonló, vagy másnemű, valami által szükségképen meghatároztatik, *Okszövetségnek* (Nexus causalis) mondatik; az Oknak okozatjához való képestsége az *Okság* (Causalitas), az Okozatnak az Okához való képestsége pedig a' *Függés* (Dependentia).

Következetek.

1. Az *általában vett Ok* (Ratio in genere sumta) az a' különösen vett 's *tulajdonkép' való Okhoz* (Causa vel Ratio existentiae), a' mi a' Nem az Alnemhez, ama mindennek Oka, ez csak a' létnek.

2. A' *Rómaiak* lelkünknek legfőbb tehetségét, az *Észt*, azért nevezték e' szóval „Ratio", mivel ez bennünk az igazi okkereső és okadó tehetség.

3. Az *Alkuk* szükségesek ugyan néha az Okozatokra, de lételt soha sem adnak nékiek.

4. A' másokat megelőzők, ámbár nem csupa történetből is, hanem szükségképen, egyedül ezért azoknak nem

Okaik, ha csak létökbe valamikép' bé nem folynak. Erre leginkább az *Orvosok* és *Természetvisgálók* szemesen ügyeljenek!

39. §.

Az Ok, Okozat, Okság, és más rokonos Értelmeknek Eredetök, és Haszonvételök.

A' Lényeknek Okszövetségökről való tudomány igen nagy hasznú és fontosságú; nem csak azért, mivel a' leghíresebb Kétkedők mindenkor az *Oknak* 's *Okozatnak* észfogásait és az ezekre épített fő igazságokat ostromlották és homályosíták, hanem azért is, mivel semmiféle tudatlanság vagy tévelgés se szül olly veszedelmes hibákat, mint az Okoknak és Okozatoknak nemtudások, vagy roszszúl értésök, ebből származ p. o. a' babonaság, az Istennek áltisztelete, a' hittelenség, és más balvélekedéseknek egész seregeik, mellyeknek nem csak a' pórnép, hanem gyakran a' tudós felekezet is, sőt a' mi még roszszabb, az Egyházi rend is, az emberiség' kimondhatatlan kárára szerencsétlen rabjok szokott lenni; ide járúl még az is, hogy ezen *Értekezésből* fogjuk leginkább megtudni, ha valjon az emberi ész a' tapasztalás határai közé van-é egyedűl szorítva, vagy pedig ezt meghaladván a' túllévőkkel is mérkezhetik? —

*

Mivel pedig az Okszövetséghez tartozó értelmeknek még *Eredetök* is pör alatt van; visgáljuk legelőször is eztet.

Hume tagadta legelőször az *Ok* értelmének tapasztalásbeli eredetét azért, mivel u. m. azt ugyan tapasztaljuk, hogy egy dolog a' másikat követi, de hogy egyik a' másikból következnék, ezt már nem tapasztaljuk, pedig az *Okságra* e' volna szükséges. Az Okság, így szólt *Hume* és utánna *Kant*, nem érezhető se nem tapasztalható; azért *Hume* az Ok és Okság képzeletét csupán a' nevelésből, vagy a' megszokásból származtatja, *Kant* pedig a' *Képesség Kategoriái* közé iktatván, értelmét olly tiszta tapasztalástelőző észfogásnak tartja, mellyet csak az érezhető tárgyak észmérésére lehet használni, és azt állítja azután dicsekedve, hogy ezen gondolkodásával vette elejét Hume Kétségvitatásának. *L. a' Bévezetést.*

Pedig valamint minden más emberi képzelet (*Allaptud.* 13. §. 2.), úgy *az Oksággal rokonos értelmek is eredetökre nézve tapasztalásbéliek.*

Ugyan is

1. Azokra ügyelvén, mellyek önnön magunkban történnek, azt tapasztaljuk, hogy lelki erőink által sok ollyas támad bennünk, a' mi az előtt nem volt, hogy gondolatinkat gondolatok, kivánatinkat kívánatok követik; néha tovább

máskor kevesebbé mulatunk a' tárgyak visgálásánál; gyakran azoktól, mellyekről gondolkodtunk, hirtelen másokra fordítjuk figyelmünket; némellyeket kívánunk, másokat utálunk, amazokat akarjuk, ezeket nem akarjuk, 's a' t.: ezekre nézve tehát Lelkünket *Oknak*, ezen munkáit *Okozatoknak*, a' lelkünk 's munkái között lévő összekötést *Okszövetségnek* nevezzük, és azt mondjuk, Lelkünk *okozza* a' gondolatokat, kívánatokat 's t. e' f. ezek pedig Lelkünktől *függnek*.

2. Azt is belső tapasztalásunkból tudjuk, hogy a' kültárgyak sokféle változásokat okoznak bennünk, mellyek nem történnének, ha ezek által nem érdekeltetnénk; ezen változásokhoz képest tehát a' kültárgyakat *Okoknak*, azon változásokat pedig *Okozatoknak* nevezzük.

3. A' külső tapasztalásból bizonyos, hogy a' kívülünk lévő testek kölcsönös befolyásokkal állapotjaikat ezerképen változtatják, sőt egyik a' másikát termeszti, vagy lététől megfosztja; így p. o. a' teke a' tekét mozgásba hozza, a' mágnes a' vasat magához vonja, a' tűz majd minden testet éget, szétolvaszt, hamuvá üvegé vagy mészé változtat, az élő testeket más testek metszik, lyukasztják, szétbontják, rodhasztják, 's egészen elenyésztetik; ezen felül kérdezd a' *Természetvisgálót*, elő fogja beszélleni, mi az *Oka* a' melegnek, hidegnek, szélnek, essőnek

's más e'féle tüneményeknek; kérdezd az *Orvost*, megmondja, ha ügyes, mi *okozta* a' nyavalyát, 's mi gyógyítja azt; kérdezd végre a' *Történetirót* vagy *Kormánytudóst*, hallani fogod, mik *okozták* az országok kezdetét, virágzását, hanyatlását, és végromlását.

E' pedig mind arra mutat, hogy az ember az *Okról Okozatról Okságrúl Okszövetségrúl* és *Függésről* való képzeleteit eredetikép a' tapasztalásból veszi, mint kútfőből.

Jegyzés.

1. A' tapasztalásból nem csak azt tudhatjuk, hogy egyik Való a' másikat követi, p. o. a' tiszta időt felhős, a' meleget hideg, a' napot éj 's a' t.. a' mi, mint már mondám, az Okságra nem volna elég: hanem azt is tudjuk, hogy egyik Valónak ereje a' másikban valamit tesz, tehát okoz; ugyan is, mi csuda buta mondaná p. o. én nem az essö által ásztam meg, hanem utánna, nem a' gyújtó por ereje, se nem a' kisütött gömbölyegek által, hanem ezek után hullanak el az ellenségnek egész sorai, nem a' földi vagy égi tűztől, hanem utánna égtek el a' házak, nem a' hóhér palossa által, hanem azután vesztette a' gonosztévő fejét? ezekből tehát és más hasonló tapasztalásbéli adományokból szedegeti az emberi értelem az Ok Okság 's más rokon képzeleteire szükséges első szereit.

2. Azért hogy az Ok Okozat és Okság értemények *szükségesek* és *közönségesek*, nem tiszták, se nem tapasztalástelőzők; mert *a*) ha ezen értemények szükséges és közönséges voltokat a' tapasztalás és a' tapasztalásra támaszkodó ész be nem bizonyítja, méltán tagadtathatik,

mivel *Kant* állítása szerént egyedül az érzéki tárgyakra lévén alkalmaztathatók ezen értemények, olly határtalan tellyes szükségességgel és közönségességgel nem birhatnak, mint a' mérőtudománybeliek, hanem csak természetivel, ezt pedig a' tapasztalásból lehet megmutatni példázás és hasonlítás által, p. o. hogy a' tűz a' fát megégeti, a' tapasztalásból tudom, hogy pedig ez közönségessen és szükségessen történik, úgy hogy a' tüzet kellessék a' megégett fa Okának mondanom, ismét a' tapasztalásból tudom ugyan, de már csak eszközölve az ész által, a' mennyire t. i. tapasztalván a' tűznek és fának természetét, azt következtetem, hogy még ezen természet áll, máskép a' nem lehet, noha tellyességgel lehetne: azonban erről több szó lesz a' *Világtudományban*; *b*) az Ok értemény magában foglalja ugyan szükségképen az Okozat érteményét, a' mennyire az Oknak gondoltt dolog Okozat nélkül nem lehet: de azért az Oknak Okozatja nem mindig szükséges, mivel más *szükségképen tenni valamit*, és más *szükségest tenni*, ezt a' kettőt pedig, úgy látszik, egybe zavarják a' Kant követői.

40. §.

Az Ok Nemei, és Törvényei.

Az Okok *felsőbbek* lehetnek, vagy *alsóbbak*, *összemunkálkodók*, *elegendők* vagy *elégtelenek*, *eszközösök* vagy *eszközetlenek*.

1. *Felsőbb* vagy *főbb* Oknak, vagy *Főoknak* (causa primaria vel principalis) azt mondjuk, mellytől eredetikép' 's leginkább függ az Okozatnak léte: ellenben az az Ok, melly részesül ugyan az Okozat valósításában, de nem annyi-

ra, mint a' főbb Ok, *alsóbbnak* vagy *aloknak* neveztetik (causa secundaria vel minus principalis); p. o. a' könyvnek fő oka a' Szerző, a' kiadó pedig vagy nyomtató aloka.

A' főbb Okok ezek: a' *mivelő Ok* v. *Mívok*, a' *Szerok*, az *Álakok*, a' *Végok*, és *Példányok*.

A' *mivelő Ok* (Causa efficiens) az, mellytől valamint a' mivelendő dolognak mivelésére való hajlandóság, vagy ösztön, úgy maga annak mivelése is mind kezdetét veszi, mind végét; Okozatja a' *Mív*, *Mivelet*, vagy *Csinálmány*, vagy *Munka* (Effectus), az Okozatjával való összeköttetése a' *létügyelő* vagy *Mivszövetség* (nexus dynamicus, vel effectivus). A' mivelő Ok, ha semmiből hozza létre Miveletét, *teremtő Ok* (Causa creans), illyen az Isten; ha készen adott szerből, *termesztő Ok* (Causa producens vel procreans) illyen az Istenen kivül minden más Ok; ha szabadon kezdi és végzi munkáját, *szabad Ok* (Causa libera), illyen az ember sok cselekedeteire nézve; ha mástól kényszeríttve, *nemszabad szükséges* vagy *kényszerített Ok* (Causa necessaria vel coacta) a' neve, illyen Oka p. o. a' bevett méreg a' halálnak.

A' *Szerok* vagy *Okszer* (Causa materialis) az a' szer, mellyből valami van, a' mennyire t. i. szenvedőleg ez is részt vesz az Okozat létében: a' szert adó Ok pedig *Szerzőnek* monda-

tik; p. o. a' kő fa 's a' t. Okszere az épületnek, az építető Szerzője.

Az *Alakok* vagy *Okalak* (Causa formalis) az az alak vagy alkat, melly azt teszi, hogy e' vagy ama' Való e' vagy ama' nemhez tartozzék, 's illyes vagy amollyas legyen; a' pedig, a' ki az alakot adja, *Alkatónak* (Formator vel Conditor) neveztetik; p. o. a' helykép Okalakja az épületnek, az építő alkatója.

A' *Vég-ok* (Causa finalis) azon tárgy, czél vagy erányzat, mellynek előképzelete a' mivelő Okot munkálkodásra indítja, azért *Tárgyok*, *Czélok*, *Erányok*, vagy *indító* 's *ösztönöző Ok* (Causa movens) is lehet a' neve; p. o. a' vadászatnak indító Oka az ártalmas vadak kiirtása; annyiban lehet tehát a' Czélt Oknak nevezni, a' mennyiben előre haszon gyanánt képzelve a' mivelő Okot erre vagy amarra a' mivelésre határozza, 's birja, a' mennyiben pedig a' mivelő Ok feltett czéljához jut, már nem Ok, nem *Erány*, hanem Mivelet a' Czél és *Erányzat*.

A' Czélnak akarása a' *Szándék*, *Intézés* (Intentio), *Igyekezés* (Conatus), *Törekedés* (Nisus), *Feltétel* (Propositum) a' Hypothesist különbség végett *Feltevésnek* lehet mondani) *Czélzás* vagy *Erányzás*; szabása a' *Rendeltetés* vagy *Intézet* (Destinatio); a' Czélra való alkalmasság a' *Czélhozillés*, *Czélhozmérttség* vagy *Czéleránnyosság* (Scopo-congruentia) vagy egy szóval, *Arányzot-*

tság (Scopo-proportionatum, Proportionalitas) 's *Alkalmasság* (Idoneitas), mellynek ellene az *Alkalmatlanság* (Scopo-adversum, Inidoneitas); a' Czélhoz siettető az *Ösztön* (Incitamentum), a' segítő az *Eszköz* (Medium), az akadályait elhárító az *Ellenszer* vagy *Elleneszköz* (Remedium); az Erány és Erányzat között lévő szövetség végre az *erányos* vagy *czélbéli* (nexus finalis vel teleologicus) *Szövetség*, vagy *Czélokság*.

Az *Erány* többféle; t. i. *a)* vagy *közel* vagy *távol lévő* (finis proximus vel remotus); amazt egyenesen 's eszközetlenül akarja a' mivelő Ok, azért *eszközetlennek* is neveztetik (finis immediatus), ezt csak vagy mellesleg, és e'kor *mellékes* (finis lateralis) a' neve, vagy más által eszközölve, 's e'kor *eszközölttnek* (finis mediatus) mondattik; p. o. a' tanulónak közeleránya vagy legközelebbik czélja, a' megkülönböztetés, távol lévő jövendő bóldogsága. *b)* Az az Erány, melly más valamire eszköz gyanánt szolgál, *alkus* (f. conditionatus), vagy *feltételes* (f. hypotheticus), p. o. a' gazdagság: a' pedig, a' mi másra eszköz nem lehet, *alkutlan* (in conditionatus f.) vagy *eredeti* (f. categoricus), p. o. az erkölcsiség. — *c)* Vagy *magányos* (f. singularis v. individualis), és *személyes* (f. subjectivus) az Erány, mellyre egy valamelly Való, vagy *közös* (f. communis), mellyre több Való törekedik, és ha minden Való, *közönséges*

(f. universalis), ha csak bizonyos neműek, *nehányos* vagy *felekezeti* (f. particularis vel specificus) a' neve. *d)* Ha a' mivelő maga szab magának Czélt, *önkényes* (f. arbitrarius), vagy *szabados*, ha a' természet, *természeti* (f. naturalis), ha az Isten, *isteni* (f. divinus), ha a' tapasztalás, *tapasztalásbeli* (f. empiricus), ha az ész, *észbéli* (f. rationalis), ha az elmélkedő ész, *elmebéli* vagy *tudományos* (f. theoreticus vel scientificus), ha a' parancsoló ész, *gyakorlatos* (f. practicus), e' pedig azután annyiféle lehet, a' mennyire a' parancsoló ész kötelezhet, legnemesebb az *erkölcsi* Erány (finis practico-moralis). *e)* Azon Erányok, mellyeknek egyike a' másiktól függ, *alárendeltt* vagy *alrendű* Célóknak (fines subordinati), azok pedig, mellyekre együtt erányoz ugyan a' mivelő, de egymástól nem függnek, *azonrendűeknek* (f. coordinati) neveztetnek. *f)* Az alrendű Erányok közül az, mellyen túl nem kivánkozik a' mivelő, *útolsó* (f. ultimus), vagy mivel erre törekedik leginkább 's főképen az erányzó, *fő* 's *első Czélnak* (finis principalis) mondattik, és ha ez minden Valónak általában kiszabott Czélja, *legutolsó* vagy *legfőbb*, vagy *legelső* (f. absolute ultimus, supremus vel primus) a' neve, máskép' csak *képestségesen utolsó* vagy *első* (finis relative ultimus); az az Erány végre, melly a' legközelebbik 's legutolsó között áll, a' *középső* vagy *közben-*

lévő Czél (f. intermedius); p. o. a' tanúlónak azonrendű vagy *összszés* (mint *viszszás*) Czéljai a' különféle észméretek, alrendűek a' tudomány, jelesség, szülői öröm, és saját boldogság: az embernek középczéljai a' tudósság, tisztesség, gazdagság 's a' t. a' fő Czélja az erkölcsiség, a' legutolsó az erkölcsiséghez mértt 's igazságra épűlt boldogság.

A' Czélokról értekező tudomány a' *Céltudomány* (Teleologia); 's ez tulajdon 's jeles nevezettel a' *Bölcselkedés*, mivel minden észméretet az Emberiség mivolti Czéljaihoz alkalmaztat; *lásd az Iső D. a' Bévezet.* 3. *és* 5. §.

Az *Eszköz* is vagy *szükséges* (Medium necessarium), melly nélkűl a' Czél lehetetlen, vagy nemszükséges, de *hasznos* (Medium utile), melly nélkűl elérhetni ugyan a' Czélt, de nehezebben; p. o. a' tudományos előmenetelre a' jó elme, étel, ital, ruházat és igyekezet szükséges, a' mássaltanúlás hasznos Eszköz.

A' *Példány-ok* vagy *Példás ok* (Causa exemplaris) olly Ok, mellyhez a' mivelő Ok Miveletét szabja, 's melly szerént azt igazgatja, azért *igazgató Oknak* (Causa dirigens), *Képnyomnak* (Typus), *Rajzolatnak* (Schema), *Előképnek* (Prototypon), *Példánynak*, *Példaképnek* (Exemplar), vagy *Példának* (Exemplum) is mondatik, okozatja *Példázatnak* (Ectypon), vagy *Másolatnak* (Copia), a' Példánynak a' Példázattal

való összeköttetése a' *példás* vagy *Példaszövetség* (Nexus exemplaris); p. o. az Isten Előképe az embernek, vagy a' közbeszéd szerént az Isten képére 's hasonlatosságára van teremtve az ember, mivel az Isten szentségéhez, jóságához 's a' t. tartozik szabni életét: az erkölcsszerető ember pedig Másolatja, igaz képe, vagy a' közszóllás szerént eleven képe az Istennek, mivel jó cselekedetei által az Istenhez hasonlít, és közelít.

Az alsóbb Okok a' következők: az *Alkalomok*, a' *Szerszámok*, és a' *Segédok*.

Az *Alkalom-ok* (Causa occasionalis), vagy *Alkalmatosság* (Occasio) azon kedvező körűlállás, mellyben a' mivelő Ok valamit tesz; így szoktuk mondani: „*alkalmatosság teszi a' tolvajt.*"

A' Szerszám-ok vagy *Szerszám* (Causa instrumentalis vel Instrumentum) olly Ok, melly magától nem mivel semmit, hanem csak úgy, és a'kor, ha, és midőn mástól kényszerítetik, illyes Oka p. o. a' toll az irásnak; azért ezen Oknevezet tulajdonkép' csak az észtelen Valókra illik.

A' *Segéd-ok* vagy *segítő Ok* (Causa auxiliaris vel subsidiaria) olly Ok, melly egyesített erővel könnyíti a' mivelő Oknak munkálkodását, azért a' *Segítség* vagy *Segedelem* (Auxilium vel Subsidium) is annyi, mint több erő egyesü-

lete valamelly Mivelet valósitására; így segíttetik a' tanúló mások tanácscsa buzdítása adakozása és pártfogása által: illyes Okoknak közönségesen csak az eszes Valókat nevezzük.

2. Az *összszemunkálkodó Okok* (Causae cooperantes) azok, mellyek egy Czélra dolgoznak, vagy egy Okozatot szűlnek; azért vagy *összszefüggők* vagy *kölcsönfüggők*, és *egymás alá rendeltettek*, vagy *egymástól nemfüggők*, 's *külön* de *ugyan azt mivelők*.

Összszefüggő vagy *egymás alá rendeltetett* Okoknak (Causae subordinatae vel mutuo dependentes) azokat mondjunk, mellyeknek egyike másikának Oka: azok pedig, mellyeknek egyike a' másiknak nem Oka, *különmivelőknek* vagy *egymástólfüggetleneknek*, de *azonrenduéknek* (Causae coordinatae) neveztettnek; p. o. a' táncz, felhevűlés, szomjúság, vízivás, tüdőgyúlladás összszefüggő Okai a' halálnak: a' rendetlen étel, ital, vagy szívfájdalom pedig csak különokozói.

Az alárendeltt Okok közűl az, a' melly eszközetlenül termeszti az Okozatot, *legközelebbiknek* (Causa proxima), a' melly eszközölve, *távollévőnek* (Causa remota), azok, mellyek a' legközelebbik és a' távollévő között állanak, *közbenlevőknek* (causae intermediae) neveztettnek: az az Ok pedig, melly más felsőbbtől nem függ, hanem minden más Ok tőle függ, *fő* vagy *utolsó* Ok (causa prima vel ultima) nevet visel, és ha

nem csak bizonyos nemű Valóknak, hanem általában minden véges Valóknak fő Okok, *leg. főbb* vagy *legutolsó* (Causa absolute prima vel ultima, vel suprema) Ok a' neve; p. o. a' gyermeknek legközelebbik Oka apja, közbenlévő nagy és ős apja, távollévő ősösse (atavus), utolsó vagy első az első ember, legutolsó vagy legelső a' legfőbb Ok, az Isten.

Az Okok Összefüggése vagy Alárendeltetése kétféle lehet, *mivolti* t. i. vagy *eseti*, *mivolti*, vagy *szükséges* Összefüggésben azon Okok vannak, mellyeknek egyike nem csak létre, hanem miveletre is határozza a' másikát: ellenben a' hol az egyik Ok létet ád ugyan a' másiknak, de míveletében részt nem vesz, ottan csak *eseti* és *esetékes* (accidentalis) az Összefüggés. A' szükségképen összefüggő Okokról, nem a' csupán esetiten összefüggőkről, igaz ama közmondás „*az Oknak Oka az Okozatnak is Oka*"; tehát helytelenül okoskodnék valaki így: „az ember kárhozásának a' vétek az Oka, a' véteknek Oka az ember, az embernek Oka az Isten, tehát az Isten az ember' kárhozásának oka: de már így helyessen: a' szülők okai a' rosz nevelésnek, a' rosz nevelés oka a' gyermek roszszaságának, a' gyermek roszszasága oka szerencsétlenségének, tehát a' szülők Okai a' gyermek szerentsétlenségének"; mert ezen példában *mivolti*, az előbbeniben pedig csak *eseti* az Összefüggés.

3.) Az az Ok, mellyből az Okozatnak léte tökéletesen értettik, *elegendő Ok* (causa sufficiens): ellenben az *elégtelen Ok* (causa insufficiens) Okozatját tellyesen 's egészen nem valósíthatja, azért amazt *sikeresnek* (c. efficax), vagy *elhatározónak* (c. decisiva), ezt pedig *sikeretlennek* (c. inefficax) vagy *elnemhatározónak* (c. indecisiva) is szokták nevezni; p. o. a' jó elme és szorgalom elegendő Oka a' tudományos előmenetelnek, a' jó elme egyedűl elégtelen.

4. Vagy *egyenes* és *eszközetlen* az Ok (Causa directa et immediata), vagy *mellesleges* és *eszközös* (Causa indirecta, et mediata); ama' maga erejével 's maga indulatjából okoz valamit, e' pedig mások által munkálkodik, azért *befolyónak* (Causa influens), *összetartónak*, vagy *egybejövőnek* (c. concurrens), és *társaságosnak*, vagy *Társ-oknak* és *Oktársnak* (C. socia) is neveztetik, és *befolyni* (influere vel concurrere), vagy *összemunkálkodni* (cooperari) mondatik; a' mi kilenczféleképen eshetik meg leginkább, t. i. *parancsolás*, *tanácsolás*, *egyetértés* vagy *jóváhagyás*, *ingerlés*, *oltalmazás*, *részvevés*, *elhalgatás*, *nemellenzés* és *eltitkolás* által; így nevezzük p. o. a' gyilkos szolgát az emberölés egyenes Okának, a' parancsoló urat pedig melleslegessének; ezen Okokról az az *Erkölcstudományban* fogunk bővebben értekezni, a' hol az egyenes Okokat *természetiek*-

nek (Causae physicae) a' melleslegeseket pedig *erkölcsieknek* (Causae morales) szokták nevezni: holott *szorosan véve természeti Ok* minden Való, melly természeti erejével termeszti Okozatját, és ha testi mozgás által és ennek törvényei szerént munkálkodik, *gépelyesnek* (c. mechanica), ha egymást határozó képzeletek által, *lelkes* (c. psychica) *Oknak* neveztetik: az *erkölcsi Ok* pedig, a' mint fellebb mondám, *szoros jelentésben* az erkölcsi törvény, és ösztön; és az ezek szerént mivelő szabad akarat az *Erkölcs-ok* (Causa efficiens moralitatis).

Okfők:

I.

Semmi sincs elegendő Ok nélkül.

Mert mind az, a' mi van, vagy gondolatban van, vagy észméretben, vagy akaratban, vagy létben: úgy de se gondolat, se eszméret, se akarat, se lét nincsen elegendő Ok nélkül.

1. *Nincs gondolat;* mert hogy valamit gondolhassunk, és valóban gondoljunk, szükséges egy más valaminek jelenléte, mellyből tökéletesen tudhassuk, hogy azon valami gondolható, és miért így, 's nem másképp gondolható, egyéberánt gondolható is volna, nem is az *Ellenmondás törvényének* ellenére: már pedig az, a'

miből valamit tökéletesen tudhatni, elegendő Ok; tehát semmi gondolat sincs elegendő Ok nélkül.

2. *Nincs észméret;* mert az *Allaptudomány* törvényei szerént lehetetlen akár melly észméret olly valami nélkül, a' mi azt lehetségessé, és illyené, nem amollyaná tegye: úgy de az, a' mi valamit észmérhetővé, vagy észmérőssé, és így nem máskép' tesz észmérhetővé vagy észmérőssé, elegendő Ok; tehát észméret sincs elegendő Ok nélkül.

3. *Nincs akarat;* mert az emberi akaratnak, mint a' *Lélektudományban* fogjuk látni, az a' természete, hogy soha semmiféle cselekedetre el nem tökélli magát az értelemnek megelőző képzeletei nélkül, ama' régi mondás szerént „*nincs akarat előészméret nélkül* (nihil volitum, nisi praecognitum)", már azután akár kivúlről, akár önnön magából vegye a' lélek képzelete tárgyát, 's azt mondja „*akarok, mivel akarok, Ok helyett áll akaratom* (volo, quia volo, stat pro ratione voluntas)"; akár mit akarjunk tehát, mindig jelen van valami, miért akarjuk, és miért így, 's nem máskép' akarjuk, ez a' valami pedig elegendő Ok, tehát az akarat sincs elegendő Ok nélkül.

4. *Nincs lét;* mivel minden létes Lény vagy szükséges, vagy eseti Való, vagy Állat vagy

Eseték: úgy de ezeknek van elegendő okok, t. i. a' szükséges létű Valónak önnön magában, az esetinek a' szükséges létűben, az Állatnak, ha végetlen, ismét önnön magában, ha véges, a' végetlenben, az Esetékek pedig Állatjaikhoz ragaszkodnak, és létők részént tulajdon Állatjaikból, részént ezeknek másokhoz való képestségeikből érthető, az *előbbeni Értekezések szerént*; tehát minden létnek meg van az, miből valósága tellyesen értetik, az az a' lét sincsen elegendő Ok nélkűl.

Semmi sincsen tehát általában elegendő Ok nélkűl; — és ezen nagy fontosságú 's kiterjedésű allapos igazság *elegendő Ok törvényének*, vagy *Ok-elégség' Okfőjének* vagy *Allapjának* (principium rationis sufficientis) neveztetik, és a' természeti közérzés által is olly hathatósan erősítetik, hogy róla józan észszel soha senki sem kételkedik, sőt mihelyest az ember eszével kezd élni, Okokat keresvén 's elegendő Ok nélkűl semmit meg nem engedvén, igazságát megvallani, ha nem akarná is, eszes természete által kénytelenítetik. — Ezt az Igazságot érezve szokott kérdezőskedni a' gyermek, e' vagy amaz honnan, kitől, 's miért van? e' csudálkoztat 's nyughatatlanít mindnyájinkat, ha valami ollyast tapasztalunk, mellynek Okát nem tudjuk, ez haragítja 's boszszontja leginkább az embert,

midőn valamelly oktalan tettét szemére vetik. Azért ezen Igazságot észtörvénynek 's természetszavának vette 's e' gyanánt használta általában minden bölcselkedő, ha talán *Epikurust* kivészem, és *Pyrhót*; így vette *Sokrates*, így vette *Plátó*, *Aristoteles*, *Zenó*, így vette *Pythagorás*, *Euklides*, *Cicero*, *Seneca*; így vették az *Oskolások*, *Leibnitz* és *Wolf* hivei, így vettek legujjabban *Kant Fichte Schelling* 's m. t. követői; nincsen is közöttök ezen Észtörvényre nézve más különbség, mint a' szorosabb vagy bővebb kiterjesztés, a' több vagy kevesebb, 's illyen vagy amollyan használás; ezen nagy szembetünőség 's általában megészmért igazság birt engem is arra, hogy vele már eddig is, előbb hogy sem rendesen bebizonyítanám, olly gyakran éltem, és nem csak gondolat hanem észmérettörvénynek is annyiszor használtam. Lássuk egyébb alakjaiban is. —

II.

Ha elegendő Ok van, Okozat is van.

Mivel akkor elegendő az Ok, ha általa más valamit tökéletesen érthetni, máskép' elégtelen: az a' más valami pedig az Okozat; tehát elegendő Ok Okozat nélkül soha se lehet.

III.

Ha Okozat van, elegendő Ok is van.

Mivel ha Okozat lévén, nem volna elegendő Ok, valami elegendő Ok nélkül volna; pedig *(I. Okfő)* elegendő Ok nélkül semmi sincs, nem is lehet.

IV.

A' hol elegendő Ok nincs, Okozat sincs.

Mivel az Okozatot az elegendő Ok teszi, és termeszti: a' hol pedig tevő és termesztő nincsen, nem lehet ott semmi tétemény vagy termesztmény; tehát Okozat se lehet, a' hol elegendő Ok nincs. És ez mindig igaz, akár egy legyen valamelly Okozatnak elegendő Oka meghatározva, akár több határozatlanúl; mert valamint ha az az egy nincs jelen, nincsen Okozat: úgy ha a' több Ok közűl egy sincs jelen, szinte nincsen Okozat; p. o. valamint ha nincsen író, nincsen íromány: úgy ha a' halál Okaiból egy sincsen jelen, nem történik halál.

V.

A' hol Okozat nincs, elegendő Ok sincs.

Mert ha Okozat nem lévén, elegendő Ok volna, ez volna is, nem is; volna a' feltevés szerént, és egyszer'smind nem volna, mivel ele-

gendő Ok Okozat nélkül nem lehet *(II. Okfő)*; tehát a' hol semmi Okozat nincsen, elegendő Ok sincsen.

VI.

Semmi se lesz mivelő Ok nélkül.

Mert az, a' mi lesz, ered, vagy terem, a' mi ered, változik, mivel lehetségből létre lép, a' mi változik, esetisen létez, a' mi esetisen létez, valaha nem létezett, 's nem volt, a' mi valaha nem létezett, egykor létre hozattatott; tehát azt, a' mi lesz, valamelly létre-hozónak, vagy létadónak szükséges mindig megelőznie: úgy de a' létadó a' mivelő Ok; tehát mivelő Ok nélkül semmi se lesz. És ez olly bizonyos, hogy az emberi elme Okokat kohol, 's gondol inkább ki, hogy sem azok valóságát tagadja, vagy keresésökről 's felfedezésökről lemondjon.

VII.

A' mívelő Ok, mint Ok, Mívelet nélkül nem lehet.

Mivel a' mívelő Ok csak a'kor valódi Ok, ha valamit mível, 's mívelésében semmi akadályt nem szenved, az a' valami pedig Mivelet, tehát a' Mívelet az a' mívelő Okhoz képest, a' mi az Okozat az elegendő Okhoz: úgy de az elegendő Ok Okozat nélkül nem lehet *(II. Okfő)*, tehát a' mivelő Ok sem Mívelet nélkül.

VIII.

A' Mívelet, mint Mivelet, mívelő Ok nélkűl nem lehet.

Mert a' Mívelet az, a' mit valamelly Ok tesz, úgy de valamit tenni tevő nélkűl lehetetlen, tehát a' Mívelet is mint Mívelet Mivelő nélkűl lehetetlen.

És így értve az is igaz, hogy *ha a' mívelő Ok megszűn mívelő lenni, a' Mívelet se Mívelet többé;* mivel amaz ennek elegendő Oka, a' hol pedig elegendő Ok nints, Okozat sincs *(IV. Okfő)*, azért ezen tekintetben a' Mívelet Mívelőjével egykorú: más az, ha a' Mívelőt nem mint Mívelőt, és a' Míveletet nem mint Míveletet veszszük, az az ha nem alakjokra, hanem szerökre ügyelünk (38. §.); így igen is a' Mívelő is, mint akármelly más Ok, megelőzheti Miveletét, el lehet nála nélkűl, 's ez is ő nála nélkűl; p. o. az atya, mint atya, gyermek nélkűl nem lehet, valamint a' gyermek sem, mint gyermek atya nélkűl: de valamint az atya, mint nem atya, gyermek nélkűl, úgy a' gyermek, mint nem gyermek atya nélkűl is lehet, és létét attya nemléte után is folytathatja.

Ezen három alakban előadott Igazság *mívelő Okság*, vagy *Lét-okság* (principium Causae efficientis vel causalis existentiae) *Törvényének*

neveztetik, és a' mívelő Okról Míveletre, a' Míveletről pedig mívelő Okra mutat mind a' közéletben, mind a' tudományokban.

IX.

Önnön magának Létadója egy Való se lehet.

Mert ha a' volna, maga magát teremtené, és így léte volna is, nem is; *volna*, mivel magát teremtvén munkálkodnék, a' pedig, a' minek léte nincs, nem munkálkodhatik; de egyszer'smind *nem is volna*, mivel még először most hozná magát létre; valamint tehát lenni, és egyszer'smind nem lenni lehetetlen, úgy önnön magának létet egy Való sem adhat. De

X.

Két Való sem adhat egymásnak létet kölcsönössen.

Mert ha két Való egymásnak kölcsönös létet adna, egyik a' másiknál előbb is létezne, utóbb is; *előbb*, mivel ennek létet adna, *utóbb*, mivel ettől venné létét: úgy de ugyan azon Való másnál előbb 's egyszer'smind utóbb nem létezhet; tehát két Való egymásnak kölcsönössen létet nem adhat.

XI.

Az, a' minek mivelő Oka van, Örökvaló nem lehet.

Mert az Örökvaló létének se eleje se vége: annak pedig, a' minek mivelő Oka van, eleje 's kezdete van, mivel minekelőtte Oka által létre jutna, léte nem volt; tehát a' minek mivelő Oka van, Örökvaló nem lehet.

XII.

Az egyenlő Okozatok egyenlő Okoktól származnak.

Mert az *Okság törvénye* szerént az Okozat Okra mutat; tehát ha ugyan azon millyenségű Okozatokat veszünk észbe, ugyan azon millyenségű Okoknak kelletik azokat tulajdonítanunk: az ugyan azon millyenségű Okok pedig egyenlő Okoknak neveztettnek: az egyenlő Okozatok tehát egyenlő Okoknak míveik.

Ez az Igazság *Okhasonlóság* vagy *hasonló Okok Törvényének* (principium causalis Analogiae vel Causarum analogarum) neveztetik, és csak az Okokra mint Okokra, vagy is a' tulajdonkép' való saját erőikből munkálkodó Közelokokra illik; mert hogy távóllévő nem tulajdonképvaló 's nem sikeresen munkálkodó Okaik ugyan azon Okozatoknak is különbözők lehet-

nek, a' tapasztalás bizonyítja; p. o. egy embert torkosság, mást munkásság, harmadikat szomorúság ejthet ugyan azon nyavalyába, és így ugyan azon nyavalyának távol lévő Okai különfélék lehetnek, de közel 's tulajdonkép' való Oka mindig ugyan az, t. i. az idegek elgyengűlése.

XIII.

Az egyenlő Okok egyenlő Okozatokat szűlnek.

Mert az Okozat az, a' mi az Ok ereje 's munkálkodása által kap létre, valamint tehát az Ok létéből az Okozat létét *(VII. Okfő)*, úgy az Ok millyenségéből az Okozat millyenségét lehet következtetni, és így ha az Okok ugyan azon millyenségűek, az az ha egy erővel birnak, és munkálkodnak, Okozatjaik is egy millyenségűek, vagy is ugyan azok lesznek.

Ez az Igazság *Okozathasonlóság'* v. *hasonló Okozatok Törvényének* (principium effectuum analogorum) mondatik, és csak úgy van ereje, ha, mint az előbbeni, csak az Okokra mint Okokra, az az a' saját erejekből sikeresen 's akadály nélkűl munkálkodó Okokra alkalmaztatik; mert ha az Okot nem mint Okot veszszük, vagy ha az az akadályok miatt nem munkálkodhatik sikeresen, úgy ugyan azon Ok is különböző Okozatokat szűlhet; p. o. az ugyan azon bor, mint bor,

minden ivóban ugyan azt okozná, ha ereje nem akadályoztatnék, de mivel egy ivó gyenge, más erős természetű, egy ritka, más sűrű, harmadik más vérű, ezt víggá, amazt szomorúvá, ezt fecsegővé, amazt veszteglővé teszi.

XIV.

Az Okozatban soha se lehet több, mint az Okban.

Mert ha valamivel több volna, ez a' valamivel több Ok nélkűl való Okozat volna: úgy de Ok nélkűl Okozat nem lehet *(VIII. Okfő)*; tehát az Okozatban soha se lehet több, mint az Okban. De

XV.

Néha kevesebb lehet.

Mivel lehet olly hatalmas Ok, melly Okozatját erejének részével is valósíthatja, és így kevesebbet tesz, hogy sem tehetett volna; az illyes esetben pedig kevesebb van az Okozatban mint az Okban. Más az, ha az Okot, mint Okot, szorossan 's munkálkodva veszszük, már így csak annyi lehet az Okozat, mennyi a' munkálkodó Ok, máskép' a' *VIIdik Törvény ellen* Mivelő volna Mivelet nélkűl; p. o. a' Világban mint isteni Okozatban kevesebb van mint Okában, mivel az Isten mindenható Erejét a' Világ

teremtése nem csak ki nem meritette, de meg se fárasztotta: hanem ha az Istent mint Teremtőt, 's a' Világot mint teremtményt nézzük, már így se több se kevesebb nincs a' Világban annál, a' mit az Isten teremtett.

Ezen Igazság az *Okegyezésnek* (principium Harmoniae causalis), vagy *Okaránynak* (p. Proportionis causalis) *Törvénye.*

XVI.

Az eszes Okoknak Okozatjaikhoz hasonló Okozat eszes Októl van.

Mert az *Okhasonlóság Törvénye* szerént *(XII. Okfő)* az egyenlő Okozatok egyenlő Okoktól származnak, tehát, mivel a' hasonlóság egy neme az egyenlőségnek (32. §.), a' hasonlók hasonlóktól; ha tehát olly Okozatot találunk, melly a' tudva lévő eszes Okok Okozatjaihoz hasonlít, és az eszetlenekétől, minők p. o. a' gépelyesek, egészen különböz; helyesen következtetjük, hogy ennek is, noha nem tapasztaljuk, eszes Okának kell lenni; p. o. mivel a' Világban rend, törvény, alkalmasság, 's több más ollyan uralkodik, minőt csak eszes Ok tehet, Teremtője eszes Való.

Ez az Igazság *eszes Okok* (principium causarum intelligentium) *Törvényének* neveztetik.

XVII.

Az összefüggő Okok sora nem lehet legutolsó Ok nélkül.

Mert ha az összefüggő vagy alárendeltt Okok során túl nem volna legutolsó 's legfőbb az az ollyan Ok, melly más felsőbbtől többé nem függ, és másnak már nem Okozatja, az alárendeltt Okok fellebb és fellebb emelkednének vég nélkül: pedig az illyes vég nélkül való Okfelemelkedés (series regressiva infinita causarum) tellyes lehetetlenség. Ugyan is

1. Az így felemelkedő vagy vég nélkül visszamenő Oksor nem más volna, mint számtalan eseti mástól függő al-okoknak csoportozatjok független első fő Ok nélkül, 's vég nélkül sok gyermek első atya nélkül *(l. Feder über die Raum und Causalität §. 40)*; 2) olly egész volna, melly mindig volt, noha egy része se volt mindig; 3) az illyes sorban mindenkor volna valami csupa Okozat, csupa Ok pedig soha egy se; 4) Okozat is volna minden Ok nélkül, mivel minden alárendeltt Ok más fellebbvalónak Okozatja; azután 5) végetlen számú Okok is volnának: úgy de ez mind képtelenség és ellenmondás; tehát, ha alárendeltt összefüggő Okok vannak, legutolsó egészen független Oknak is kell lenni.

Ez az Igazság *Fő Okság* vagy *alárendeltt Okok Törvényének* (principium supremae Causalitatis vel Causarum subordinatarum) neveztetik.

XVIII.

A' véges Állatnak teremtő Oka van.

Mert a' véges Állat nem szükséges, hanem csak eseti létű (30. §.), tehát valaha nem volt, a' mi valaha nem volt, semmiből hozatott létre, a' semmiből létre hozó teremtő Ok; tehát a' véges Állatnak teremtő Oka van. És ez

XIX.

A' végetlen Állat.

Mivel a' teremtés végetlen vagy is mindenható erőt kiván (31. §. *VII. Okfő*); e' pedig egyedűl a' végetlen Állatnak tulajdona (31. §. *III. Okfő*), tehát csak a' végetlen Állat lehet minden végesnek teremtő Oka.

XX.

A' végetlen Állatnak teremtő Oka nincs.

Mivel 1) léte Öröklét (37. §. *III. Okfő*), 's Örökkévalóság, az Örökkévalónak pedig (*XI. Okfő*) mivelő Oka nem lehet, tehát teremtője se; 2) ha a' végetlen Állatnak teremtője volna, vagy magát teremtette, vagy más teremtette volna; magát nem teremthette, mivel ön-

nön magának létadója semmi Való se lehet (*IX. Okfő*); de mástól se teremtetthetett, mert így ettől függvén fő Való nem volna (*30. §. III. Okfő*); tehát a' végetlen Állatnak van ugyan, mint minden másnak, elegendő Oka, és pedig önnön magában, de mivelő 's teremtő Oka nincsen, mivel erre csak azoknak van szükségök, a' mik lesznek, és erednek (*VI. Okfő*), a' végetlen Állat pedig nem ered, nem lesz, hanem örökké van.

A' Kétségek Oszlatása.

1. Hogy az elegendő Ok Törvénye közönséges erejű legyen, különböztetni kell az *elegendő Okot* az *elegendő Oktudástól*, és a' *méltó* vagy *törvényes* és *igazságos Októl*; mert gyakran nem tudja az ember valaminek elegendő Okát, noha valóban meg van, azért a' *nem tudom* nem egy a' *nem valóval*; szinte így gyakran megesik, hogy valaminek elegendő Oka ugyan van, de nem méltó nem igazságos, p. o. engem gyűlölhet valaki csupa előítéletből vagy természeti ellenérzésből, noha méltatlanúl 's igazságtalanúl.

2. Nem minden elegendő Oknak van tellyességgel szükséges Okozatja, mivel nem mindig szükséges az elegendő Ok, hanem csak eseti, és így Okozatja is illyen; tehát az elegendő Ok Törvényével összze férhet az akarat szabadsága.

3. Az Okság Törvénye ugyan azon lelki észméretből veszi eredetét, mint kútfőből, mellyből a' Lények valóságos létéről való meggyőződés; ugyan is mihelyest valami

lelki észméretünkben megjelen, szükségképen azt kell gondolnunk, hogy velünk Ok-szövetségben van; mivel érzékeinket érdekelvén, lelkünkben változást okoz, tehát erre nézve valóságos Oknak kell vennünk, ha érzékeink által nem szemlélhetjük is.

4. Az Okság Törvénye, melly a' Lényeket egymáshoz képest Okok és Okozatok gyanánt véteti lelkünkkel, nem csupa gondolat, hanem észméret törvény is, nem csak gondolkodó lelkünket, hanem a' külvalókat is igazgatja, határozza, de nem is általunk tolattik a' természetre, hanem gondolatinkon kivűl is valóságossan meg van benne; máskép' nem csak az Okság képzeletének eredetét, 's erre épített számtalan nagy fontosságú természeti törvényeket nem tudhatnók, hanem az erkölcsi törvények is lelki életünkkel nyugodalmunkkal 's belső boldogságunkkal együtt füstbe mennének.

5. Azért, hogy az alárendeltt Okok sorából legfőbb 's tellyesen független Okot következtet az emberi ész, *Ugrásról* (saltus), vagy *Tunyaságról* (ignavia) nem igazságossan vádoltatik. Nem *a) Ugrásról;* mivel a' középokokat, nem mellőzi el a' tudományok nagy kárára azon *Oskoláskodók* után, kiket e' miatt méltán kárhoztatott Verulámi Baco (*De dig. et ang. scient. III. etc.*), hanem minekutánna természetes inségéből sürgettetvén a' legfőbb Ok keresésére, ezt minden középokokon egyenként, és az egész alárendeltt sorokon általában keresztül menvén, sehol sem találja, nem is találhatja, akkor keresi azt ezeken kivűl, 's ezekből mint annyi Okozatokból következteti létét és valóságát éppen ollyan helyessen és szembetünőleg, mint midőn a' földmérő megmutatván hogy *A* szeglet se nem nagyobb, se nem kisebb *B* szegletnél, azt állítja, tehát vele egyenlő; (*O. Zallinger Disqu. Phil.*

Kant. p. 310—318.). De 2) *tunyaságból* vagy *restelkedésből* se teszi ezen következtetést az emberi ész; mert nem tagadom én, hogy bár meszszire mentünk is már eddig a' természeti Okok keresésében 's felfedezésében, sok keresni és tanúlni való vagyon még is abban, és lészen is mindenkor, ha az utókor' szorgalma nem unatkozik; és az okkereső ész meddő kérdésekkel nem akadályoztatik, azért én is kárhoztatom azokat, kik nem keresvén a' természeti tüneményeknek és változásoknak természetes közelokaikat mindenben egyenesen az Istent okolják (Deum ex machina advocant), és a' természetnek serény hiv visgálóit istentelenségről 's vallástalanságról vádolják: de többször mondottam, és mutattam is már, melly nagy a' különbség a' tapasztalásra épített *természeti* tudományok, és az *észbéliek* között, mellyek között fő helyen áll a' *Lénytudomány!* amazoknak természeti magányos vagy nehányos közel-okokat kell keresniök, 's állítaniok mindenben, ezeknek közönségeseket, legfőbbeket 's legutolsóbbakat, mellyeken, mint annyi végpontokon, tökéletessen megnyugodhassék mind eszünk, mind akaratunk. Nem e' tehát a' tunyaság és restelkedés, hanem a' volna a' legnagyobb és legoktalanabb, ha minekutánna az ész minden gondolható alárendellt Okokon 's Oksorokon szoros visgálással 's figyelemmel általmenne, 's ezeknek kielégítő Okokat sehol nem találná, még is mindig közöttök andalogna, és a' legfőbb Okig emelkedni nem akarna, vagy nem merne! Legyen ez itten addig elég, mig a' *Világ* és *Istentudományban* többet mondandok; az alatt *O. Feder über Raum und Causalität* §. 39. *és Zallinger Disq. Phil. Kant. p.* 322—330.

Következetek.

Az eddig mondottakból még ezen sarkigazságok és szembetünő Okfők is következnek:

1. A' szükséges Ok annyit tesz, mennyit tehet, és ha azonképen készültt, egyenlő Okozatokat termeszt.

2. A' szükséges Ok Okozatja egyarányú az idővel.

3. Az egyidejű különböző Okoknak Okozatjaik egyarányúak Okaikkal.

4. Az Eszköznek arányosnak kell lennie a' Céllal.

5. A' ki Célra törekedik, Eszközökről gondoskodjék.

6. A' hasonlóknak céljaik is hasonlók.

7. Ha az eszes Valónak Rendeltetését máshonnan nem tudhatni, tulajdonságaiból alkatásából 's tehetségeiből kell aztat mérni.

Irtam Pesten 1829ben.

Imre János, m. k.

Foglalat.

Bevezetés.

Lap.

1. §. A' Metaphysika' Eredete, és szóbéli Értemény - - - - - 5
2. §. A' Metaphysika' valódi Értemény 6
3. §. A' Metaphysika' és más Tudományok között való Különbség - - 7
4. §. A' Metaphysikának Tárgya - - 8
5. §. A' Metaphysika' Részei - - 9
6. §. A' Metaphysika' Haszna - - 12
7. §. A' Metaphysikus' Tulajdonságai - 14
8. §. A' Metaphysikának Ellenségei - 15
9. §. A' Metaphysikának Lehetsége - 17
10. §. A' Metaphysikának rövid Története 29

A' Tiszta Észmérettudománynak

ELSŐ RÉSZE

az Archologia, vagy Allaptudomány.

Első Értekezés.

Az Észméretről általában.

1. §. Az Észméret Misége - - - 57
2. §. Az Észméretnek Elemei - - 58

*

Lap.

3. §. Az Észméretnek Nemei, és Szövetségei - - - - - - 60
4. §. Az Észmérésnek Lépcsői - - 76

Második Értekezés.
Az Észméreteknek utolsó Okfőikről.

5. §. Érteményei, és Nemei ezen Okfőknek 78
6. §. A' legutolsó Okfőknek szükséges voltok 81
7. §. Az Észmérő Okfő - - - 82
8. §. Az Észméretek legutolsó Okszere 83
9. §. Az Észméretek legutolsó Okalakja 90

Harmadik Értekezés.
Az Észméretek Eredetéről.

10. §. Ezen Értekezésnek Tartalma - 95
11. §. A' Képzelet és Képzeletek - - 96
12. §. Különféle Vélekedések a' Képzeletek Eredetéről - - - - 100
13. §. Az én Vélekedésem - - - 103
14. §. Az Észbevétel Mivolta, és Eredete 111
15. §. Mások' Vélekedése - - - 113
16. §. Az Észképvitatás általában - - 116
17. §. Az Ágazatoskodó Észképvitatás - 119
18. §. Az Éneskedő Észképvitatás - 120
19. §. A' Titkolódó Észképvitatás - 122
20. §. Az Alakos Észképvitatás - - 122
21. §. A' Szervitatás - - - - 129
22. §. A' Kétségvitatás - - - - 133
23. §. Az én Vitatásom - - - - 136

Negyedik Értekezés.

Az Észméretek tárgyas Igazságáról, és ennek Jeleiről.

Lap.

24. §. A' tárgyas Igazság, és Igazságjel 139
25. §. A' belső Érzésből termő eszközetlen Szembetűnés. - - - 141
26. §. A' Megfogások Szétfejtéséből támadó Szembetűnés - - - 142
27. §. Az eszközlött Kitűnés - - - 143
28. §. A' Közérzés - - - - 145
29. §. A' Közérzés Valósága - - - 146
30. §. A' Közérzés Bizonyosító Ereje - 151
31. §. A' Külérzés - - - - - 156
32. §. A' Külérzés Bizonysága - - 157
33. §. A' Tekíntet - - - - - 163

A' Tiszta Észméret tudománynak MÁSODIK RÉSZE

Az Ontologia, vagy Lénytudomány.

Bevezető Értekezés.

A' Lényről és Mondatokról általában.

1. §. A' Lény - - - - - 175
2. §. A' Mondatok - - - - 177
3. §. A' Kategoriák Eredete, Története, és Száma - - - - 178
4. §. Az én Kategoriáim - - - 188

Első Szakasz.

A' Közös Fő Mondatok.

Első Értekezés.

A' Lehetségről.

Lap.

5. §. A' Lehetség általában, és Fő Törvényei - - - - - - - 191
6. §. A' Lehetség Nemei, és ezek Törv. 195
7. §. A' Lehetség és Lehetlenség Eredete, és Haszonvétele - - - 202
8. §. A' Lehetség és Lehetlenség Megítélése . - - - - - 205

Második Értekezés.

A' Határozottságról.

9. §. A' Határozottság és Rokonjai - 207
10. §. A' Határozottság Nemei, és Törv. 208
11. §. A' Határozatok további Felosztása 211
12. §. A' Lények Mivolta. - - - 213
13. §. A' Lények Mennyisége, és Millyensége 220
14. §. A' Mennyiség Nemei, és Rokonjai 221
15. §. A' Lények Léte - - - - 225
16. §. A' Valóság, Fogyatkozás, és Lét Képzeletének Eredete, és Haszonvétele 231

Harmadik Értekezés.

Az Egyről, Rendesről, Igazról, és Tökéletesről, mint annyi közös fő Mondatokról.

17. §. Az Egység Értelmének, Nemei, és Rokonjai - - - - - - 235
18. §. A' Rend Értelmének, és Nemei - 238

Lap.
19. §. Az Igaz Értéménye - - - 240
20. §. A' Tökéletesség, és Nemei - - 241

Második Szakasz.

A' Szétválasztó Fő Mondatok.

Első Értekezés.

A' Szükségesről és Nemszükségesről.

21. §. A' Szükség, és Nemszükség Értéménye, Nemei, és Törvényei általában - - - - - - 245
22. §. A' szükséges 's nemszükséges Létű Valók különösen - - - 253
23. §. A' Szükség, Szükségesség, Nemszükség, Esetiség, Független 's legfőbb Való képzeletének Eredete, és Haszonvétele - - - 260

Második Értekezés.

A' Változóról és Nemváltozóról.

24. §. A' Változó és Nemváltozó Értéménye, Nemei, és Törvényei - - 266

Harmadik Értekezés.

Az Állatról és Esetékről.

25. §. Az Állatnak és Esetéknek Értéménye, és Törvényei - - - 270
26. §. Az Állatok' Erőjei, és ezeknek Törvényeik - - - - 281
27. §. Az Állat, Eseték, Erő, és Közösség Értéményeinek Eredetök, és Haszonvételök - - - - 290

Negyedik Értekezés.

A' Részesről és Résztelenről.

Lap.

28. §. A' Részes és Résztelen Valóknak Értményeik, Nemeik, és Törvényeik - - - - - - 295

Ötödik Értekezés.

A' Terjedtről és Nemterjedtről.

29. §. A' Terjedtség, rokonságos Értményei, és Törvényei - - - 303

Hatodik Értekezés.

A' Végesről és Végetlenről.

30. §. A' Véges és Végetlen Értménye általában, és Törvényei - - 308

31. §. A' végetlen és véges Állat különösen 313

Harmadik Szakasz

A' Képestséges Fő Mondatok.

Első Értekezés.

Az Egyenlőkről és Különbözőkről.

32. §. Az Egyenlőség és Különbség Értményei, Nemei, és Törvényei - 319

Második Értekezés.

Az Együttvalókról és Egymásutánvalókról.

33. §. Az Együttvalók, és Egymásutánvalók Misége - - - - - 326

34. §. Mások Vélekedése a' Térről, és Időről - - - - - - 327

Lap.

35. §. Az én Gondolkodásom a' Térről és Időről - - - - - - 329
36. §. A' Térnek Származékjai - - 340
37. §. Az Időnek Származékjai - - 345

Harmadik Értekezés.

Az Okokról és Okozatokról.

38. §. Az Ok, Okozat, és más rokonos Értemények - - - - - 352
39. §. Az Ok, Okozat, Okság, és más rokonos Értményeknek Eredetök, és Haszonvételök - - - 355
40. §. Az Ok Nemei, és Törvényei - 350

DEBRECENI EGYETEMI KÖNYVTÁR
Lelt.
-14575-1955

A'

Nyomtatásbéli

Hibák				*Igy*	*Nemhibák.*
Lap.	*Sor.*				
28	— 27	1+1=1	. .	—	1×1=1
31	— 10	et	. . .	—	és
94	— 25	ez	. . .	—	ezen
100	— 7	prachice	. .	—	practice
—	— 11	lehetséget	: .	—	lehetségét
102	— 11	szükségesszerő	.	—	szükséges szerű
161	— 26	szemlátszatókat	.	—	szemlátszatokat
163	— 22	tuduá	. . .	—	tudná
178	— 8	κατηγρια	. .	—	κατηγορια
188	— 7	Azt	. . .	—	Azokat
189	— 23	különösen	. .	—	különösen
215	— 18	tudnuuk	. .	—	tudnunk
216	— 5	veszünk	. .	—	veszük
223	— 6	lemgrescit	. .	—	langvescit
229	— 24	moudottakból	.	—	mondottakból
238	— 11	létét	. . .	—	létet
272	— 7	naturita	: .	—	naturata
288	— 5	csnpán	. .	—	csupán
308	— 15	Lines	. . .	—	Limes
335	— 5	állhatatlanságnak		—	áthathatatlanságnak.
339	— 3	képestégek	.	—	képestségek

77905

779505